

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2024 7
(752)

Ідентифікатор медіа R30-02924

<https://doi.org/10.15407/economyukr>

Головний редактор: ГЕЄЦЬ В.М. (д.е.н., проф., академік НАН України)

Заступник головного редактора: КОРНІЄНКО І.В.

Редакційна колегія: АНТОНЮК Л.Л. (д.е.н., проф.), БАЖАЛ Ю.М. (д.е.н., проф.), БАЖЕНОВА О.В. (д.е.н., проф.), БИСТРЯКОВ І.К. (д.е.н., проф.), БОРОДІНА О.М. (д.е.н., проф., академік НАН України), ДАНИЛИШИН Б.М. (д.е.н., проф., академік НАН України), ЄГОРОВ І.Ю. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ЄФИМЕНКО Т.І. (д.е.н., проф., академік НАН України), ЗАЯЦЬ Т.А. (д.е.н., проф.), ЗВЕРЯКОВ М.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ЗИМОВЕЦЬ В.В. (д.е.н.), ЗЛУПКО Т.С. (PhD, США), ІГНАТЮК А.І. (д.е.н., проф.), КОРАБЛІН С.О. (д.е.н., член-кор. НАН України), КРАВЦІВ В.С. (д.е.н., проф.), КРИСОВАТИЙ А.І. (д.е.н., проф.), КУДРЯШОВ В.П. (д.е.н., проф.), ЛУНІНА І.О. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ЛУПЕНКО Ю.О. (д.е.н., проф., академік НААН України), МАЗАРАКІ А.А. (д.е.н., проф., академік НАПН України), МОЛДАВАН Л.В. (д.е.н., проф.), НЕДЗЬБОЛКА П. (проф., Польща), НИКИФОРУК О.І. (д.е.н.), ОСАУЛЕНКО О.Г. (проф., д.н. з держуправління, академік НАН України), ОСТАШКО Т.О. (д.е.н., член-кор. НААН України), ПРУС П. (д-р с/г наук, Польща), РАДОШЕВІЧ С. (проф. економіки, Велика Британія), СІДЕНКО В.Р. (д.е.н., член-кор. НАН України), СКРИПНИЧЕНКО М.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ТАРАСЕВИЧ В.М. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), УСТИМЕНКО В.А. (д.ю.н., проф., член-кор. НАН України, член-кор. НАПрН України), ЧІОБАНУ Г. (доц., д-р економіки, Румунія), ШУМСЬКА С.С. (д.е.н.).

Editor-in-Chief: VALERIY HEYETS (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief: IRYNA KORNIIENKO.

Editorial Board: ANTONIUK L. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BAZHAL Iu. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BAZHENOVA O. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BYSTRYAKOV I. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BORODINA O. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine), DANYLYSHYN B. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine), YEGOROV I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), IEFYMENKO T. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine), ZAIATS T. (Doctor of Econ. Sci., Professor), ZVERYAKOV M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZYMOVETS V. (Doctor of Econ. Sci.), ZLUPKO T. (PhD, USA), IGNATYUK A. (Doctor of Econ. Sci., Professor), KORABLIN S. (Doctor of Econ. Sci., Corresponding Member of the NAS of Ukraine), KRAVTSIV V. (Doctor of Econ. Sci., Professor), KRYSOVATYY A. (Doctor of Econ. Sci., Professor), KUDRYASHOV V. (Doctor of Econ. Sci., Professor), LUNINA I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), LUPENKO Yu. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine), MAZARAKI A. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine), MOLDAVAN L. (Doctor of Econ. Sci., Professor), NIEDZIÓŁKA P. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Poland), NYKYFORUK O. (Doctor of Econ. Sci.), OSAULENKO O. (Doctor of Science in Public Administration, Professor, Academician of the NAS of Ukraine), OSTASHKO T. (Doctor of Econ. Sci., Corresponding member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine), PRUS P. (Doctor of Agri. Sci., Poland), RADOSEVIC S. (Professor, PhD, Great Britain), SIDENKO V. (Doctor of Econ. Sci., Corresponding Member of the NAS of Ukraine), SKRYPNYCHENKO M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), TARASEVYCH V. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), USTYMENKO V. (Doctor of Jurid. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), CIOBANU G. (Associate professor, Doctor of Economics, Romania), SHUMSKA S. (Doctor of Econ. Sci.).

Media ID R30-02924

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

ОНИЩЕНКО В.П. Соціальний капітал бізнесу: мета, формування і стратегії реалізації 3

ЕКОНОМІКА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

TEYMUROV M. Public-private sector synergy for promoting development in social endeavors 21

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. ІНВЕСТИЦІЇ

КЕРІМОВ П.О. Підприємства із спотвореними моделями фінансування: поширеність і наслідки 32

СТАЛИЙ ТА ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК, ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І «ЗЕЛЕНИЙ ПЕРЕХІД»

БИСТРЯКОВ І.К., КЛИНОВИЙ Д.В., КОРЖУНОВА Н.В. Природно-ресурсні активи як фактор забезпечення якості життя населення територіальних утворень ... 49

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ, ІНФОРМАЦІЙНА І ШЕРИНГОВА ЕКОНОМІКА

ДУЛЬСЬКА І.В. Роль цифровізації креативних індустрій у воєнний час і в період післявоєнного відновлення України 70

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І СОЦІАЛЬНА СФЕРА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

НОВІКОВА О.Ф., ЦИМБАЛ О.І., ОСТАФІЙЧУК Я.В. Становлення резильєнтності соціально-трудової сфери в контексті повоєнної розбудови економіки України 94

Редакційна політика та етика 113

CONTENTS

PROBLEMS OF ECONOMIC THEORY

- ONYSHCHENKO Volodymyr. Business social capital: purpose, formation and realization strategies 3

ECONOMY UNDER MODERN TRANSFORMATIONS

- TEYMUROV Murad. Public-private sector synergy for promoting development in social endeavors 21

FINANCE. TAXES. INVESTMENTS

- KERIMOV Pavlo. Enterprises with warped financing models: prevalence and implications 32

SUSTAINABLE AND INCLUSIVE DEVELOPMENT, ENVIRONMENTAL ECONOMICS AND “GREEN TRANSITION”

- BYSTRIAKOV Ihor, KLYNOVYI Dmytro, KORZHUNOVA Nataliia. Natural resource assets as factor for ensuring the quality of life of territorial entities’ population 49

DIGITAL TRANSFORMATION, INFORMATION AND SHARING ECONOMY

- DULSKA Iryna. The role of creative industries digitization in wartime and during postwar recovery of Ukraine 70

SOCIAL TRANSFORMATIONS AND SOCIAL SPHERE, DEMOGRAPHY AND LABOR ECONOMICS

- NOVIKOVA Olga, CYMBAL Oleksandr, OSTAFIICHUK Yaroslav. Building the resilience of the social and labor sphere in the context of postwar development of Ukrainian economy 94

- Editorial policy and ethics 113

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.003>

УДК 321.330.338(477)

JEL: A13, D74, O10, O15

В.П. ОНИЩЕНКО, д-р екон. наук, проф.,

головний науковий співробітник

Державний науково-дослідний інститут інформатизації
та моделювання економіки

бул. Миколи Міхновського, 38, 01042, Київ, Україна

e-mail: ov2016@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3742-5195>

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ БІЗНЕСУ: МЕТА, ФОРМУВАННЯ І СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Розкрито мету, умови, ресурси і чинники формування соціального капіталу, його основні суб'єкти і об'єкти. Показано, що соціальному капіталу притаманні складові, які визначають капітал у його класичному трактуванні. Запропоновано такий критерій оцінювання його ефективності, як довіра. Розглянуто основні стратегії формування і реалізації соціального капіталу на рівні бізнес-структури. Проаналізовано соціальний капітал України у 2023 р.

Ключові слова: соціальний капітал; довіра; свобода; справедливість.

Можна виграти війну, але програти мир. Тому наші люди і держава мають кардинально змінитися, щоб побудувати нову Україну. Економічне і соціальне відновлення країни має відбуватися на європейській платформі, іншого шляху немає. Саме в цьому контексті сьогодні необхідно говорити про соціальний капітал (СК) держави, який є однією з рушійних сил створення нової України. У цьому контексті слушними є слова М. Тетчер (Thatcher, 2002, р. 238): «Багатство країни не обов'язково будується на власних природних ресурсах, воно досягне навіть за їх повної відсутності.

Ц и т у в а н н я: Оніщенко, В. (2024). Соціальний капітал бізнесу: мета, формування і стратегії реалізації. *Економіка України*. 67. 07 (752). 03-20. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.003>

© Видавець ВД «Академпериодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Найголовнішим ресурсом є людина. Державі лише потрібно створити основу для розквіту таланту людей».

Історія виникнення поняття СК добре відома — започаткували її і внесли істотний доробок у розуміння цього непростого поняття П. Бурдье, Дж. Коулман, Р. Патнем, Ф. Фукуяма. М. Олсон, В. Портес та інші. Щодо української наукової літератури з проблем соціального капіталу, то вона також є досить численною. Особливо можна виокремити статтю В. Гейця (2020), монографію Т. Шаповалової (2016), колективну монографію «Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування» (Бандур, Богуш, Заяць та ін., 2010), наукові доробки Б. Буркінського і В. Горячука (2013), Т. Заяць і В. Жаховської (2021), М. Лесечко (2010), інших авторів.

Соціальний капітал будь-якої країни формується на основі ментальності та соціальної культури її населення. У цій сфері в Україні є проблеми, вирішення яких потребує суттєвих змін у її соціальній політиці. Справа в тому, що ментальність населення і його соціальна культура формувалися протягом сторіччя — 70 років за радянської влади і під сильним тиском РФ. І тільки останні 30 років ми досить активно відроджуємо свою країну, спілкуємося з Європою і переймаємо елементи її соціальної культури. Але «європізація» населення йде важко, до того ж 30 років занадто короткий строк для кардинальних змін соціальної культури.

Зрозуміло, що для формування соціального капіталу європейського ґатунку потрібно активно налагоджувати ефективні взаємовідносини бізнесу і держави в різних сферах їх діяльності. Особливо це буде актуальним у післявоєнний період, на етапі створення нової України. З огляду на це, держава повинна не тільки стимулювати економічну відбудову країни, але й зосередити увагу на відтворенні її нового соціального капіталу, який активно сприйматиме і формуватиме європейські цінності нашого життя. Державні інституції мають всіляко залучати бізнес до розробки і реалізації сумісних соціальних проєктів галузевого і регіонального рівнів, у першу чергу територій із значними проблемами в розвитку економіки і, відповідно, соціальної сфери.

Слід зазначити, що в більшості публікацій до СК зараховують усе, що має відношення до соціальної сфери, — соціальні відносини, соціальну політику, соціальні програми тощо. Але коли йдеться про соціальний капітал, то виникає запитання, а де капітал як самозростаюча вартість, тобто вартість, що використовується для отримання додаткової вартості? Чи це, може, «красива фраза», яка не відповідає змісту капіталу як фундаментальної економічної категорії?

Коли ми говоримо про СК у будь-якому контексті, то слід мати на увазі насамперед бізнес, оскільки саме він його відтворює для підвищення своєї ефективності з огляду на цивілізаційні, соціально-економічні й політичні умови, у яких він функціонує. До того ж, якщо йдеться про капітал, то ним займається бізнес, а тому в контексті розуміння СК як капіталу необхідно визначитися з особливостями його відтворення, стратегіями його

реалізації та їх ефективністю на рівні суб'єкта бізнесу. Останній завжди повинен знати «ціну проблеми», у даному випадку — що йому принесе відтворення як власного соціального капіталу, так й інших, пов'язаних з ним суспільних рівнів. Тому проблеми відтворення СК у першу чергу слід розглядати на рівні бізнесу, бо саме він визначає економічний розвиток держави, рівень життя населення і соціальні параметри розвитку суспільства.

Отже, **мета статті** — обґрунтувати з позиції економічної теорії соціальний капітал як категорію, розкрити цілі, умови і стратегії його відтворення як капіталу бізнес-структури.

У контексті сформуваної мети розглянуто такі питання: уточнено зміст СК у контексті економічної теорії; проаналізовано особливості формування СК і визначено основні стратегії його реалізації на корпоративному рівні; оцінено СК України в міжнародному контексті. При цьому виходимо з того, що СК є однією з форм капіталу, а тому його слід розглядати в класичному контексті відтворення. Стосовно соціального змісту та його інтерпретації доведено, що існує реальна можливість поррахувати витрати на трансформацію соціальних ресурсів у капітал і визначити ефективність його реалізації. Основна мета соціального капіталу бізнес-структури — формування до себе ринкової довіри, яка гарантуватиме їй створення ефективного колективу і прибутку. Основою таких стратегій слугують сучасні соціальний маркетинг і менеджмент, а також інші пов'язані з ними технології.

МЕТА І УМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Сьогодні ведеться активна дискусія щодо місця й ролі людини в економічних процесах. Зрозуміло, що економіка не існує поза людиною. З одного боку, економіка активно впливає на всі сторони її життя, а з іншого — людина активно формує економіку з огляду на своє розуміння її природи і своїх цілей. Природа наділила людину, крім інстинктів (добування їжі, розмноження, домінування), інтенціональністю, що дозволяє їй бути суб'єктом, тобто цілеспрямовано формувати своє життя. Отже, людина визначає свою економічну діяльність виходячи з власних уявлень про неї у контексті досягнення індивідуальних і суспільних цілей. Тут доречно нагадати, що, як говорив Ф. Гегель, буття визначається свідомістю, але був правий і К. Маркс у тому, що буття визначає свідомість. Це означає, що буття і свідомість людини перебувають у діалектичній єдності. Вони, так би мовити, постійно коригують одне одного, і в такий спосіб людина творить свій світ, зокрема соціальний і економічний. Але людина не є раціональною істотою. Її життя зіткано з уявлень, які формуються під тиском суспільних технологій релігійного, ідеологічного, політичного і соціального змісту, а в широкому плані під дією того, що називається цивілізаційним кодом суспільства та його культурою. Тому важливо знати, що і як може впливати на цю уяву, і розробляти механізм, який би дозволяв фор-

мувати бажану модель економічного розвитку та відповідної економічної і соціальної поведінки людей. У цьому полягає зміст управління будь-якою соціально-економічною системою і процесом.

Про соціальний капітал написано багато, але його структура, якісна і кількісна оцінки, ефективність — питання відкрите. Соціальний капітал — це здатність суспільних груп до колективних дій заради досягнення спільної мети. Але чи можна називати «здатність до співпраці» і «здатність суспільних груп до колективних дій» капіталом? Адже капітал — це ресурс, використання якого приносить прибуток. Якщо ми говоримо про соціальний капітал, то це має бути, по-перше, множина капіталізованих соціальних ресурсів, які, по-друге, використовуються для досягнення визначеної мети і повинні принести економічну вигоду — додаткову вартість.

Зауважимо, що СК є інтегральним соціальним ресурсом економічного розвитку, формування параметрів якого визначається специфікою економічної діяльності бізнес-структури. Суб'єктом і одночасно об'єктом СК є людина. Для його відтворення як інтегрального ресурсу потрібні соціальні ресурси, під якими слід розуміти сукупність соціальних зв'язків, відносин, дій, соціальних норм, правил, цінностей, притаманних певній групі людей, що формує основні параметри СК як конкретної бізнес-структури, так і певних територій і навіть країн. Зазначимо, що бізнес-структура створює свій СК виходячи із специфіки своєї діяльності, нинішнього і потенційних ринків і перспективних цілей. З огляду на це, вона сповідує специфічну кадрову політику і, відповідно, проводить подальшу роботу з персоналом для формування потрібного СК. Слід вважати, що мета СК — підвищення ефективності економіки завдяки інтегральному використанню соціальних ресурсів для поліпшення соціальних умов відтворення живої праці та підвищення її ефективності; головний продукт СК — довіра як соціальний феномен, який сприяє підвищенню ефективності діяльності економічного суб'єкта через формування до нього довіри ринку і суспільства. Саме це довів Ф. Фукуяма (Fukuyama, 1995).

Основою формування довіри є свобода і справедливість, які мають панувати у сфері соціально-економічних відносин суспільства. Про свободу і справедливість у економічному контексті написано багато, оскільки вони є основою людського буття і життєдіяльності. Той факт, що людина, завдячуючи свободі в межах чинних законів, які визначають справедливість, може реалізувати свої економічні цілі й потреби, говорить про їх тісний взаємозв'язок — одне без іншого не існує. Свобода і справедливість — поняття відносні: немає абсолютної свободи і справедливості не тільки тому, що люди залежні між собою, але й тому, що кожний суб'єкт тією чи іншою мірою має своє розуміння цих фундаментальних суспільних категорій буття і життєдіяльності, яке визначається цивілізаційними основами суспільства, у якому він живе, і його особистим розумінням свого життя як цілеспрямованого буття. Людині, якій забезпечують свободу і справедливість її життєдіяльності, притаманна довіра до генератора / суб'єкта цього

процесу (держави, роботодавця, іншої людини тощо). Коли ми говоримо про свободу в контексті розуміння СК, то маємо на увазі можливість вибору суб'єктом траєкторії своєї економічної поведінки в рамках чинного законодавства, щоб у такий спосіб узгоджувати свої і суспільні інтереси.

Як показує людська практика, моральні й соціальні настанови людей формують їх економічну ментальність і культуру. Особливо це стосується справедливості, яка є фундаментом існування будь-якої людської спільноти, тому що вона визначає якість взаємовідносин між її членами, у тому числі й економічних. Про справедливість написано багато. В Україні цією проблемою теж займаються. У цьому контексті інтерес становить колективна монографія «Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи» (Лібанова, Амоша, Антонюк та ін., 2019). Справедливість — це моральний категоричний імператив суспільної поведінки людей, під час реалізації якого суспільство перебуває в погодженому і безконфліктному режимі розвитку. Категоричний імператив, за Кантом, є загальнообов'язковим принципом, який повинні наслідувати всі люди незалежно від їх походження і стану. Але для цього необхідно встановити і прийняти ці принципи й правила, за якими варто жити. Отже, справедливість має нормативний характер. Ідеться про природний спонтанний характер формування норм справедливості протягом людського буття і діяльності, які через невинний і всеосяжний процес глобалізації поступово стають загальнолюдськими. Саме в такому контексті потрібно розуміти нормативний характер справедливості.

Не слід вважати, що соціальні аспекти нашого життя є зовнішнім навантаженням на економіку, а для побудови справедливого суспільства потрібно жертвувати економічною ефективністю. Справедливість доповнює поняття «ефективність економічного процесу (діяльності)», розширює його до розуміння того, що центральне місце в економіці посідає людина з усіма своїми інтенціями, моральними і соціальними настановами. Зауважимо, що справедливість крім фактора моральної цінності виступає також важливим фактором ефективності. У цьому контексті вірно зазначає В. Новіков (2023, с. 18), що «...рух у напрямку стійкого людського розвитку передбачає прагнення до стабільності не будь-якого стану суспільства, а лише такого, що розширює і забезпечує рівність можливості — важливого імперативу концепції справедливості». Щоб включити справедливість до дискурсу економічної теорії, необхідно розширити поняття економічної ефективності з урахуванням соціальної сутності людини та її життєдіяльності. Таким чином, необхідно не тільки розглядати ефективність економічного процесу як співвідношення витрат і результатів, але й оцінювати його вплив на рівень і якість життя людей, соціальне облаштування суспільства, тому що саме для цього людина займається економічною діяльністю.

Часто при розгляді проблеми економічної справедливості апелюють до моралі. Існує навіть поняття «моральна економіка», навколо якого точиться дискусія. Проблеми моральності економічної діяльності мають

давнію історію. Принаймні, про це говорили ще Д. Юм, А. Сміт, Дж. Мілль, а сьогодні до цієї теми звертаються Дж. Ролз, А. Сен, Ф. Фукуяма та інші. Особливу увагу привертає фундаментальна праця з «моральної економіки» С. Боулза (Bowles, 2016). Але всі ці дослідження в основному мають риторичний і філософський характер, не розкривають, у чому полягає зміст «моральності економіки», який вплив вона справляє на економічний процес і як її врахувати. Бізнес надає роботу людям, забезпечує платню, отримує прибуток, сплачує податки. Якщо він цього не робить, то це аморально, бо він порушує закони. Але економічна теорія не розглядає таких питань. Мораль — це сфера відповідальності суспільства та його соціальних інститутів, які повинні створити певні умови і закони для відтворення суспільних потреб і розвитку громадян, а все, що перебуває поза законом, — аморально.

У контексті «моральної економіки» А. Колот і О. Герасименко (2022, с. 68) ставлять запитання: «Чому людиноцентризм на практиці не постає незаперечною цінністю, а економічний, соціальний і суспільний поступ, як правило, мають різновекторні драйвери спрямувань? <...> Чому культура, мораль, етика, образно кажучи, опинилися по одну сторону «барикад», а економіка та її інститути — по іншу?». Відповідь полягає в тому, що це різні наукові дискурси буття і діяльності людини. Вони між собою пов'язані, як і все на світі, але мають свої об'єкти і предмети дослідження. За такого підходу можливо пов'язати будь-що з економікою, оскільки вона пронизує все наше життя, проте як наука має свою сферу досліджень.

Моральний зміст життя людини можна і слід урахувувати в економічних дослідженнях, але для цього потрібно чітко уявити: 1) чи можна моральні імперативи віднести до предмета економічної теорії і практики; 2) чи повинен економічний процес мати у своєму цільовому і ресурсному розумінні етичний контекст; 3) чи можна в рамках економічного процесу ефективно збалансувати економічний, соціальний і етичний зміст нашого життя і чого це вартує. Запитання риторичні й потребують відповіді.

Спільна праця, заснована на довірі, підвищує імовірність спільної перемоги. Бізнес має закріплюватися на ринку, і для цього він використовує всі легітимні засоби впливу на потенційного споживача, у тому числі й на соціальні аспекти його життєдіяльності як основу формування довіри до себе, тобто ринкової довіри. У цьому полягає основний зміст соціального капіталу бізнесу, наріжним каменем якого є методологія поведінкової економіки (behavioral economics), що формує ефективне підґрунтя для розуміння будь-яких форм людської економічної поведінки.

Щодо здатності до «колективної дії» і «співпраці» як основи довіри, то виникає запитання: «Чи можна цю здатність вважати капіталом і як її оцінити?» Зрозуміло, що основою такої здатності є довіра між членами колективу, націленого на досягнення певної мети — зокрема, розробити і реалізувати певний проєкт на ринку й отримати прибуток. Отже, компанія має здійснити певні витрати на формування довіри колективу до проєкту і

необхідності його реалізації, а також сформувати попит ринку, отже, і його довіру. Бізнес докладає певних зусиль для цього, у тому числі маркетингових і рекламних, тобто справляє інформаційний тиск на потенційного споживача, щоб сформувати в нього довіру до продукту і його виробника. Таким чином, СК компанії складається з внутрішніх витрат на формування довіри колективу і зовнішніх — ринкової довіри, які капіталізуються в прибуток бізнес-суб'єкта.

Соціальний капітал — це те, що створює привабливий для суспільства і, безумовно, ринку образ суб'єкта бізнесу. Створення і реалізація СК вимагають від підприємства розуміння соціальних змін, які формують параметри ринку, здатності їх ініціювати на свою користь з метою отримання прибутку. З огляду на це, на корпоративному рівні соціальний капітал — це внутрішньокорпоративна і ринкова довіра, що є ресурсом досягнення певної економічної мети з вигодою, яка не суперечить цінностям, моральним і етичним нормам, законам держави, на території якої корпорація діє. У ринковій економіці довіра формується на основі взаємовигоди сторін економічного процесу.

Щодо змісту соціального капіталу держави та її територіальних утворень, то його можна визначити як ресурси відтворення довіри населення і бізнес-середовища до владних структур, що є гарантією успіху в досягненні цілей, які ставить перед собою влада. Чи можливо це визначати як капітал у термінах економічної теорії, тобто чи приносять такі дії додаткову вартість — як і кому? Держава в особі своєї влади є зовнішнім доповненням бізнесу. Вона створює соціальний клімат, який позитивно впливає на економічну діяльність усіх бізнес-структур, і, як наслідок, отримує додаткові надходження в бюджети всіх територіальних рівнів, тобто всі суб'єкти економічної та соціальної сфери одержують більше коштів за рахунок доданої вартості й, відповідно, мають ширші можливості для свого розвитку.

Але є точка зору, що СК не має матеріальної форми існування, а тому визначити його ефект у вигляді додаткової вартості неможливо. Наприклад, Н. Базалійська (2022, с. 68) пише: «Аналіз структури соціального капіталу свідчить про те, що він не має матеріальної форми існування, тому встановити та оцінити його з використанням поняття додаткової вартості неможливо». Зауважу: якщо його неможливо оцінити з використанням поняття додаткової вартості, то й відсутня головна підстава називати його капіталом. Але будь-який ресурс, у тому числі й нематеріальний (скажімо, знання), може бути джерелом додаткової вартості, тобто капіталом, оскільки він задовольняє певну потребу і є товаром. Отже, СК має так би мовити «матеріальні форми існування», предметність яких визначається витратами на відтворення певних соціальних відносин у колективі, суспільстві та їх фінансовими результатами. З огляду на це, ресурсною основою СК є капітал, який вкладається у відтворення соціальних технологій, таких як соціальні мережі, пропаганда, соціальний маркетинг і менеджмент тощо, і

використовується для досягнення результатів у вигляді бажаної ринкової та соціальної поведінки громадян, яка сприяє досягненню очікуваних економічних результатів. Це і є матеріальною формою прояву СК.

Ефективність СК вимірюється економічним результатом реалізації такого нематеріального активу компанії, як довіра, тому виникає запитання: «Яким чином можна визначати ефективність довіри як основного компонента СК?» Для цього необхідно: 1) визначити витрати на формування довіри (маркетинг, рекламу, інформаційні технології тощо); 2) визначити приріст реалізації продукції, зумовлений цими витратами, і, відповідно, дохід; 3) порівняти витрати і дохід для оцінювання ефективності СК.

Для моделювання цього процесу можна застосувати багатовимірний статистичний аналіз та інші математично-статистичні методи для побудови оціночної і прогнозової моделі. У першому наближенні можна залучити індексний метод: розрахунок індексу приросту реалізації продукції та індексу приросту витрат на формування довіри за певний період дозволить установити залежність між ними, що, у свою чергу, дасть приблизну відповідь на запитання, як зміниться продаж від зміни витрат на довіру. Якщо оцінка витрат на формування довіри не є проблемою, то оцінка фінансового результату довіри ринку — завдання не просте, адже з множини чинників, які впливають на збут продукції, слід виокремити саме довіру. В даному випадку слід застосувати відомий метод факторного аналізу в статистиці — метод головних компонент.

СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Розглянемо проблеми формування СК бізнес-структури у двох взаємопов'язаних аспектах — внутрішньому і зовнішньому. Зрозуміло, що для досягнення певної мети, яку ставить перед собою економічна чи соціальна структура, необхідно щоб до неї виник інтерес у людей — як тих, хто є її працівниками (внутрішній СК), так і тих, хто можуть бути потенційними споживачами її продукції чи послуги (зовнішній СК).

Внутрішній прояв соціального капіталу компанії — здатність до мобілізації колективу на досягнення певної ринкової мети, а саме посилення ринкової довіри до неї. І починати цю роботу слід з формування довіри колективу компанії, що є необхідною умовою успішної реалізації запланованого проєкту. Для цього менеджмент компанії повинен провести відповідну роботу з певними витратами на формування потрібного рівня довіри. А тому мотиваційні механізми керівництва компанії слід спрямовувати на узгодження цілей індивіда (працівника) і організації, що є основою створення ефективного колективу заради досягнення певної мети через довіру. Для цього працівники повинні розуміти і реально відчувати, що успіхи компанії на ринку прямо впливають на їхній добробут і соціальний стан. Це є завданням корпоративного менеджменту.

Зовнішній прояв соціального капіталу компанії — рівень ринкової довіри до неї. Для цього компанія повинна провести певну роботу з потенційними споживачами на предмет їхнього сприймання її продукції (ціна і якість товару — це головне, що визначає довіру до неї), тобто здійснити так би мовити маркетинговий тиск. У даному випадку ми маємо справу із зовнішньокорпоративним рівнем формування СК. Ідеологія сучасного управління бізнесом — це не стільки орієнтація на потреби існуючого ринку, що є безумовним, скільки постійний процес модифікації існуючих і створення нових ринків з метою формування на них конкурентних переваг. Знайти, модифікувати чи створити новий ринок — прерогатива маркетингу; мобілізувати ресурси підприємства для ефективного функціонування на цих ринках — завдання менеджменту, тобто ці два напрями створюють цілісну методологічну основу управління бізнесом.

Сучасні теорії менеджменту розглядають механізми взаємодії суб'єкта і об'єкта управління, припускаючи, що об'єкт може займати активну позицію по відношенню до суб'єкта за умови забезпечення досягнення його цілей у контексті ефективної діяльності всієї організації. Якщо інтереси працівника і компанії сильно різняться, то поведінка людей стає ірраціональною, деструктивною, демотивуючою для організації. І, навпаки, як показують дослідження і практичний досвід, узгодженість інтересів працівника і організації розкриває ініціативу, креативність і лідерство, готовність брати на себе відповідальність за ефективну роботу всієї організації. У цьому разі вектор внутрішньої мотивації працівника орієнтовано під впливом корпоративних норм і організаційних процесів на досягнення позитивних результатів компанії, тобто реально діє творчий процес самоорганізації з позитивним зворотнім зв'язком.

Як приклад, у 1980-х роках була розроблена і почала активно втілюватися концепція підприємництва всередині компанії (intrapreneurship). Підхід intrapreneurship ось уже кілька десятиріч є невід'ємним елементом стратегії найбільших світових корпорацій, таких як IBM, Microsoft, Google, 3M, Ford, SAP, Honda та ін. Більше того — він активно розвивається і на рівні середнього і навіть малого бізнесу завдяки розвитку внутрішніх і зовнішніх соціальних мереж.

Зовнішній, або ринковий, рівень пов'язаний з вибором ринку і формуванням ринкової та суспільної довіри як запоруки успіху й подальшого розвитку. Приклади: досягнення позитивного іміджу через активну маркетингову діяльність, створення торгової марки і бренду, а також благодійність, спонсорство, боротьба з бідністю, підтримка освіти й науки, культури, спорту тощо.

Визнання і довіра формуються ринком: до товарів і послуг — товарним ринком; до індивідів — ринком робочої сили; до політиків — політичним ринком. Коли ми говоримо, що мета соціального капіталу — формування довіри, то маркетингові технології саме це й роблять. Маркетинг — це формування образу об'єкта, до якого має бути довіра, а справедливості

визначається ціною. Маркетинг виходить з того, що цінність товару формується людиною, яка міняє свої цінності під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. І маркетинг цим користується, застосовуючи різноманітні інформаційні технології, більше того — формує нові цінності.

Маркетинг є повсюди, у всіх сферах людської діяльності. Він формує довіру на всіх ринкових рівнях. Рівень особистості — маркетинг особистості, тобто формування образу, якому б довіряли на ринку робочої сили. Рівень підприємства — ринкова довіра: купують продукцію; продають / наймаються на роботу, тобто довіряють об'єкту свою робочу силу. Рівень галузі / сфери — те саме. Маркетинг території формує патріотизм населення до свого місця проживання, яке має піклуватися про економічне і соціальне процвітання території. Маркетинг країни — формує міжнародну довіру до країни, яка приносить економічні й політичні вигоди, міжнародну допомогу тощо.

Соціальний маркетинг є одним з найефективніших інструментів, який здатний впливати не лише на конкретного покупця, а й на суспільство в цілому. Водночас ідеться не тільки про просування продукції і бренду, а й про втілення певних моральних цінностей, які є важливими для людей, і про вирішення соціально значущих проблем. Тому соціальний маркетинг успішно розвивається і з плином часу здобуває дедалі більше прихильників.

Корпоративний соціальний маркетинг сповідує такі основні стратегії, як спонсорство, фандрайзінг і стимулювання продажів. Велике значення в цьому мають сучасні інформаційні мережі, які дозволяють масово і оперативно формувати довіру до бізнесу, змінювати споживчі уподобання, які активно будує бізнес і визначає їх зміст.

Зв'язки з громадськістю (public relations) — діяльність, спрямована на досягнення взаємопорозуміння між бізнесом, людьми та їх суспільними утвореннями на основі цілеспрямованого формування суспільних цінностей і громадської думки. Сьогодні ця технологія активно використовується в сучасних економіках, тобто є характерною розвинутим економікам, де споживач — так би мовити перша особа в бізнес-відносинах. В Україні такого не було і поки що не передбачається, принаймні в найближчі роки після закінчення війни.

Сучасний бізнес має бути побудований у такий спосіб, щоб зміни сприймалися як норма, щоб він сам їх ініціював, а не займався тільки пошуком нових форм і рішень після того, як вони стануться. У цьому контексті важливим елементом соціального капіталу компанії є концепція корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Діяльність корпорації у контексті концепції КСВ формує її соціальний капітал. Соціальний капітал — це кредит довіри, яким можна розпорядитись як реальним ресурсом. Це те, що у світі прийнято називати *license to operation*, тобто своєрідна «ліцензія на бізнес», видана суспільством. За останні роки інститут корпоративної соціальної відповідальності пройшов шлях від організаційно-управлінської екзотики до стандартних технологій упровадження цього

феномена в практику організацій різноманітних форм власності й господарювання, різних розмірів і видів економічної діяльності.

Реальність життя зіткана з наших уявлень, які формуються під тиском суспільних технологій релігійного, ідеологічного, політичного і соціального змісту. Тому важливо знати, що і як може впливати на цю уяву, і розробити механізм, який би дозволив сформувати бажану модель економічного розвитку і відповідної економічної та соціальної поведінки людей. Потрібно створювати у людей образи майбутнього, які б надихали їх на переформатування власного життя, справляти інформаційний тиск з метою започаткування в них потрібної економічної ментальності й культури. А тому важливе місце в ринковій діяльності компанії займають соціальні мережі та інші інформаційні технології. Сьогодні без них не обходиться жодна компанія, яка поважає себе і своїх клієнтів, оскільки соціальні мережі:

- надають прямий канал зв'язку із споживачами, що дозволяє побудувати взаємодію з клієнтами, виявити їхні потреби і пропозиції, покращити якість своїх продукції і послуг, підвищити рівень задоволеності й лояльності;
- слугують цінним джерелом інформації про цільову аудиторію, конкурентів і загальні тренди в галузі; надають бізнесу дані про ефективність своїх кампаній, вплив соціальних мереж на продажі та іншу інформацію, що дозволяє оптимізувати її ринкову стратегію;
- дозволяють компаніям будувати свою унікальність, розповідати про свою історію і цінності, взаємодіяти із споживачами й гуртувати потенційних споживачів навколо себе, допомагають залучати нових клієнтів.

Таким чином, бізнес має достатньо можливостей для формування і цілеспрямоване використання СК. Головне — творчо підходити до цього процесу, шукати і знаходити нові можливості для динамічного зростання бізнесу й покращення матеріальних і соціальних умов життя й діяльності громадян.

Безумовно, діяльність бізнес-структур не повинна суперечити державній соціальній політиці. Вона має бути адекватною до неї, оскільки в протилежному разі у бізнесу будуть серйозні проблеми. Але він може бути самостійним у ініціюванні неформальних соціальних відносин, які не суперечать існуючим соціальним нормам. Держава створює соціальний фон, на якому формується бізнес-культура як основа соціального капіталу бізнесу. Саме в цьому полягає основне завдання держави та її структур у контексті відтворення соціального капіталу держави, і вона, відповідно, повинна орієнтувати в цьому напрямі бізнес. Таким зразком виступає європейська модель економічного і соціального розвитку, в якій людина посідає центральне місце.

У контексті відтворення соціального капіталу на всіх рівнях необхідно звернутися до культури країни, і зокрема соціальної, адже достатня взаємна довіра — основа СК — може виникнути тільки в певному соціально-культурному контексті. Нагадаємо, що **соціальна культура** — це сегмент

людської культури, який формує спільне життя людей, виробляє і передає від покоління до покоління правила, цінності, коди і схеми їх буденної поведінки, сумісної діяльності й міжособистісного спілкування. Але сьогодні Україна в соціокультурному відношенні ще далека від Європи, і справа в ментальності нашого народу, яка формувалася не в європейських координатах. Ментальність нації є вирішальною у становленні її соціальної культури і, відповідно, соціального капіталу. Як зазначає О. Стражний (2017), до війни для українців були характерними провінційність, консерватизм, нездатність до стратегічного планування, занижена самооцінка, «совковість», наївність та інфантильність, недбальство, замкненість у своїй групі, брак цілеспрямованості, неповага до закону, анархічність, непослідовність і прагнення «служити двом панам», нестача допитливості. Безумовно, країна змінюється, але зауважимо, що ментальність змінюється дуже повільно. Отже, у контексті відтворення СК на всіх соціальних рівнях (і, безумовно, корпоративному) потрібно відстежувати та ініціювати через активізацію взаємодії з державою європейську ментальність і соціальну культуру. Ми маємо змінитися на краще і стати справжніми громадянами своєї країни, що є головним для нашого майбутнього.

УКРАЇНА У СВІТОВИХ РЕЙТИНГАХ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Україні потрібна єдність. На жаль, ми довгий час були розділеною в культурному відношенні державою, на території якої існували й продовжують існувати дві різні за своєю сутністю культури і, відповідно, соціуми — український і проросійський, і певною мірою прорадянський. Але, як свідчать соціологічні дослідження, ситуація змінюється. Питання національної ідентичності та єдності стало ключовим чинником, що сприяло згуртуванню суспільства на початку повномасштабного вторгнення російських військ. Зокрема, відбулися зміни в національній самоідентифікації: абсолютна більшість українців сьогодні ідентифікують себе як громадян України: 92 % опитаних вважають себе за національністю українцями, 5 % — росіянами, 3 % — відносять себе до інших етносів¹.

Довіра між громадянами країни — основна характеристика соціального капіталу. Стосовно довіри в Україні порівняно з країнами-лідерами, то, за оцінкою Р. Левіна і Г. Яценко (2024), парламенту «повністю та певною мірою довіряють» у п'яти країнах-лідерах (Сінгапурі, Швейцарії, Тайвані, Новій Зеландії та Естонії) — 45,58 % населення; «не дуже довіряють та зовсім не довіряють» — 49,80 %, в Україні — відповідно, 17,9 і 76,7 %; ставлення до уряду в країнах-лідерах — відповідно, 57,90 і 38,22 %, в Україні — 18,9 і 74,3 %; до системи правосуддя в країнах-лідерах — відповідно, 66,40 і 29,42 %, в Україні — 19,8 і 70,7 %. Таким чином, в Україні значно не дові-

¹ Невидимий клей. Дослідження соціального капіталу в Україні. Київ, 2023. 46 с. С. 38. URL: https://sau.in.ua/app/uploads/2023/11/report_ua_fin.pdf

ряють парламенту, уряду і системі правосуддя, що говорить про суттєві розбіжності між владою й народом.

У цьому контексті слід зауважити, що наші люди по-іншому, ніж бюрократія, розуміють роль керівних органів країни. Як показують дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), сьогодні 66 % українців вважають, що уряд — це працівник, а люди мають бути керівниками, які здійснюють контроль за його діями. При цьому за останні три роки частка людей, які поділяють такий погляд, зросла з 55 до 66 %. Проте, що дивно, до створення уряду національної єдності позитивно ставляться тільки 37 % українців, 38 % — нейтрально і 19 % — негативно².

Дослідження КМІС засвідчують, що в грудні 2023 р. порівняно з груднем 2022-го посилилася критика органів влади. Зокрема, частка тих, хто довіряє Верховній Раді, знизилася з 35 до 15 %, а тих, хто не довіряє, — зросла з 34 до 61 %; довіра до уряду знизилася з 52 до 26%, а недовіра — зросла з 19 до 44%. Наразі 62 % довіряють президенту, а не довіряють — 18 %. Абсолютну довіру в суспільстві мають Збройні сили — 96 %; 58 % довіряють СБУ і 41 % — поліції³.

Після широкомасштабного вторгнення РФ погляди українців щодо згуртованості нації кардинально змінилися. На кінець 2023 р. 69 % дотримувалися думки, що суперечності потроху долаються і ми рухаємося до згуртованої політичної нації; частка ж тих, хто бачать поглиблення суперечностей і розкол, становила близько 25 %. В Україні продовжує знижуватися частка тих, хто вважає, що справи розвиваються в правильному напрямі, — з 68 до 54 % за травень 2022-го по грудень 2023 р.⁴

Щодо нашого становища в системі світових рейтингів, які відображають соціальний капітал України, то, як свідчить доповідь «Україна у світових рейтингах 2023», воно не радує⁵. Наведемо дані за різними індексами.

Індекс людського розвитку — Україна на 77-му місці серед 191 країни і, на жаль, поступається РФ, яка на 52-му місці.

Індекс демократії, за яким The Economist щороку оцінює демократичний стан 167 країн. За ним Україна посідає 87-ме місце (втрата однієї позиції порівняно з попереднім роком).

Індекс процвітання країн світу, який щороку обраховує британський The Legatum Institute серед 167 країн і територій. Дивно, але в загальному

² Як українці сприймають Уряд. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&page=8> (дата звернення: 05.02.2024).

³ Українці йдуть до згуртованої політичної нації чи до розколу. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1361&page=1> (дата звернення: 05.02.2024).

⁴ Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021—2023 рр. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports> (дата звернення: 05.02.2024).

⁵ Україна у світових рейтингах-2023: що змінилось під час війни. *МИ-УКРАЇНА*. 2023. 07 квіт. URL: <https://weukraine.tv/top/ukrayina-u-svitovyh-rejtyngah-2023-shho-zminylos-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 10.02.2024).

Структура довіри в соціальному капіталі, середнє значення від 1 до 5, де 5 — найвищий показник, 1 — найнижчий

Показник довіри	Значення
До найближчих членів сім'ї	4,8
До родичів	3,9
До друзів	3,7
До колег	3,3
До установ, які забезпечують життєдіяльність міста / села	2,9
До державних установ	2,6
До людей іншої національності	2,5
До політиків партії, яким Ви симпатизуєте	2,2
До не відомих раніше людей	2,2
До людей інших політичних поглядів	2,1
Загальний індекс довіри	3,1

Джерело: складено автором за: Невидимий клей. Дослідження соціального капіталу в Україні. Київ, 2023. 46 с. С. 25—31. URL: https://sau.in.ua/app/uploads/2023/11/report_ua_fin.pdf

ment — USAID)⁶. Дослідники зазначають, що в українському суспільстві в цілому спостерігається позитивний радіус довіри: тих, хто довіряє іншим, трохи більше, ніж тих, хто не довіряє (табл.).

Автори дослідження також відзначають, що більше половини опитаних (53 %) вважають реформи в Україні результативними (з них 8 % сказали, що вони дають значні результати, а 45 % — покращують стан справ); 45 % вважають реформи нерезультативними (13 % оцінили їх як піар, тобто взагалі неефективними, 32 % — як малоефективними)⁷. Ще одним з наслідків російського вторгнення стало зростання євроатлантичних настроїв українців, де фіксуються рекордні показники за всю історію країни. Так, сьогодні 85 % підтримують вступ до Європейського Союзу, 83 % — до НАТО⁸.

Таким чином, наведена статистика свідчить, що Україні потрібно наполегливо працювати, щоб посісти достойне місце серед країн Європи і наблизитися до свого членства в ЄС. І головне: щоб змінити країну на краще, потрібна взаємодія економічних, соціальних і політичних інститу-

заліку Україна на 74-му місці (піднялася на сім позицій порівняно з 2022 р.), і це її найкращий показник за всі роки участі.

Індекс свободи — 121-ше місце серед 210 країн із статусом частково вільної.

Індекс щастя — World Happiness Report звів воєдино дані з 2020 по 2022 р., і, за результатами, Україна посіла 92-ге місце серед 137 країн. У Міжнародний день щастя, 20 березня 2024 р., опубліковано щорічний рейтинг країн світу, в якому Україна на 105-й позиції.

Цікавим є дослідження соціального капіталу в Україні, яке провела соціологічна група “Рейтинг” на запит проекту “Трансформація комунікацій” за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (United States Agency for International Development — USAID)⁶.

⁶ Невидимий клей. Дослідження соціального капіталу в Україні. Київ, 2023. 46 с. URL: https://sau.in.ua/app/uploads/2023/11/report_ua_fin.pdf

⁷ Там само. С. 42.

⁸ Там само. С. 44.

тів, а для цього потрібно, щоб українські державні інституції були реально проєвропейськими. Отже, необхідно продукувати нову для нас європейську ідеологію і робити все можливе, щоб вона активно приживалася. Це важко для України. Прокляття минулого — в наших головах, і це заважає нам рухатись вперед.

ВИСНОВКИ

Відтворення соціального капіталу проявляється в зростанні соціальної взаємодії у суспільстві, що позитивно впливає на його економічний розвиток. Головний продукт СК — довіра як соціальний феномен, що сприяє підвищенню ефективності економічного суб'єкта через формування до нього довіри ринку (товарного, інвестиційного, фінансового, робочої сили і політичного). Основою формування довіри є свобода і справедливість.

СК слід розглядати в контексті економічної теорії і практики. При цьому в основу економічної інтерпретації необхідно покласти класичну схему відтворення капіталу, тому що соціальний капітал — це капіталізовані соціальні ресурси, які мають приносити прибуток. На корпоративному рівні соціальний капітал — це внутрішньокорпоративна і ринкова довіра як ресурс досягнення певної економічної мети з вигодою, що не суперечить цінностям, моральним і етичним нормам і законам держави, на території якої корпорація діє. У ринковій економіці довіра формується на основі взаємовигоди сторін економічного і суспільного процесів. Щодо змісту СК держави та її територіальних утворень, то це ресурси відтворення довіри населення і бізнес-середовища до владних структур, що є гарантією успіху в досягненні цілей, які ставить перед собою влада і бізнес.

У формуванні соціального капіталу бізнес-структури велике значення мають маркетингові технології, які створюють ринкову довіру до неї, і соціальний менеджмент, який сприяє формуванню її внутрішнього СК. Застосування *intrapreneurship* (підприємництва всередині компанії) значно підсилює СК компанії. Сьогодні будь-яка успішна корпорація за допомогою інформаційних технологій вибудовує як внутрішні, так і зовнішні соціальні мережі, що забезпечує компаніям високий рівень СК, інноваційне лідерство і довіру суспільства.

Нині говорити про конкретні шляхи відродження України важко — іде війна і коли вона закінчиться не відомо. Ця війна є екзистенційною, тобто ведеться за цивілізаційну ідентичність та існування України. І ми маємо це не тільки чітко розуміти, а й змінюватися, щоб відбудувати нову європейську державу. Правий Блаженніший Любомир Гузар: «Ніщо не зміниться, доки не зміняться люди. Дайте людині вирости у свободі, наповнюйте серце дитини добром, годуйте молодь ідеалами. Одне слово, не стійте й не кричіть посеред пустелі, а йдіть, ідіть, не стійте. Інакше ніколи не побачите Землі Обітованої — тієї України, про яку ми всі мріємо».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Thatcher, M. (2002). *Statecraft. Strategies for a Changing World*. Harper Collins Publishers. 503 p.
- Геєць, В. (2020). Соціалізація та соціальна якість як інструменти державної політики соціально-економічного розвитку. *Економіка України*. 63. 10 (707). 3-18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.10.003>
- Шаповалова, Т. (2016). Соціальний капітал: теоретичні засади та стратегії трансформації. Моногр. Северодонецьк. Вид-во СНУ ім. В. Даля. 360 с. URL: <https://core.ac.uk/reader/84593490>
- Бандур, С., Богущ, Л., Заяць, Т. та ін. (2010). Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування. Кол. моногр. Київ. 210 с.
- Буркинський, Б., Горячук, В. (2013). Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. *Економіка України*. 56. 1 (614). 67-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_1_8
- Заяць, Т., Жаховська, В. (2021). Конвертація соціального капіталу в Україні: суперечності, принципи і перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. № 1 (43). С. 63—79. URL: <https://www.dse.org.ua/archive/43/5.pdf>
- Лесечко, М. (2010). Соціальний капітал: теорія і практика. Моногр. Львів, ЛПІДУ НАДУ. 220 с.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York, Free Press. 457 p.
- Лібанова, Е., Амоша, О., Антонюк, В. та ін. (2019). Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи. Кол. моногр. Київ, НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. 350 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/monografia_2019-ek_compressed.pdf
- Новіков, В. (2023). Етичні принципи справедливості у просуванні концепції людського розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. № 1 (51). С. 3—23. <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.003>
- Bowles, S. (2016). *The Moral Economy. Why Good Incentives Are No Substitute for Good Citizens*. New Haven; London, Yale University Press. 288 p.
- Колот, А., Герасименко, О. (2022). До філософії моральної економіки: концептологія людиноцентричності (І частина). *Демографія та соціальна економіка*. № 3 (49). С. 65—88. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.065>
- Базалійська, Н. (2022). Моделювання оцінювання соціального капіталу як сучасної HR-технології соціального розвитку підприємства. *Modeling the development of the economic systems*. № 2. С. 67—75. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-4-9>
- Стражний, О. (2017). Український менталітет: ілюзії — міфи — реальність. 2-ге вид. Київ, Дух і літера. 456 с.
- Левін, Р., Яценко, Г. (2024). Ставлення українців до економічної свободи. *Економіка України*. 67. 1 (746). 92-108. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.092>

Надійшла 21.03.2024

Прорецензована 08.04.2024

Доопрацьована 22.04.2024

Підписана до друку 29.04.2024

REFERENCES

- Thatcher, M. (2002). *Statecraft. Strategies for a Changing World*. Harper Collins Publishers. 503 p.
- Heyets, V. (2020). Socialization and social quality as instruments of the state policy of socio-economic development. *Economy of Ukraine*. 63. 10 (707). 3-18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.10.003> [in Ukrainian].
- Shapovalova, T. (2016). *Social capital: theoretical foundations and transformation strategies*. Severodonetsk. 360 p. URL: <https://core.ac.uk/reader/84593490> [in Ukrainian].
- Bandur, S., Bohush, L., Zaiats, T. et al. (2010). *Social capital of Ukraine: theoretical and methodological foundations of formation*. Kyiv. 210 p. [in Ukrainian].
- Burkynskiy, B., Horyachuk, V. (2013). Social capital: essence, sources and structure, evaluation. *Economy of Ukraine*. 56. 1 (614). 67-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_1_8 [in Ukrainian].
- Zaiats, T., Zhakhovska, V. (2021). Conversion of social capital in Ukraine: contradictions, principles and prospects. *Demography and social economy*. No. 1 (43). P. 63-79. URL: <https://www.dse.org.ua/arhivce/43/5.pdf> [in Ukrainian].
- Lesechko, M. (2010). *Social capital: theory and practice*. Lviv. 220 p. [in Ukrainian].
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York, Free Press. 457 p.
- Libanova, E., Amosha, O., Antonyuk, V. et al. (2019). *Economic efficiency vs social justice: development priorities of Ukraine at the stage of overcoming the crisis*. Kyiv. 350 p. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/monografia_2019-ek_compressed.pdf [in Ukrainian].
- Novikov, V. (2023). The ethical principle of justice in the promotion of the concept of human development. *Demography and social economy*. No. 1 (51). P. 3-23. <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.003> [in Ukrainian].
- Bowles, S. (2016). *The Moral Economy. Why Good Incentives Are No Substitute for Good Citizens*. New Haven; London, Yale University Press. 288 p.
- Kolot, A., Herasymenko, O. (2022). To the philosophy of moral economy: conceptology of anthropocentrism (Part I). *Demography and social economy*. No. 3 (49). P. 65-88. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.065> [in Ukrainian].
- Bazaliyska, N. (2022). Modeling of assessment of social capital as modern HR-technologies of social development of enterprise. *Modeling the development of the economic systems*. No. 2. P. 67-75. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-4-9> [in Ukrainian].
- Strazhnyi, O. (2017). *Ukrainian mentality: illusions — myths — reality*. 2nd ed. Kyiv. 456 p. [in Ukrainian].
- Levin, R., Yatsenko, H. (2024). Ukrainians' attitude towards economic freedom. *Economy of Ukraine*. 67. 1 (746). 92-108. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.01.092> [in Ukrainian].

Received on March 21, 2024

Reviewed on April 8, 2024

Revised on April 22, 2024

Signed for printing on April 29, 2024

Volodymyr Onyshchenko, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Chief Research Fellow
State Scientific Research Institute for Informatization and Economic Modeling
38, Mykolya Mikhnovskoho Blvd, Kyiv, 01042, Ukraine

BUSINESS SOCIAL CAPITAL: PURPOSE, FORMATION AND REALIZATION STRATEGIES

The determining role of social capital in post-war reconstruction of Ukraine has been proven. Social capital is considered as a category of economic theory, and its purposes, conditions and reproduction strategy as a category of capital at the business entity level. It is shown that for Ukraine's recovery, it is necessary to actively reproduce the social capital of the state, and first of all — at the level of business entities; the main product of social capital is trust, which contributes to increasing the efficiency of an economic entity through building market's trust in it; the conditions for building trust are freedom and justice, which should prevail in society's socio-economic relations.

It is proved that social capital should be considered in the context of economic theory and practice as an investment in the reproduction of social resources of society at all its levels to increase the efficiency of the economy and, accordingly, the population's standard of living. It is shown that it has the components that determine capital in its classical sense. The result of social capital realization is an increase in the efficiency of the economy, which results from the growth of trust of market, including labor market, in business. It is determined that in the formation of social capital of a business entity, modern marketing technologies, which build market's trust in it, and social management, which contributes to the formation of its internal social capital, are of great importance.

The reproduction of social capital in Ukraine at the level of business, the state and its social entities is not acceptable, as evidenced by the unsatisfactory position of Ukraine in many world rankings that reflect the level of social capital.

Keywords: *social capital; trust; freedom; justice.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.021>

UDC 334.1

JEL: G18, L88, E22, E60, P35

Murad TEYMUROV, PhD (Econ.)

Public Administration Academy under the President of the Republic of Azerbaijan

74, Lermontov St., Sabail district, AZ1001, Baku, Azerbaijan

e-mail: t-muradteymurov@unec.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5011-8750>

PUBLIC-PRIVATE SECTOR SYNERGY FOR PROMOTING DEVELOPMENT IN SOCIAL ENDEAVORS

From the end of the 19th century to the second half of the 20th century, the classical concept of public administration began to weaken due to the oil crisis that appeared in the 1970s, and then the increase in public expenditures and the creation of budget deficits. The crisis, state failures and globalization have been heavily criticized. In many countries, a new approach to public administration has emerged as a result of demands for public administration reform.

Keywords: public management; collaboration; infrastructures; employment; socio-economic development; socio-economic problems.

The new public management approach emerged in the 1980s and aimed to change the role of the state and increase its effectiveness and efficiency by adopting a private sector management approach in the public sector. With this approach, the state is not process-oriented, but result-oriented, competitive, customer-oriented, goal-oriented, initiator and catalyst. The new era envisages policies in which both public and market approaches are implemented in cooperation. Within this approach, the concept of providing services of the state, especially in the economic field, has been changed. The ultimate goal was to achieve

C i t a t i o n: Teymurov, M. (2024). Public-private sector synergy for promoting development in social endeavors. *Economy of Ukraine*. 67. 7 (752). 21-31. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.021>

© Publisher PH «Akadempriodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

efficiency and effectiveness through privatization in line with neoliberal policies, which involved leaving the production and distribution of public services to the private sector. However, when the desired benefits could not be obtained from privatizations, new model references were introduced, and models such as public-private cooperation emerged, which involve the implementation of cooperation with the private sector without the transfer of public goods to the private sector. This model, called the second stage of privatization, differs from privatization in that it is implemented through contracts and uses different models.

The main purpose of the article is to highlight how this collaboration is an effective way for social prosperity through social projects. The article analyzes the achievements and possible potential of public and private sector cooperation in social projects based on independent research, statistical data and experiences.

Also, it manages to emphasize how this cooperation creates changes on the structure and socio-economic aspects of the society and increases the speed of social development. In addition, the article discusses how the promotion of social projects through the joint action of the public and private sectors helps to achieve a healthier, independent and fair development in the wider perspective of society.

HISTORY OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

The first examples of public-private partnership (PPP) practices were seen in England in the 1990s, and after the model was successfully completed, it was implemented in many countries. This model is used to implement many high-value and high-tech services, especially in developed and developing countries, such as health, education, transportation, environment, infrastructure, public works, electricity distribution, and public transportation. The PPP model, which incorporates multiple features such as governance, human resources and organization, increases the diversity and functionality of public services. To understand cooperation, it would be useful to briefly touch upon the Classical Public Administration approach. Because it is known that any change in public administration is made against the inadequacy of classical public administration. This approach has been in place for years in terms of regulation of public sector work principles and rules. The pioneers of this approach are Frederick W. Taylor and Woodrow Wilson in America, Henri Fayol in France and Max Weber in Germany (Ekinci, Yilmaz, 2019, p. 68).

The organization of the classical approach based on four main principles is based on Weber's model of bureaucracy. The first feature is the management approach based on centralization with division of labor, written rules, hierarchy and official relations (Ayhan, Önder, 2017, p. 28). The second feature of this approach, which aims at efficiency and effectiveness (Çevikbaş, 2012), is that the state, which is active in the social and economic field, envisages the production and distribution of public services by its own institutions (Çevikbaş, 2012). The third feature is the separation of administrative and political spheres. Politicians made decisions and determined state policy, and this supported political governance.

A final feature of this approach is that public management is quite different from the private sector management approach. While the public sector ensures the lifelong employment of its employees, the private sector management considers employee performance important. People's employment security depends on the performance of their work.

The classical concept of public administration continued unchanged until the end of the 20th century and began to weaken in the 1970s. There are many factors that undermine this approach. The first of these facts is the increase in budget deficits due to the oil crises and government spending in the 1970s (Genç, 2010). Because as a result of these increases, the Keynesian welfare state, which takes into account public spending, and the employment of public personnel began to be questioned, and alternative searches emerged. The second reason is that with the development of technology and globalization, the demands and expectations of individuals from state policies have increased, and the existing state administration has been inadequate to meet these demands (Genç, 2010). For this reason, there is a need for a new management structure to meet the expectations and demands of citizens in a qualitative and fast manner. As another reason, neoliberal reforms were implemented in the economic field with the coming to power of new right-wing governments. As a result, reduction of the state, reduction of public spending, private sector and entrepreneurship, etc. such practices became widespread. Another reason driving this approach to change is the rise of anti-central system and anti-bureaucracy discourses and the use of neoliberal policies as a tool by international organizations such as the International Monetary Fund (IMF), the OECD and the World Bank. In addition, as a result of the development of technology and the impact of globalization, public policies in many parts of the world have become similar started As a result, public policies implemented in western societies within the framework of the New Public Management approach have begun to spread throughout the world over time. Concepts such as civil society, transfer of private sector practices and techniques to the public, democracy, localization and management have been frequently used in state policies, and these practices continue to be effective in public administration (Ayhan, Önder, 2017).

SOCIAL PROSPERITY AND NEW PUBLIC MANAGEMENT APPROACH

Many countries organized by classical public administration methods have failed, and as a result, alternative searches have emerged. Especially since the 1980s, many countries have begun to question how public administration will be managed, which services will be provided by whom. Because the state cannot meet public services and the demands and expectations of individuals. In the face of this situation, steps were taken in the direction of changing the role of the state and establishing a market-based state administration. Privatization policies emerged in the 1980s and after the 1990s, policies where both public and market approaches were jointly implemented and studied.

Decentralization in favor of decentralization, empowerment, institutional development, inclusion of client groups, expansion of responsibility, confrontation, sensitivity training appear to be the concepts that shape the quality of the new public management (NPM) concept (Frederickson, 2016). The management approach underlying the NPM approach is based on the convergence of public sector with private sector management. Private sector management based on values such as efficiency and economy is considered as an effective and efficient means of providing services to the population (Akpinar, 2012).

According to the NPM approach, the concept of a state that performs «basic functions» is targeted. In response to the desire to downsize the public sector, that is, to reduce its scope of activity (Weikart, 2001), an answer was sought to the question of how best to manage the remaining part to provide the necessary public services.

The issue of how best to efficiently use the resources exhausted by the public sector as a whole was discussed and a solution was sought. The answers to these questions revealed the characteristics of NPM. Various classifications have been made regarding the characteristics of this approach. Referring to some of these classifications, states that there are seven main principles of this approach and these principles are as follows:

- transition to professional management in the public sector. In this way, the principle of «responsibility» is developed and contributes to management. It develops a sense of responsibility;
- clear standards and performance indicators. This principle promotes the development of accountability that allows clear articulation of goals;
- results should be given more importance than the methods used. Because it is more important to emphasize the results, not the procedures;
- large public associations should be divided into smaller units. In addition, productivity should be increased by contracting outside the public sector as well as within the public sector;
- competition in the public sector should be increased to reduce costs;
- private sector management methods should be used in the public sector. It is necessary to move away from military-style bureaucracy. Recruitment and rewards should be more;
- use of resources should be disciplined and economical. This is achieved by reducing direct costs, increasing work discipline, limiting union demands and reducing compliance costs for businesses.

According to Eryilmaz, the NPM approach has four main features. The NPM approach is unbureaucratic, managers accountable to both politicians and the public, minimization of government intervention and scope, emphasis on efficiency, effectiveness and market system in services.

When the literature is reviewed in general, the main features of the NPM approach are; giving preference to more localized structures instead of hierarchy and bureaucracy using the methods and principles of the private sector (Uysal, 2020), expanding the content of contracts by increasing the number of contracts for the performance of services between the private sector and the

public sector, increasing competition (Christensen, Legreid, 2002), adopting a result-oriented rather than process-oriented approach, minimizing state intervention, performance-oriented work, adapting business management theory to public administration, creating professional management, using entrepreneurial logic in the public sector to operate, emphasis on separation, privatization and localization, public and private sector partnership by eliminating the differences between the public and private sector. The NPM approach aims to provide services by increasing effectiveness and efficiency, as well as taking into account democratic values such as equality, justice and tolerance.

Defining principles is important to our topic. NPM's features can be further extended. However, these are the general features that the NPM approach emphasizes based on these features. From the mentioned characteristics, the transfer of power from the state to the individual took place. Privatization, localization, democratization, liberalization, cooperation between the state and private sector in the production and distribution of services in the economy have become the main principles of state policy.

These explanations imply the NPM approach, the transfer of powers from the central government to local self-governing bodies, and the strengthening of these structures through changes in state financial structures, as can be seen when examining the reforms carried out in different countries. In addition, this approach aims to provide quality and fast service, to transform administrative structures away from old classic structures, to apply the principles and techniques applied in the private sector to the public sector, privatizations, and localization, and to make audit units more active and fast.

DEFINITION AND MAIN FEATURES OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP CONCEPT

At the end of the 1970s, there were changes in the functions of the state in the social, economic and political fields. During this period, as a result of the oil crisis, budget deficits, and the increase in government spending, new reforms were attempted in public administration, and with the spread of the NPM approach, which emerged throughout the world, the methods of providing public services began to change (Genç, 2010). At the end of the 1980s, many elements that helped to overcome difficulties in the provision of public services and financing of infrastructure investments, such as the privatization of some institutions, elements of the classical methods, such as ensuring the participation of private sector subjects in public services, began to be used (Uysal, 2020). However, the idea that the privatization policy of some institutions in the countries did not live up to the expectations, the loss of control of the public authority over the public services, globalization, lack of funding in the provision of public services, the wide spread of neo-professionalism, liberal policies and the concept of the state, the desire to shrink the state in the 1980s prompted many countries to look for new models (Uysal, 2020). As a result of these situations,

the Public Private Partnership model, which allows construction and operation to be implemented on the basis of public-private cooperation, emerged.

It is a model designed to encourage private sector participation and to cope with the financing of services where the state does not want to completely distance itself from the production of the public service and avoids production and provision by the private sector alone. The public-private cooperation model, which is also called the second branch of privatization, has found a wide field of application and has spread all over the world. This model has been applied in many countries by ensuring that the private sector invests in basic services such as education, health, housing, transport, water and sanitation (Weikart, 2001). In this context, PPP is considered as a model where the public can concentrate in areas such as general planning, policy determination, investment control and coordination.

The first examples of the PPP model date back to the Roman Empire. However, the first attempt to implement it in its current form can be found in England. The first application of this model began in 1992 with the «Private Finance Initiative (PFI)» in Great Britain, following the removal of the ban on private sector management entering the public sector domain. With the success of this model, it has found a wide field of application in many countries. Many countries such as Germany, Portugal, Greece, France and Spain have implemented various projects around this model (Çolak, 2012). Public-private partnership projects, which became widespread in our country with Law No. 3996, which came into force in 1994 and were applied in many different sectors, took their place in their current state with the construction of health-related campuses that will be built together with their construction.

When defining the concept of PPP, it is possible to see definitions that emphasize many dimensions. PPP «in the construction of public goods and services, financing, operation, maintenance and design elements are carried out by the private sector, and costs, resources and risks are shared between the public and private sectors».

If the general definition of the concept of PPP is given according to the definitions and explanations made so far, it can be expressed as public and private sector companies cooperating under various types of contracts to provide services or implement public projects. A similar definition was given in the «Green Book» prepared by the European Commission. Accordingly, PPP is a method of cooperation between the public and private sectors regarding the sharing of services related to the construction, financing, operation, provision and renewal of basic services. According to these definitions, the PPP model requires mutual risk sharing between the public and private sectors, and this model has more than one factor.

It has many characteristics, such as the participation of participants, the fact that at least one of these participants is the public sector, and their activities are carried out on the basis of contracts. In the Green Book published by the European Union in 2004, the defining features of PPP were expressed as follows:

- contracts are long-term and include methods, formats and limitations of cooperation between public and private partners related to the planned project;

- project financing is usually provided by a private partner. Stakeholders of the basic project are those who make financial contributions within the framework of their rights and obligations;

- based on project design, production, implementation and financing is the responsibility of the private operator. In terms of public interest, the state is responsible for improving the quality of the provided service and ensuring that the price of the service is at a reasonable level that consumers can afford;

- the risk in the provision of services is transferred from the state to the private partner. However, the private partner does not have to bear all or a substantial part of the risk. The allocation of risk is determined according to the project according to the ability of the parties to assess, control and eliminate the risk;

- if the state controls an operating entity in a manner similar to its own units, and the entity carries out a significant portion of its activities under the control of a state partner, an intra-enterprise relationship exists and is not considered a PPP.

PPP models are classified as: «Build-Own-Own, Build-Operate-Transfer, Build-Operate, Lease-Develop, Restore-Operate, Rehabilitation-Operate, Build-Operate, Design-Build» and «It is applied in various ways, such as finance-operation-transfer, design-build-finance-operation» methods. The difference between these models

Categories of PPPs

Broad Category	Main Variants	Ownership of capital assets	Responsibility of Investment	Assumption of Risk	Duration of contract (Years)
Supply management contract	Outsourcing Maintenance management Operational management	Public	Public	Public	1—3
		Public	Public/ private	Public/ private	3—5
		Public	Public	Public	3—5
Turnkey		Public	Public	Public/ private	1—3
Aftermage/ Lease	Afterimages Lease	Public	Public	Public/ private	5—20
		Public	Public	Public/ private	5—20
Concessions	Franchise BOT	Public/ private	Public/ private	Public/ private	3—10
		Public/ private	Public/ private	Public/ private	15—30
Private ownership of assets and PFI type	BOO/DBFO PFI	Private Public/ private	Private Private	Private Public/ private	Indefinite 10—20
	Divestiture	Private	Private	Private	Indefinite

Source: PPP Contract Types and Terminology. The World Bank. URL: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/ppp-contract-types-and-terminology> (accessed on: 01.03.2024).

and privatization is that the state does not completely transfer the production of public services to private sector organizations and provides services under its own control. These models are used in many fields such as education, health, housing, transportation, water supply, sewage, garbage collection, railway, hospital, information technology systems, highway, stadium, power generation, pipeline, prison and housing construction (Uysal, 2020). Table shows the most commonly used models and procedures of PPP. In general, with the Build-Work (BO) model, which involves the construction of operational services to be provided by the private sector through a contract and license procedure, such as power plants, bridges, dams, roads, public works, electricity distribution, public transport, etc. performed.

The Build-Operate-Delivery (OED) model used for the implementation of both high-cost and technological services are the most commonly used models. The right to operate any property belonging to the public or the private sector for a certain period of time with the Build-Lease-Transfer (YKD) model (Uysal, 2020), which is applied in many countries for the operation and construction of services such as health care, schools and hostels is given to the state for use.

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF THE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MODEL

It can be said that if the public-private partnership model is well planned and implemented according to the conditions of the country, it will give serious advantages to that country. The advantages of this model are explained as follows which directly contributes social welfare of the society (Uysal, 2020):

- reduction of public debt through off-balance sheet financing;
- faster launch of services and goods and faster completion of projects;
- orientation of free capital within the country;
- ensuring capital efficiency by taking advantage of the experience of the private sector in relevant matters;
- direction of international capital to infrastructure projects;
- risk sharing between public and private sectors;
- ensuring saving of resources and more efficient use of resources;
- reducing costs of goods and services by reducing operational costs;
- providing savings on services and investments.

The public private partnership model has both positive and negative aspects. The negative aspects of this model are explained as follows:

- the complexity of contracts concluded according to the PPP model may limit the scope of the model, as contract management must be performed by experts;
- securing some resources by borrowing from the private sector may increase resource costs;
- dominant foreign capital can cause public reaction;
- contracts signed under PPP are generally very long-term. This situation can reduce overall budget flexibility as it imposes a long-term payment obligation on the resource;

- information sharing in signed projects is kept as a trade secret. This situation can reduce the sense of responsibility;
- competition may remain low due to high costs of contracts signed under PPP;
- fundamental errors in contract design, such as incomplete and inadequate sanctions and misallocation of risks, can cause major long-term problems.

Based on the above, it is known that although the PPP model has positive aspects, it can also have negative aspects. Prevention of wastage of resources, implementation of projects that cannot be completed or left unfinished due to financing problems, provision of the highest level of public benefit, implementation of projects in accordance with needs, increasing the number of projects with social content are the positive aspects of the model. But if this process is not well managed, many negative situations can arise. For example, nepotism that interferes with business, failure of the public sector to maintain good supervision, negative effects of competition, prolongation of operations and reduction of public employment can result in negativism. In projects planned to be implemented according to public-private cooperation, advantages and disadvantages of the model should be evaluated. In this model, the main goal should be to increase the quality and efficiency of the service.

CONCLUSION

In conclusion, the collaborative approach of public-private partnerships (PPPs) represents a crucial avenue for fostering social prosperity through the implementation of various social projects. As evidenced by the extensive adoption of PPP practices worldwide, particularly in developing countries since the emergence of New Public Management (NPM) in the 1980s, this model has significantly contributed to economic revitalization. By leveraging the synergies between the public and private sectors, PPPs facilitate the efficient production and distribution of state products, incorporating private sector principles and management methods. The widespread application of PPPs across sectors such as transport infrastructure, IT, water and waste management, telecommunications, railways, education, and health underscores its pivotal role in addressing societal needs and promoting social welfare. Therefore, fostering collaboration through PPPs stands as an effective strategy for advancing social prosperity and realizing sustainable development goals globally.

REFERENCES

- Ekinci, E., Yilmaz, F. (2019). An evaluation on the impact of the private sector in the restructuring of public administration. *International Journal of Management and Social Research*, 6(11), 65-74. URL: https://www.researchgate.net/publication/341180492_Kamu_Yonetiminin_Yeniden_Yapilandirilmasinda_Ozel_Sektorun_Etkisi_Uzerine_Bir_Degerlendirme [in Turkish].
- Ayhan, E., Önder, M. (2017). The new public service approach: a gateway to governance. *Gazi Journal of Economics and Business Administration*, 3(2). URL: chrome-

- extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/314045 [in Turkish].
- Çevikbaş, R. (2012). New public management approach and practices in Türkiye. *Journal of Economics and Management Research*. Vol. 1. No. 2. P. 9-32. URL: <https://rb.gy/pcgedx> [in Turkish].
- Genç, F. (2010). New Public Management Approach. *Turkish Administration Journal*. (466). P. 120-130. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isvehayat/issue/29032/310461> [in Turkish].
- Frederickson, H. (2016). Towards a New Public Administration. P. 315-327. URL: <https://shorturl.at/cqNO1>
- Akpınar, R. (2012). Public Administration Reforms in the Context of the New Public Management: the Romanian and Turkish Cases. *Journal of Yasar University*. URL: https://www.academia.edu/67978863/Public_Administration_Reforms_in_the_Context_of_the_New_Public_Management_The_Romanian_and_Turkish_Cases
- Weikart, A. (2001). The Giuliani administration and the new public management in New York City. *Urban Affairs Review*. Vol. 36. Iss. 3. P. 359-381. <https://doi.org/10.1177/10780870122184894>
- Uysal, Y. (2020). An evaluation on the change and transformation of public services from classical public management to new public management and post-NPM. *International Journal of Management and Administration*. P. 112-155. <http://dx.doi.org/10.29064/ijma.680548> [in Turkish].
- Christensen, T., Legreid, P. (2002). A transformative perspective on administrative reforms. In: New public management. P. 13-42. URL: https://www.researchgate.net/publication/268740628_A_transformative_perspective_on_administrative_reforms
- Çolak, S. (2012). Private-public sector partnership in the perspective of the new public management approach (Unpublished Doctoral Thesis). İstanbul. P. 34-45 [in Turkish].
- Bayansar, R., Özer, M. (2021). Evaluations on the application areas of the public private partnership model in Turkey. *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*. (68). P. 400-416. URL: Evaluations on Models of Public Private Partnerships Scope of Application in Turkey

Received on February 12, 2024

Reviewed on February 27, 2024

Revised on March 04, 2024

Signed for printing on March 25, 2024

Надійшла 12.02.2024

Прорецензована 27.02.2024

Доопрацьована 04.03.2024

Підписана до друку 25.03.2024

Мурад Теймуров, канд. екон. наук,
Академія державного управління при Президенті Республіки Азербайджан
вул. Лермонтова, 74, Сабайльський район, AZ1001, Баку, Азербайджан

СИНЕРГІЯ ДЕРЖАВНОГО І ПРИВАТНОГО СЕКТОРІВ ДЛЯ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ

Здійснено огляд еволюції парадигм державного управління, зосереджено увагу на переході від класичного державного управління до нового публічного менеджменту (НПМ) і появи державно-приватного партнерства (ДПП). Розглянуто, як НПМ, що виник у 1980-х роках, для підвищення ефективності й результативності державних послуг запозичував принципи приватного сектору. До ключових особливостей НПМ належать децентралізація, підвищена підзвітність і сильний акцент на результатах і показниках ефективності. Концепція державно-приватного партнерства виникла як відповідь на обмеження політики приватизації і передбачає співпрацю, за якої поділяються як ризики, так і відповідальність між державним і приватним секторами для надання послуг або реалізації проєктів. Простежено історичний розвиток ДПП і висвітлено його широке впровадження в різних секторах у всьому світі, таких як інфраструктура, охорона здоров'я і освіта.

ДПП має на меті з використанням переваг обох секторів поліпшити надання послуг і реалізацію проєктів, пропонуючи більш гнучкий та інноваційний підхід до державного управління. Підкреслено значення цих парадигм у формуванні сучасного державного управління і показано, як НПМ і ДПП змінили ролі, обов'язки й методології у галузі, що в цілому засвідчує перехід до більш динамічних, гнучких і орієнтованих на результат підходів в управлінні державним сектором, що відображає ширші тенденції в управлінні й державній політиці.

Ключові слова: державне управління; співпраця; інфраструктура; зайнятість; соціально-економічний розвиток; соціально-економічні проблеми.

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.032>

УДК 336.6:330.342

JEL: G20, G28, G32

П.О. КЕРІМОВ, канд. екон. наук,
науковий співробітник відділу публічних фінансів
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: pkerimov@zoho.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7793-7788>

ПІДПРИЄМСТВА ІЗ СПОТВОРЕНИМИ МОДЕЛЯМИ ФІНАНСУВАННЯ: ПОШИРЕНІСТЬ І НАСЛІДКИ

Розглянуто поширеність в Україні підприємств із спотвореною (захисною) моделлю фінансування. Надано базову класифікацію таких підприємств, оцінено їх частку у відповідних галузях на базі репрезентативної вибірки. Досліджено вплив їх наявності на податкові доходи державного бюджету.

Ключові слова: зомбі-підприємства; квазіризикова модель фінансування; недоброчесна модель фінансування; інституційне середовище; податкові надходження.

Проблематика підприємств із спотвореними моделями фінансування є досить популярною в сучасній західній літературі й насамперед стосується зомбі-підприємств. В Україні частка таких підприємств набагато перевищує відповідну їх частку як у західних країнах, так і в Японії — країні, де їх уперше зафіксували. Але стан інституційного середовища в Україні дозволяє функціонування також й інших видів підприємств із спотвореними моделями фінансування, які, на відміну від класичної моделі зомбі-підприємства, покладаються або на повернення раніше виведених до офшорів власних прибутків під виглядом позики (квазіризикові підприємства), або на зловживання механізмом комерційного кредиту (недоброчесні підприємства).

Ц и т у в а н н я: Керімов, П. (2024). Підприємства із спотвореними моделями фінансування: поширеність і наслідки. *Економіка України*. 67. 07 (752). 32-48. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.032>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Рецензія опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Питання підприємств із спотвореними моделями фінансування в Україні майже ніким не досліджувалося. Їх виникнення є пристосуванням підприємств у 1996—2020 рр. до викривлень у інституційному середовищі (Керімов, 2023), які прослідковувались у незмінно субстандартних показниках контролю за корупцією і політичної стабільності за методиками Worldwide Governance Indicators (WGI) та International Country Risk Guide (ICRG). Самі по собі ці показники не дозволяють робити висновків про суть проблеми, однак дані рейтингу Doing Business стосовно України¹, а також дослідження поширеності й причин виникнення підприємств з від'ємним власним капіталом (Зимовець, Керімов, 2021), а також вартості кредитування в Україні (Керімов, 2022) указують на ряд її можливих складових.

1. Непередбачуваність судових рішень і високі затрати на взаємодію з судовою системою в Україні. Зокрема, однією з причин здійснення IPO на Варшавській і Лондонській біржах підприємства вказували привабливість підзвітності юрисдикції іншої країни у випадку необхідності (наприклад, IPO Astarta Holding).

2. Ризик втрати контролю над бізнесом унаслідок рейдерського захоплення чи експропріації, а також наявність нерегулярних непередбачуваних платежів, у тому числі у формі відвертого рекету. Це дає додаткову мотивацію для офшоризації бізнесу і виведення активів за кордон, а також сприяє мінімізації інвестицій усередині країни. Ризик втратити майно внаслідок бойових дій тільки посилює цю тенденцію, особливо для підприємств із значною часткою фізичних активів.

3. Підвищена вартість кредитних ресурсів і страхування, на які прямо впливають субстандартні значення показників інституційного розвитку (що входять до оцінки ризику країни), закладається у вартість товарів і послуг українських підприємств, що потенційно зменшує їх конкурентоспроможність.

У результаті цих та інших викривлень інституційного середовища підприємства намагаються пристосовуватися до них за допомогою спотворених (захисних) моделей фінансування. Як правило, такі моделі є специфічними для країни виходячи з природи викривлень у інституційному середовищі й структури стимулів і обмежень, яка задається законодавством відповідної країни. Спотворені (захисні) моделі фінансування можна визначити як моделі фінансування, що порушують принципи корпоративних фінансів (наприклад, принцип максимізації прибутку як основного стимулу підприємницької діяльності) або логіку ринкової поведінки. Загальновизнаним прикладом підприємств із спотвореною моделлю фінансування є зомбі-підприємства, які вперше були зафіксовані в Японії у 1990-х роках як відповідь на економічну рецесію й викривлену систему стимулів (зокрема, структуру нормативів достатності капіталу,

¹ Economic profile of Ukraine. *Doing Business 2020*. URL: www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf

підвищені репутаційні втрати від відмови в кредитуванні певних пріоритетних підприємств, пов'язане кредитування в межах фінансово-промислових груп тощо (Chakraborty, Peek, 2017)) для банків, які сприяли кредитуванню ними авторитетних, але, очевидно (для них), некредитоспроможних підприємств. Зомбі-підприємства використовували банківські кредити, а також державну допомогу не для реформування, а для консервування неефективностей у своїх виробничих процесах, зокрема, для підтримки роздутих штатів чи виконання проєктів, які нікому не були потрібні (наприклад, побудова дамб і каналів у селищах) (Kerr, 2002), одночасно відволікаючи ці кошти від потенційно більш конкурентоспроможних фірм і проєктів і забезпечуючи підвищені вхідні бар'єри в галузі з високими частками таких підприємств. Різні дослідження дають різний історичний максимум частки зомбі-підприємств у Японії залежно від методології і періоду їх оцінювання. Так, Дж. Накамура (Nakamura, 2023) указує на частку до 13 % (у 2002 р.), а Р. Кабальєро, Т. Хоші й А. Каш'яп (Caballero, Hoshi, Kashyap, 2008) — до 11 % (у 1997 р.).

Згідно з попередніми розрахунками, частка зомбі-підприємств в Україні становила 42 % (Зимовець, Керімов 2021). Таким чином, попередні дослідження підтверджують наявність підвищеної частки підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування в Україні, що зумовлює необхідність точнішого оцінювання її розміру в розрізі їх видів, а також у визначенні доцільності державного втручання й можливих заходів державної політики відносно таких підприємств.

Отже, **мета статті** — оцінити частку підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування в Україні й визначити їх вплив на податкові надходження.

Об'єктом даного дослідження є українські підприємства із спотвореними (захисними) моделями фінансування, предметом — їх поширеність і вплив на податкові надходження.

В Україні інституційне середовище не є тотожним інституційному середовищу в Японії 30 років тому, отже, місцевий варіант підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування має певні особливості. Зокрема, на відміну від Японії, державна допомога майже не була фактором у формуванні й підтриманні функціонування зомбі-підприємств. Так, починаючи з 2012 р., євроінтеграційні амбіції України покладали на неї зобов'язання гармонізувати власне законодавство із законодавством ЄС, що в практичному вимірі означало заборону дискримінаційної державної допомоги², під визначення якої підпадала державна допомога будь-яким окремим галузям чи підприємствам. Однак навіть до цього багато програм державної допомоги в Україні були суто декларативними або через узагалі

² Article 107 (ex Article 87 TEC). Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal* 115. 2008. Sep 05. P. 0091-0092. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12008E107&from=EN> (дата звернення: 16.03.2024).

відсутність вимірюваних цілей (наприклад, Концепція розвитку автомобілебудування на період до 2015 року³), або через відсутність фінансування (більш-менш регулярно в Україні фінансувалися лише програми розвитку видобувної галузі). Інвестиційні програми розвитку найбільших автомобілебудівних підприємств (СП АвтоЗАЗ-Деу⁴, ЗАТ ЛуАЗ⁵ і ВАТ ЛАЗ⁶), які ухвалювались у формі постанов Кабінету Міністрів України, так і не досягли прописаних у них виробничих цілей. Урешті-решт, автомобілебудівники отримали податкові канікули з податку на прибуток на 10 років, протягом яких вони не мали прибутку. Подібна ситуація була також характерною і для підприємств аерокосмічної галузі.

Крім того, помітною відмінністю є історичне коріння багатьох українських промислових підприємств, більшість з яких являють собою деформовані радянські виробничі практики. Так, СРСР будував свій воєнно-промисловий комплекс у такий спосіб, щоб у жодній з менших республік не було повного виробничого циклу і підприємства залежали від продуктів промисловості інших республік, що, у свою чергу, призвело до розриву цих виробничих ланцюгів після здобуття незалежності. Логічними кроками в нових умовах були б реорганізація і переорієнтація виробництва на нові ринки із зміною контрагентів і постачальників, але, крім відсутності необхідної управлінської кваліфікації, цей процес також ускладнювався значним технологічним відставанням пострадянських підприємств (а отже, і відсутністю як потенційних постачальників, так і потенційних клієнтів поза пострадянським простором).

Ще однією характерною особливістю українського інституційного середовища є підвищений ризик втрати контролю над підприємством через рейдерське захоплення або апропріацію, який збільшувався і зменшувався залежно від переможців попереднього виборчого циклу, але ніколи не зникав зовсім. Разом з відкритістю економіки для руху капіталу, зокрема в офшорні зони, це стимулювало розвиток і поширення схем оптимізації опо-

³ Про схвалення Концепції розвитку автомобільної промисловості та регулювання ринку автомобілів на період до 2015 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 452-р. від 03.08.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452-2006-%D1%80#Text>

⁴ Про затвердження Інвестиційної програми спільного українсько-корейського підприємства з іноземною інвестицією у формі закритого акціонерного товариства «АвтоЗАЗ — ДЕУ». Постанова Кабінету Міністрів України № 362 від 04.03.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/362-98-п#Text>

⁵ Про затвердження Інвестиційної програми виробництва автомобілів відкритим акціонерним товариством «Луцький автомобільний завод». Постанова Кабінету Міністрів України № 56 від 18.01.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1473-2003-п#Text>

⁶ Про затвердження Інвестиційної програми виробництва вантажних автомобілів, автобусів, комплектуючих виробів і запасних частин до них закритим акціонерним товариством «Львівський автомобільний завод». Постанова Кабінету Міністрів України № 1100 від 17.07.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2003-п#Text>

даткування через офшори. Натомість, подібно до ситуації із зомбі-підприємствами в Японії, пов'язане кредитування є досить значимим фактором і в Україні. До 2019 р. статистика за цими показниками не публікувалась (а до 2016 р. і не відстежувалася через відсутність у законодавстві такого поняття⁷), однак, згідно з даними НБУ, частка пов'язаного кредитування для підприємств української промисловості залежно від їх розміру складала від 64 до 95 % у 2019—2023 рр.⁸, причому більші значення, як правило, мали менші підприємства. Це відображає наявну проблему з так званими «фірмами-прокладками», які, наприклад, реалізують продукцію, що виробляє інше, більше підприємство з метою оптимізації оподаткування шляхом використання його спрощеної системи. Утім, навіть «найменший» рівень у 64 % пов'язаних кредитів, характерний для великих підприємств, все ще є надзвичайно високим.

Перелічені фактори призвели до збільшення різноманіття підприємств із спотвореною (захисною) моделлю фінансування в Україні. Поширення набули такі їх види.

1. Зомбі-підприємства — вид підприємств із спотвореними моделями фінансування, який характеризується хронічною нездатністю розрахуватися за своїми зобов'язаннями. Вони використовують пов'язане кредитування для компенсації збитковості своєї господарської діяльності.

2. Квазіризикові підприємства — вид підприємств із спотвореними моделями фінансування, який характеризується завищенням витрат через використання позик від пов'язаних кредиторів, зареєстрованих у офшорах, і виведенням доходів у офшор як оплату за ці позики. Це слугує оптимізації оподаткування через зниження прибутку і захисту від потенційного рейдерського захоплення підприємства.

3. Підприємства з недоброчесною моделлю фінансування — вид підприємств із спотвореними моделями фінансування, який характеризується надвисокою часткою простроченої кредиторської (і часто — відповідною часткою дебіторської) заборгованості у валюті балансу. Це відображає можливість не розраховуватися вчасно за своїми зобов'язаннями в рамках комерційного кредитування.

Виходячи з самої природи таких захисних моделей фінансування підприємства, які їх використовують, є некредитоспроможними за будь-якою стандартною оцінкою кредитоспроможності — чи то коефіцієнти ліквідності, платоспроможності, співвідношення боргів до власного капіталу, процентних витрат до доходів, чи то частка простроченої кредиторської за-

⁷ Кредитування пов'язаних осіб: Тривале прибирання. *Український тиждень*. 2016. 19 чер. URL: <https://tyzhden.ua/kredytuvannia-pov-iazanykh-osib-tryvale-prybyrannia/> (дата звернення: 16.03.2024).

⁸ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) нефінансовим корпораціям, за розміром суб'єкта господарювання та ознакою пов'язаності. НБУ. URL: https://bank.gov.ua/files/Loans_MSE.xlsx (дата звернення: 16.03.2024).

боргованості⁹. Додатково значна кількість таких підприємств має від’ємний власний капітал, що взагалі робить оцінку коефіцієнтів, які включають співвідношення з цим показником, нерепрезентативною. Український фондовий ринок не може слугувати джерелом інформації щодо вартості, а опосередковано — і фінансового стану або кредитоспроможності українських підприємств — унаслідок надлишкової кількості бірж з низькою ліквідністю¹⁰ і недостатньою кількістю унікальних емітентів¹¹. Це також унеможливає більш сприятливу оцінку таких підприємств, наприклад, оцінку згадуваної Т. Фейрчайлдом (Fairchild, 2018) «прихованої вартості»¹².

Отже, в Україні частина підприємств під впливом несприятливого зовнішнього середовища почала використовувати спотворені (захисні) моделі фінансування з метою продовження власного існування, оптимізації оподаткування й захисту від потенційної втрати контролю за підприємством. Функціонування цих моделей базується на експлуатації викривлень у інституційному середовищі, наприклад, на використанні високих витрат і непередбачуваності взаємодії з судочинством разом з негнучкістю у виборі контрагентів задля уникнення чи відстрочення сплати боргів. Теоретично, результати від наявності таких підприємств повинні значною мірою збігатися з результатами від наявності звичайних зомбі-підприємств, а саме:

- підвищення вхідних бар’єрів у галузь і консервація неефективних виробничих процесів (Banerjee, Hoffman, 2018);
- порушення нормальних процесів банкрутства і створення нових підприємств (Caballero, Hoshi, Kashyap, 2008);
- потенційне спрямування державної допомоги на підтримку підприємств без перспектив розвитку і скорочення бюджетних доходів через зменшення податкових надходжень.

Оцінка кількості таких підприємств у промисловості України раніше не проводилась. В. Зимовцем і П. Керімовим (2021) було здійснено лише попередню оцінку частки зомбі-підприємств і підприємств з від’ємним власним капіталом. Ураховуючи, що наявність від’ємного власного капіталу не є необхідною умовою для класифікації підприємства як підприємства із спотвореною (захисною) моделлю фінансування, їх частки необхідно оці-

⁹ Calculating (Small) Company Credit Risk. *Investopedia*. URL: <https://www.investopedia.com/articles/financial-theory/11/default-probabilities-small-medium-corporations.asp> (дата звернення: 16.03.2024).

¹⁰ Інформація про торги акціями з індексного кошика. *Українська біржа*. URL: <https://www.ux.ua/ua/marketdata/> (дата звернення: 16.03.2024).

¹¹ Параметри ЦП індексу ПФТС. *Фондова біржа ПФТС*. URL: https://pfts.ua/images/files/Index_Basket_History_150424UA_1.xls (дата звернення: 16.03.2024).

¹² Прихована вартість (veiled value) — це додатна різниця між вартістю акцій підприємства, розрахованою за відношенням ринкової капіталізації його акцій до їх балансової вартості, і його ж вартістю, розрахованою за альтернативними формами (наприклад, ціна акцій до доходів чи прибутків підприємства тощо). Іншими словами, підприємства з таким акціями — це підприємства, які ринок оцінює значно вище, ніж оцінили б оцінщики.

нювати окремо. Задля здійснення такої оцінки необхідними є критерії віднесення до зомбі-підприємств, підприємств з квазіризиковою і недоброчесною моделями фінансування.

Більш-менш загальноновизнаним критерієм віднесення до зомбі-підприємств є значення коефіцієнта покриття процентних витрат менше 1 протягом трьох і більше років поспіль. Даний критерій використовується спеціалістами Світового банку (Banerjee, Hoffman, 2018). Додаткову умову, яку ставлять у рамках цього підходу, а саме те, що досліджувані підприємства мають бути старшими за 10 років, можна вільно ігнорувати, адже промислові підприємства, які входять до вибірки, усі так чи інакше є старшими за 10 років (навіть якщо в минулому вони проводили кероване банкрутство і перевели свої активи на нову юридичну особу). Цього критерію достатньо для класифікації підприємства як зомбі-підприємства, адже він означає хронічну неспроможність розрахуватися за основним тілом боргу.

Коефіцієнт покриття процентних витрат розраховується за формулою

$$ICR = EBIT / \text{Фінансові витрати}, \quad (1)$$

де ICR — коефіцієнт покриття процентних витрат, EBIT — дохід до вирахування процентних витрат і податків.

Критерієм класифікації підприємства як підприємства з квазіризиковою моделлю фінансування є значення показника VGR (Value Gap Ratio — частки не покритих активами зобов'язань) вище 25 %. Дане значення обрано за аналогією до дослідження Т. Анга (Ang, 2015), який вивчав частку підприємств з від'ємним власним капіталом на американському фондовому ринку (NYSE, AMEX, Nasdaq) за 1962—2006 рр.

Частка не покритих активами зобов'язань розраховується за формулою

$$VGR = 1 - (BK/3), \quad (2)$$

де VGR — частка не покритих активами зобов'язань, BK — власний капітал, 3 — зобов'язання.

Критерієм класифікації підприємств як підприємств з недоброчесною моделлю фінансування є наявність простроченої на 60 і більше діб кредиторської заборгованості. Розрахунок показника проводився за стандартною формулою.

Оцінювання частки підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування здійснювалося за вибіркою з 282 переважно великих промислових підприємств за 14 галузями. На момент створення вибірки (2016 р.) на підприємства з кожної субвибірки припадало по 25 % загальногалузевого чистого прибутку і загальногалузових активів. Результати оцінювання частки підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування такі.

1. Частка зомбі-підприємств. За відсутності попередніх даних жодне з підприємств вибірки не визначалось як зомбі в перший період спостережень, а тому перші зомбі-підприємства зафіксовано у 2008 р. (перший рік, коли умова про три роки поспіль з коефіцієнтом покриття процентних

витрат, меншим за 1, могла бути виконана) у харчовій промисловості, машинобудуванні й роздрібній торгівлі. Уже наступного року зомбі-підприємства фіксувалися в сільському господарстві й гумопластмасовій галузі, а починаючи з 2011 р. — по всіх субвибірках, крім фармацевтичної галузі й енергопостачання. Частка зомбі-підприємств коливається від 0 до 77 % по різних субвибірках, причому найбільші значення, як правило, спричинено невеликим обсягом вибірки (через високу концентрацію відповідних галузей). Якщо агрегувати всі субвибірки по переробній промисловості (що формує найбільшу субвибірку в понад 150 підприємств), то частка зомбі-підприємств по ній зростає протягом періоду спостереження з 6 до 37 %. Середня частка таких підприємств по всій вибірці сягає 31 (табл. 1).

Дану оцінку зроблено по підтверджених у 2006—2020 рр. зомбі-підприємствах, але через фрагментарність даних їх реальна частка може бути помітно вищою, адже, крім уже оговореного неврахування можливості того, що підприємства були зомбі-підприємствами до початку спостережень, низка з них має прогалини в статистичних рядах, які дозволили б класифікувати їх як зомбі-підприємства в разі, коли ICR, розраховане за пропущеними даними, було б меншим від 1. При врахуванні таких потенційних зомбі-підприємств їх частка по промисловості в цілому сягала б 63 %, а по більшості галузей переробної промисловості — 75—100 %. Але навіть частка підтверджених зомбі-підприємств є вищою як порівняно з піковими значеннями в Японії під час періоду, що передував втраченому десятиріччю, — 13 % у 2002 р. (Nakamura, 2023), так і по розвинутих економіках — 12 % (Banerjee, Hoffman, 2018). Висока частка зомбі-підприємств, разом з високою концентрацією галузей, теоретично вказує на масивні обсяги заморожених у неефективних виробничих процесах ресурсів нарівні зі значним скороченням потенціалу зростання й розвитку відповідних галузей.

2. Частка підприємств з квазіризиковою моделлю фінансування. Їх частка за розглядуваний період коливалася в середньому від 36 % по видобувній галузі до 80 % по паперовій, причому у 2006—2015 рр. спостерігалася висхідна динаміка даного показника, після чого він почав спадати. Найменшою частка таких підприємств була у видобувній галузі (36 % у середньому за період) і сільському господарстві (45 %), найбільшою — у будівництві (72 %) і торгівлі (68%). Як правило, частка таких підприємств перевищувала відповідну частку зомбі-підприємств у відповідний період, що свідчить про застосування цієї моделі фінансування підприємствами, які не є зомбі. Найвища частка квазіризикових підприємств припадає на невеликі субвибірки, що може свідчити або про їх індивідуальні особливості, або про схильність великих підприємств використовувати цю модель фінансування (табл. 2).

3. Частка підприємств з недоброчесною моделлю фінансування. Частка таких підприємств коливалася протягом розглядуваного періоду від 29 % у видобувній до 59 % у будівельній галузі, причому пік динаміки цього показника припав на 2018 р. за рахунок його зростання в енергетичній, торговельній і будівельній галузях. Це вказує на те, що порівняно вища частка

Таблиця 1. Частка зомбі-підприємств в українській промисловості за підгалузями в період 2006—2020 рр., %

Галузь	Розмір вибірки	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
A01	26	0,0	0,0	0,0	3,9	11,5	11,5	11,5	11,5	11,5	15,4	15,4	19,2	19,2	19,2	19,2
B	17	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,9	5,9	5,9	5,9	11,8	11,8	17,7	17,7	17,7	17,7
C10	52	0,0	0,0	9,6	9,6	13,5	13,5	15,4	15,4	15,4	17,3	23,1	23,1	23,1	23,1	23,1
C17	2	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0	50,0
C19	9	0,0	0,0	0,0	0,0	22,2	22,2	33,3	55,6	55,6	77,8	77,8	77,8	77,8	77,8	77,8
C20	12	0,0	0,0	0,0	0,0	8,3	16,7	16,7	33,3	41,7	50,0	58,3	58,3	58,3	58,3	58,3
C21	4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
C22	3	0,0	0,0	0,0	33,3	33,3	33,3	33,3	33,3	33,3	33,3	33,3	33,3	33,3	33,3	33,3
C23	4	0,0	0,0	0,0	0,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0	25,0
C24	16	0,0	0,0	0,0	0,0	31,3	50,0	50,0	56,3	56,3	62,5	62,5	62,5	62,5	62,5	62,5
C26—30	55	0,0	0,0	9,1	9,1	16,4	20,0	21,8	21,8	21,8	25,5	36,4	36,4	36,4	36,4	36,4
D35	20	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
F	31	0,0	0,0	0,0	0,0	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2	12,9	12,9	12,9	12,9	12,9	12,9
G	31	0,0	0,0	3,2	3,2	3,2	6,5	12,9	19,4	19,4	22,6	29,0	29,0	29,0	29,0	29,0

Джерело: розроблено автором за: База даних емітентів. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку. URL: <https://smida.gov.ua/db/emitent> (дата звернення: 16.03.2024); Економічна статистика / Економічна діяльність / Промисловість. Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 16.03.2024); первинні дані сайтів відповідних підприємств.

Таблиця 2. Частка підприємств з квазіризиковою моделлю фінансування в українській промисловості за підгалузями в період 2006—2020 рр., %

Галузь	Розмір вибірки	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
A01	26	15,4	30,8	46,2	61,5	34,6	38,5	30,8	46,2	53,8	65,4	57,7	57,7	46,2	50	50
B	17	23,5	17,6	23,5	35,3	29,4	41,2	35,3	23,5	35,3	47,1	52,9	41,2	52,9	52,9	29,4
C10	52	38,5	55,8	57,7	51,9	32,7	63,5	59,6	53,8	55,8	57,7	59,6	61,5	57,7	55,8	44,2
C17	2	0	50	50	100	50	50	100	100	100	100	100	100	100	100	100
C19	9	44,4	66,7	66,7	55,6	44,4	44,4	66,7	66,7	66,7	77,8	88,9	77,8	77,8	88,9	66,7
C20	12	33,3	33,3	25	25	33,3	58,3	75	66,7	75	75	75	75	75	75	50
C21	4	25	50	50	50	50	50	50	50	50	25	50	50	50	50	50
C22	3	33,3	33,3	0	33,3	0	0	33,3	66,7	66,7	66,7	100	100	66,7	33,3	33,3
C23	4	50	100	75	75	0	75	75	100	50	75	75	75	75	100	25
C24	16	31,3	43,8	62,5	68,8	62,5	68,8	62,5	81,3	87,5	81,3	75	93,8	93,8	81,3	81,3
C26—30	55	34,5	38,2	40	60	45,5	54,5	50,9	58,2	52,7	50,9	50,9	52,7	50,9	40	36,4
D35	20	50	50	35	50	45	40	45	35	50	55	55	50	45	50	35
F	31	48,4	58,1	64,5	80,6	48,4	67,7	67,7	77,4	87,1	90,3	90,3	80,6	80,6	77,4	61,3
G	31	61,3	74,2	74,2	64,5	45,2	71	71	77,4	74,2	77,4	74,2	61,3	74,2	67,7	61,3

Джерело: розроблено автором за: База даних емітентів. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку. URL: <https://ismida.gov.ua/db/emitent> (дата звернення: 16.03.2024); Економічна статистика / Економічна діяльність / Промисловість. Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 16.03.2024); первинні дані сайтів відповідних підприємств.

Таблиця 3. Частка підприємств з недоборочесною моделлю фінансування в українській промисловості за підгалузями в період 2007—2019 рр., %

Галузь	Розмір вибірки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
A01	26	52,9	40,0	43,8	35,0	31,8	41,7	44,0	40,0	38,5	38,5	46,2	34,8	33,3
B	17	13,3	13,3	38,5	20,0	33,3	40,0	37,5	31,3	31,3	37,5	33,3	31,3	21,4
C10	52	20,4	18,4	25,0	30,8	24,0	27,5	27,5	31,4	28,0	37,3	25,0	37,0	34,1
C17	2	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0	50,0	50,0	0,0	0,0	50,0
C19	9	33,3	55,6	55,6	44,4	62,5	77,8	100,0	66,7	88,9	100,0	62,5	75,0	71,4
C20	12	0,0	0,0	33,3	57,1	22,2	27,3	63,6	63,6	66,7	66,7	41,7	41,7	50,0
C21	4	25,0	25,0	25,0	33,3	75,0	75,0	50,0	25,0	25,0	50,0	50,0	0,0	0,0
C22	3	0,0	33,3	50,0	0,0	0,0	0,0	66,7	33,3	33,3	100,0	100,0	100,0	100,0
C23	4	0,0	0,0	25,0	0,0	0,0	0,0	0,0	25,0	50,0	25,0	25,0	50,0	50,0
C24	16	18,8	12,5	60,0	60,0	50,0	56,3	81,3	75,0	62,5	68,8	68,8	66,7	71,4
C26—30	55	39,6	41,7	66,7	71,4	54,9	65,4	66,7	76,4	73,6	64,8	59,6	61,7	64,3
D35	20	56,3	31,3	12,5	17,6	17,6	11,1	15,8	21,1	36,8	36,8	42,1	40,0	76,5
F	31	40,0	46,4	85,0	68,2	52,0	69,0	58,6	71,0	54,8	58,1	56,7	50,0	56,5
G	31	16,0	28,0	43,8	36,8	32,0	46,2	50,0	51,9	42,3	45,5	50,0	44,0	50,0

Джерело: розроблено автором за: База даних емітентів. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку. URL: <https://smida.gov.ua/db/emitent> (дата звернення: 16.03.2024); Економічна статистика / Економічна діяльність / Промисловість. Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 16.03.2024); первинні дані сайтів відповідних підприємств.

підприємств з недоброчесною моделлю фінансування є більш характерною для підприємств з довшим виробничим циклом (наприклад, для машинобудівних чи будівельних компаній), що створює стимул для її використання з метою оптимізації витрат, або через розриви в ліквідності. Середня частка підприємств з недоброчесною моделлю фінансування, як правило, перевищує середню частку зомбі-підприємств, але є меншою за середню частку підприємств з квазіризиковою моделлю фінансування за відповідний період (табл. 3).

Оскільки частки підприємств з квазіризиковою і недоброчесною моделями фінансування в економіці раніше не розраховувалися, база для порівняння для них відсутня. Однак їх частки в галузях є достатньо значними, щоб можна було говорити про взаємний перетин множин усіх трьох типів підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування, а також про те, що не тільки зомбі-підприємства (чи підприємства з від'ємним власним капіталом, яких у вибірці теж відносно багато (Зимовець, Керімов, 2021)) використовують квазіризикову або недоброчесну модель фінансування. Зомбі-підприємства, як правило, не спроможні поновити свій фінансовий стан самостійно, отже, відповідно до іноземного досвіду, потребують або значних капіталовкладень, реорганізації і зміни менеджменту для відновлення нормальної діяльності, або ліквідації для мінімізації їх негативного впливу на відповідну галузь. Потреба в таких заходах здебільшого зумовлюється їх згубним впливом на галузь, у якій вони працюють.

В Україні, однак, їх ніхто не чіпав, мотивуючи цей підхід тим, що навіть зомбі-підприємства генерують податкові надходження й сплачують податки. Але в західній науковій традиції питання зомбі-підприємств з цього ракурсу взагалі не розглядається (як правило, їх оцінюють виходячи з бюджетних витрат, а не як джерело бюджетних доходів). З огляду на це, цікавим експериментом була б приблизна оцінка впливу частки підприємств із спотвореними моделями фінансування на податкові доходи.

Проте можливість такої оцінки традиційно обмежена відсутністю багаторічних нерозривних рядів більш-менш порівнянних даних стосовно будь-якого явища через фрагментарність їх фіксації і постійні зміни форм звітування й методичних підходів до розрахунку. Так, дані по підприємствах із спотвореними моделями фінансування були розраховані за період з 2006 по 2020 р. виходячи з початкових даних 286 підприємств, однак сам обсяг вибірки майже унеможливив своєчасне її оновлення через неповну наявність доступних даних. Ураховуючи, що вибірка розбита по КВЕД, було б логічно співвідносити частку підприємств із спотвореними моделями фінансування за певним КВЕД з податковими доходами за тим самим КВЕД (такі дані надаються Державною податковою службою України¹³, однак

¹³ Надходження податків і зборів. *Державна податкова служба України*. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nadhodjennya-podatkov-i-zboriv--obov'яз/nadhodjennya-podatkov-i-zboriv/nadhodjennya-podatkov-i-zboriv-> (дата звернення: 16.03.2024).

тільки за період з 2014 по 2024 р., причому дані в розрізі КВЕД є доступними лише починаючи з 2018 р.). У свою чергу, це означає, що перетин цих даних є лише за три періоди (з 2018 по 2020 р.), чого недостатньо для повноцінного моделювання. Тому для визначення потенційної наявності й сили впливу частки підприємств із спотвореними моделями фінансування на податкові надходження було побудовано таблицю кореляції, а прогалини в доступних даних ліквідовано завдяки використанню прогнозних даних (табл. 4).

Обмеження такого підходу є очевидними, адже кореляція не означає причинно-наслідкового зв'язку, але за наявності сильної кореляції між змінними вона, як правило, зберігається і при моделюванні. Ті значення, які виділено в табл. 4 курсивом, заслуговують на увагу в даному конкретному випадку через їх близькість до 1. Так, хоча й парадоксально, але наявність зомбі-підприємств додатно корелює з податковими надходженнями від торговельної

Таблиця 4. Кореляція між часткою підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування в галузі й податковими надходженнями від неї у 2018—2020 рр.

Галузь	Підприємства-зомбі	Квазіризикові підприємства	Недоброчесні підприємства
Сільське господарство	-0,869	-0,707	+0,055
Видобувна	+0,524	-0,703	+0,798
Переробна	-0,332	-0,950	+0,461
Енергетика	—	+0,208	+0,852
Будівництво	-0,735	-0,868	+0,314
Торівля	+0,977	+0,013	+0,776

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 5. Кореляція між загальною часткою підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування в економіці й загальними податковими надходженнями в державний бюджет у 2017—2020 рр.

Вид податку	Зомбі-підприємства	Квазіризикові підприємства	Недоброчесні підприємства
Податок з прибутку підприємств	+0,164	+0,643	-0,273
Податок на додану вартість	+0,749	-0,242	+0,965
Податок з доходів фізичних осіб (державний бюджет)	-0,232	-0,771	+0,420
Сума податкових надходжень у державний бюджет у цілому	+0,207	-0,719	+0,824

Джерело: розраховано автором.

галузі, а наявність підприємств з недоброчесною моделлю фінансування — з податковими доходами від енергетичної. З урахуванням того, що недоброчесні підприємства ухиляються не стільки від сплати податків, скільки від погашення боргів перед контрагентами, а більшість вибірки по цій галузі становлять великі підприємства-монополісти, ця остання кореляція не є незвичайною. Пояснити додатну кореляцію наявності зомбі-підприємств з податковими доходами складніше, оскільки останні зростають одночасно з кількістю таких підприємств. Отже, зомбі-підприємства або не зменшують обсяг податків, які вони сплачують (що малоімовірно, бо через зменшення прибутку скорочується принаймні податок на нього), або їх частка в сплачених податках і була настільки малою, що її зникнення залишилося непоміченим.

Від’ємна кореляція між часткою зомбі-підприємств і податковими доходами в сільському господарстві пов’язана, імовірно, саме з тим, що підприємства, які втратили дохідність і, відповідно, почали сплачувати менше податку на прибуток, сплачували помітну частину в загальній його сумі. Інші податки є менш гнучкими (зокрема, податок на землю чи податок з доходів фізичних осіб), а тому зміна їх обсягу в міру перетворення підприємства на зомбі є малоімовірною. Частка квазіризикових підприємств показує потенційно значиму обернено пропорційну кореляцію з податковими надходженнями в переробній промисловості й будівництві, що є логічним, адже ця модель фінансування насамперед є моделлю оптимізації оподаткування. Результати попереднього моделювання, однак, не підтверджують вагомості виявлених кореляцій у межах 90 % довірчого інтервалу.

Дослідження впливу підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування на загальні податкові надходження можна дослідити за тією самою статистикою, однак інформація, як правило, є доступною за більшу кількість періодів. Кореляцію податкових доходів державного бюджету в розрізі основних податків і агрегованої частки підприємств із спотвореною (захисною) моделлю фінансування наведено в табл. 5.

Потенційно значиму кореляцію (у табл. 5 виділено курсивом) мають: частка зомбі-підприємств і доходи від ПДВ (прямо пропорційну); частка квазіризикових підприємств і доходи від податку з доходів фізичних осіб та загальна сума податкових надходжень (обернено пропорційну); частка недоброчесних підприємств і доходи від ПДВ та загальні податкові надходження (прямо пропорційну). Моделювання з використанням лінійної функції підтверджує значимість прямо пропорційної кореляції частки недоброчесних підприємств і доходів від ПДВ та загальних податкових надходжень у межах 90 % довірчого інтервалу.

Якщо максимізувати довжину часових рядів, можна використати тільки найбільш агреговані дані на кшталт загальних податкових надходжень у державний бюджет. За такого підходу з використанням лінійних регресій підтверджується лише вплив (прямо пропорційний) на загальні податкові надходження частки зомбі-підприємств, але вагомості такого впливу зберігається в рамках 99 % довірчого інтервалу.

ВИСНОВКИ

В українській промисловості високою є частка підприємств із спотвореною (захисною) моделлю фінансування, серед яких зомбі-підприємства, підприємства з квазіризиковою моделлю фінансування і підприємства з недоброчесною моделлю фінансування. Частка зомбі-підприємств у промисловості в рази перевищує частки, зафіксовані в Японії, країнах Європи і Америки. Для квазіризикових і недоброчесних підприємств база для порівняння відсутня, але частка спостережень з ознаками цих моделей фінансування за розглядуваний період сягає, відповідно, у середньому 53,8 і 40,7 %.

Дослідження впливу частки таких підприємств на податкові доходи бюджету стикається, насамперед, з браком необхідної інформації і низькою якістю доступних даних, а тому замість моделювання, як правило, фіксується взаємна кореляція цих показників. Виявлено, що потенційний вплив наявності підприємств із спотвореною (захисною) моделлю фінансування різний для різних типів таких підприємств і розрізняється за КВЕД і податками. Так, наявність зомбі-підприємств має прямо пропорційну кореляцію з податковими надходженнями від торговельної галузі, а наявність підприємств з недоброчесною моделлю фінансування — від енергетичної. Від'ємну кореляцію зафіксовано між часткою зомбі-підприємств і податковими доходами в сільському господарстві, а також між часткою квазіризикових підприємств і податковими надходженнями в переробній промисловості й будівництві. Результати попереднього моделювання не підтвердили значимість виявлених кореляцій за КВЕД.

У розрізі податків мала місце прямо пропорційна кореляція між часткою зомбі-підприємств і підприємств з недоброчесною моделлю та надходженнями від ПДВ, причому останнє підтверджується результатами попереднього моделювання в рамках 90 % довірчого інтервалу. Наявність квазіризикових підприємств має обернено пропорційну кореляцію з надходженнями від податку з доходів фізичних осіб.

Таким чином, попередньо можна стверджувати, що прямий вплив підприємств із спотвореною (захисною) моделлю фінансування на податкові надходження в державний (і зведений) бюджет є незначним. Імовірно, це зумовлено тим, що період, коли такі підприємства сплачували податки нормально, не потрапив у період дослідження, а отже, і шок, коли вони скоротили виплати податку з прибутку, теж залишився поза увагою. Розширити період дослідження неможливо, адже хоча частку підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування теоретично й можна розрахувати за більш ранні періоди, статистика щодо податкових надходжень з необхідним рівнем деталізації доступна лише з 2018 р. Оцінка непрямих втрат економіки від зростання частки підприємств із спотвореними (захисними) моделями фінансування вимагає радикально іншої архітектури дослідження, а тому може бути перспективним напрямом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Керимов, П. (2023). Спотворені моделі фінансування як пристосування до викривленого інституційного середовища. *Економіка України*. 66. 9 (742). 55-69. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.055>
- Kerimov, P., Zymovets, V. (2021). Quasi-risk and fraudulent financing models: the case of firms with negative equity in Ukraine. *Economic Studies*. 30 (8). P. 48—68. URL: https://www.iki.bas.bg/Journals/EconomicStudies/2021/2021-8/3_Kerimov.pdf
- Kerimov, P. (2022). Cost of credit and profitability of large industrial firms in Ukraine. *Economy and forecasting*. No. 2. P. 47—64. <https://doi.org/10.15407/econforecast2022.02.047>
- Chakraborty, S., Peek, J. (2017). Lending to Unhealthy Firms in Japan During the Lost Decade: Distinguishing between Technical and Financial Health. Center on Japanese economy and business. *Working Paper Series*. No. 357. URL: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8XD19CK/download>
- Kerr, A. (2002). Dogs and Demons: Tales from the Dark Side of Japan. Hill and Wang. 320 p.
- Nakamura, Jun-ichi (2023). A 50-year history of “zombie firms” in Japan: How banks and shareholders have been involved in corporate bailouts? *Japan and the World Economy*. Vol. 66. <https://doi.org/10.1016/j.japwor.2023.101188>
- Caballero, R., Hoshi, T., Kashyap A. (2008). Zombie Lending and Depressed Restructuring in Japan. *American Economic Review*. Vol. 98. Iss. 5. P. 1943—1977. <https://doi.org/10.1257/aer.98.5.1943>
- Fairchild, T. (2018). Negative Equity, Veiled Value and the Erosion of Price-to-Book. URL: https://www.osam.com/pdfs/research/44_Negative_Equity_Veiled_Value_and_the_Erosion_of_Price-to-Book-April-30-2018.pdf
- Banerjee, R., Hoffman, B. (2018). The rise of zombie firms: causes and consequences. *BIS Quarterly Review*. September. P. 67—78. URL: https://www.bis.org/publ/qrpdf/r_qt1809g.pdf
- Ang, T. (2015). Are firms with negative book equity in financial distress? *Review of pacific basin financial markets and policies*. Vol. 18. No. 3. P. 1—41. <https://doi.org/10.1142/S0219091515500162>

Надійшла 19.03.2024

Прорецензована 09.04.2024

Доопрацьована 07.06.2024

Підписана до друку 13.06.2024

REFERENCES

- Kerimov, P. (2023). Warped financing models as adjustments to the distorted institutional environment. *Economy of Ukraine*. 66. 9 (742). 55-69. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.09.055> [in Ukrainian].
- Kerimov, P., Zymovets, V. (2021). Quasi-risk and fraudulent financing models: the case of firms with negative equity in Ukraine. *Economic Studies*. Vol. 30(8). P. 48-68. URL: https://www.iki.bas.bg/Journals/EconomicStudies/2021/2021-8/3_Kerimov.pdf
- Kerimov, P. (2022). Cost of credit and profitability of large industrial firms in Ukraine. *Economy and forecasting*. No. 2. P. 47-64. <https://doi.org/10.15407/econforecast2022.02.047>
- Chakraborty, S., Peek, J. (2017). Lending to Unhealthy Firms in Japan During the Lost Decade: Distinguishing between Technical and Financial Health. Center on Japanese economy and business. *Working Paper Series*. No. 357. URL: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8XD19CK/download>
- Kerr, A. (2002). Dogs and Demons: Tales from the Dark Side of Japan. Hill and Wang. 320 p.

- Nakamura, Jun-ichi (2023). A 50-year history of “zombie firms” in Japan: How banks and shareholders have been involved in corporate bailouts? *Japan and the World Economy*. Vol. 66. <https://doi.org/10.1016/j.japwor.2023.101188>
- Caballero, R., Hoshi, T., Kashyap, A. (2008). Zombie Lending and Depressed Restructuring in Japan. *American Economic Review*. Vol. 98. Iss. 5. P. 1943-1977. <https://doi.org/10.1257/aer.98.5.1943>
- Fairchild, T. (2018). Negative Equity, Veiled Value and the Erosion of Price-to-Book. URL: https://www.osam.com/pdfs/research/44_Negative_Equity_Veiled_Value_and_the_Erosion_of_Price-to-Book-April-30-2018.pdf
- Banerjee, R., Hoffman, B. (2018). The rise of zombie firms: causes and consequences. *BIS Quarterly Review*. September. P. 67-78. URL: https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1809g.pdf
- Ang, T. (2015). Are firms with negative book equity in financial distress? *Review of pacific basin financial markets and policies*. Vol. 18. No. 3. P. 1-41. <https://doi.org/10.1142/S0219091515500162>

Received on March 19, 2024

Reviewed on April 9, 2024

Revised on June 7, 2024

Signed for printing on June 13, 2024

Pavlo Kerimov, PhD (Econ.),
Research Fellow of the Department of Public Finance
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

ENTERPRISES WITH WARPED FINANCING MODELS: PREVALENCE AND IMPLICATIONS

In 1996-2020, as a result of distortions in the institutional environment in Ukraine, enterprises with twisted financing system became widespread. In addition to zombie enterprises, an active studying of which around the world began after the 1990s crisis in Japan, Ukraine may also feature enterprises that inflate their expenditures using borrowings and loans from related offshore lenders (enterprises with quasi-risk financing model) and enterprises that mostly function on commercial loan which is more than standard 60 days delinquent (enterprises with unscrupulous financing model).

The prevalence of such enterprises in Ukrainian economy was assessed, their impact on tax revenues in the country was determined. Calculations of the shares of each type of enterprises with warped financing models by individual industries were performed based on representative sample for the period 2007-2019, basic econometric modeling of the impact of such enterprises on tax revenues in general and by main taxes was carried out. Correlation matrices of the studied parameters were given.

It was determined that, despite the extremely high share of enterprises with warped financing models, their direct impact on tax revenues is limited. In particular, the modeling confirmed only a directly proportional relationship between the share of zombie enterprises and total tax revenues to the state budget within the 99% confidence interval, and a directly proportional relationship between the shares of zombie enterprises and enterprises with unscrupulous financing model and VAT revenues within 90% confidence interval. A number of correlations which cannot be confirmed based on available statistics were identified.

Keywords: *zombie enterprises; quasi-risk financing model; unscrupulous financing model; institutional environment; tax revenues.*

СТАЛИЙ ТА ІНКЛЮЗИВНИЙ РОЗВИТОК, ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І «ЗЕЛЕНИЙ ПЕРЕХІД»

SUSTAINABLE AND INCLUSIVE
DEVELOPMENT, ENVIRONMENTAL
ECONOMICS AND “GREEN TRANSITION”

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.049>

УДК 330.15:332.14

JEL: Q20, Q30, Q56, Q58, R11, R58

І.К. БИСТРЯКОВ, д-р екон. наук, проф.,
завідувач відділу методології сталого розвитку
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
бул. Тараса Шевченка, 60, 01032, Київ, Україна
e-mail: bystryakoveco@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6482-7099>

Д.В. КЛИНОВИЙ, канд. екон. наук, доц., с. н. с.,
провідний науковий співробітник відділу методології сталого розвитку
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
бул. Тараса Шевченка, 60, 01032, Київ, Україна
e-mail: klinko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3034-8097>

Н.В. КОРЖУНОВА, канд. екон. наук, с. н. с.,
провідний науковий співробітник відділу методології сталого розвитку
Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
бул. Тараса Шевченка, 60, 01032, Київ, Україна
e-mail: nata7vk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0075-7284>

ПРИРОДНО-РЕСУРСНІ АКТИВИ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ

Проведено ідентифікацію природно-ресурсних активів як капіталу природно-ресурсного походження з визначенням їх властивостей, що формують умови ефективного просторового розвитку територіальних утворень з досягненням бажаних ознак якості життя населення. Охарактеризовано природно-ресурсні

Ц и т у в а н н я: Бистряков, І., Клиновий, Д., Коржунова, Н. (2024). Природно-ресурсні активи як фактор забезпечення якості життя населення територіальних утворень. *Економіка України*. 67. 07 (752). 49-69. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.049>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

активи в ролі джерел доданої вартості, які в разі їх залучення до господарського обігу за допомогою механізмів полісуб'єктного управління і публічно-приватного партнерства забезпечують підтримку високих рівнів резильєнтності простору життєдіяльності й якості життя.

Ключові слова: природно-ресурсний актив; просторовий розвиток; якість життя; територіальне утворення; резильєнтність.

Сьогодні усвідомлення ролі природних ресурсів як економічних активів пов'язують з трьома головними процесами: 1) інституціоналізацією природно-ресурсних відносин, яка має економіко-правовий характер і відбувається через упорядкування прав власності в природно-господарській сфері; 2) активізацією капіталізації природних ресурсів, тобто їх перетворенням на повноцінний капітал та його інтеграцією як складових багатства в економічний обіг; 3) децентралізацією територіального управління, у тому числі щодо природних ресурсів, з ознаками, характерними для постіндустріального суспільства. Цей тренд також набирає обертів і в нашій країні. У свою чергу, розвиток економіки за вказаними позиціями привів до появи, поряд з усталеними економічними категоріями «природні ресурси» (natural resources) і «природний капітал» (natural capital), нової категорії — «природні активи» (natural assets). Уперше ці дефініції було детально розрізнено в нині класичній праці Дж.К. Бойса «Від природних ресурсів до природних активів» (Boyce, 2001), у якій автором проведено відокремлення поняття власне ресурсу з фізичними споживчими властивостями від активу як інструменту, що приносить користь і формує відповідні вартості. В іншій праці Дж.К. Бойса і М. Пастора «Створюючи природні активи» (Boyce, Pastor, 2001) автори досить ґрунтовно розглянули можливості реалізації стратегій формування природних активів громад шляхом залучення природних ресурсів до господарського обігу з окресленням таких ознак, як належність до певного власника і здатність приносити дохід. Крім того, зроблено акцент на тому, що природні ресурси стають активами, коли люди мають право на доступ до їх використання. У цьому контексті було запропоновано й чотири базові стратегії для перетворення природних ресурсів на активи, включаючи інвестування для капіталізації природних активів; можливість їх передачі від одних власників до інших; інтерналізацію управління природними активами місцевими громадами і асигнування коштів публічного сектору для встановлення прав громадян різних верств населення.

За наступні 20 років поняття «природно-ресурсний актив» було розширене й доповнене новими ознаками, зокрема, такими як грошова оцінена вартість, спеціальний правовий статус юридично визнаного активу, його врахування у відповідній системі обліку активів тощо. Поняття природно-ресурсних активів стало використовуватися не лише щодо природних ресурсів сировинного призначення, але й до тих, які відносяться до екосистемних ресурсів. Останнє має особливе екологічне значення, оскільки відкриває

широкі можливості для активного управління природними ресурсами як складовими оточуючого середовища, які значною мірою визначають якість життя населення і резильєнтність територіальних утворень у цілому.

Окремо слід наголосити, що надання природним ресурсам статусу дієвих активів сприяє процесу максимізації усієї сукупності корисних ефектів, охоплюючи економічну, екологічну й соціальну сфери діяльності. За таким підходом, використання природного капіталу в економіці, по суті, дозволяє підвищувати здатність господарських систем до самовідтворення і забезпечувати в кінцевому підсумку ознаки стійкості просторового розвитку.

Проблемі ефективного використання природно-ресурсних активів з позицій забезпечення реконструктивного розвитку територіальних утворень присвячено не так багато уваги, що підтверджується обмеженою кількістю публікацій на цю тему. Отже, маємо зосередитися на деяких працях колективу авторів Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, присвячених питанням формування системи механізмів управління природними ресурсами в умовах децентралізації, а також створення фінансово-економічного механізму реконструктивного розвитку України на принципах децентралізованого управління природними ресурсами шляхом підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу. Такі відомі дослідники, як М.А. Хвесик (2017; 2020; 2021), І.К. Бистряков, Д.В. Клиновий (2018), О.О. Веклич (2020; 2021), В.М. Колмакова (2020), розкривають питання забезпечення добробуту і екологічної безпеки населення, упорядкування просторової системи управління природно-ресурсними активами тощо. Доробки інших авторів, зокрема Г.М. Шевченко (2020), С.М. Остапчук і Н.Г. Царук (2019), присвячені в тому числі аспектам використання й обліку природно-ресурсних активів за окремими сферами природокористування.

Варто уваги й те, що останнім часом активізувалися дослідження, пов'язані з формуванням актив-орієнтованого підходу до розвитку територіальних громад, який полягає в тому, що розвиток громади відбувається переважно на основі її активів (*asset-based community development*). На відміну від традиційної для публічного управління концентрації уваги на первісних потребах і відповідних проблемних завданнях, цей підхід зосереджується на сильних сторонах і наявних активах громади. До них належать людські, фізичні, фінансові, культурні, політичні активи, які нерозривно пов'язані між собою і є необхідними для підтримки розвитку територіальних громад (Шпильова, Ільїна, 2018). Утім, очевидно, що подібний підхід має застосовуватися не замість, а нарівні з традиційними поглядами на розвиток територіальних утворень.

У цілому, на основі аналізу праць різних авторів (зокрема, Б.В. Буркинського, О.О. Веклич, А.І. Білоусова, Л.В. Близно, Дж.К. Бойса, І.В. Замули, Н.М. Малюги, В.В. Микитенко, Х.О. Патицької, І.О. Петровської, В.В. Ромашенко, Н.І. Хумарової, Г.М. Шевченко, Л.Е. Шнейдмана, Ю.Б. Шпильової та інших) можна сказати, що поняття природно-ресурсного активу, яке сфор-

мувалося протягом останніх двох десятиліть, посіло своє окреме місце в системі понять і категорій інвайронментальної економіки. З огляду на це, сьогодні важливо зосередитися на специфічних рисах категорії «природно-ресурсний актив», зокрема, на тому, що вона, з одного боку, характеризує ознаки природних явищ, а з іншого — будучи економічною характеристикою, відображає їх вартісні ознаки. У раніше опублікованих працях (Хвесик, 2017; Хвесик, Бистряков, Клиновий, 2018) увагу приділено природно-ресурсному активу як природному ресурсу, залученому до господарського обігу. Проте нині очевидною стала необхідність осучаснення і розширення деяких положень. Зокрема, це стосується подальшої ідентифікації самого поняття природно-ресурсного активу, систематизації його ознак з боку як виробничо-енергетичних і сировинних ресурсів, так і складових екосистеми та чинників формування середовища життєдіяльності. На перший план також виходять питання ідентифікації особливостей впливу природно-ресурсних активів на процес забезпечення відповідної сучасним європейським вимогам якості життя населення, чому досі не приділялося належної уваги.

Отже, **мета статті** — розкрити змістові ознаки осучасненого поняття природно-ресурсного активу, що характеризується як засіб резильєнтного розвитку різноманітних територіальних утворень і фактор забезпечення якості життя населення.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ АКТИВ»

Категоріальне визначення поняття природно-ресурсного активу доцільно проводити на основі комплексного порівняння і поєднання системних ознак з низки понять, включаючи такі як «актив», «природні умови», «природні ресурси», «природний капітал», «природне багатство», «природно-ресурсний потенціал» тощо. З цих позицій необхідно зосередити увагу на структурних ознаках формування природного багатства з визначенням у ньому місця й ролі природних ресурсів, природного капіталу і природно-ресурсних активів.

Традиційно «природне багатство» відносилось до невикористаних нефінансових матеріальних ресурсів, хоча, з сучасних позицій, це твердження може бути оскаржене. Так, зокрема, природні ресурси можуть створюватися як сировина або готовий продукт або, наприклад, як відходи в процесі господарської діяльності людини. Отже, характеристика класифікаційних ознак природного багатства і природно-ресурсних активів має бути відповідним чином оновлена.

Основу для природного багатства складає природно-ресурсний потенціал (ПРП), який являє собою емерджентну сукупність потенціалів окремих видів природних ресурсів і умов, що характеризує потенційні можливості отримання від них благ і послуг для задоволення потреб суспільства. Під природними ресурсами, у сукупності з природними умова-

ми, розуміємо природний сировинно-енергетичний базис життєдіяльності як продуктивне середовище проживання людини і біоти. У такому розумінні природні ресурси належать до умов життєдіяльності, які є прямим носієм і джерелом вартості, на відміну від природних умов, які є не стільки джерелом, скільки факторами формування споживної і мінової вартості. Щодо поняття «природний капітал», то ця категорія відображає здатність природних ресурсів у процесі інтеграції до господарського обігу стати джерелом отримання нової вартості, маючи при цьому споживну й мінову вартість одночасно. Таким чином, вони являють собою специфічний вид капіталу природного походження, який володіє притаманними всім капіталам якісними ознаками.

Поняття «природний капітал» і «природне багатство» є близькими, але не тотожними. Так, природний капітал — це сукупність ресурсів, які мають споживну і мінову вартість і можуть бути використані в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини і суспільства. Натомість, природне багатство, будучи складовою національного багатства, визначається як накопичений у держави матеріально-енергетичний ресурс природного походження, що актуалізує потенціал його безпосереднього використання у виробництві в умовах ринку. Природне багатство в цілому також можна розглядати як таке, що поділяється на фундаментальну частину, тобто суто капітал, і похідну від нього частину, а саме активи. Актив — це той капітал, який інтегрований у господарський обіг і бере участь у створенні доданої вартості як засіб або предмет праці. Очевидно, що чим більше фундаментальної складової природного багатства переведено до складу активів, тим ефективніше працює економіка. Отже, «природний капітал» є поняттям ширшим, ніж «природне багатство», оскільки включає як актуальні, так і потенційні ознаки використання ресурсів у виробництві, а «природне багатство» — лише актуальні ознаки (Пирожков, Хвесик, 2015, с. 14—15).

Водночас основними ознаками природного активу є його економічна віддача як ставка отримуваного доходу від використання капіталу і складової багатства. Він характеризує актуальний або потенційний дохід, отримуваний суб'єктом господарювання, який здійснює по відношенню до такого капіталу вже зафіксовані відповідним чином права власності (володіння, користування, розпорядження тощо), включаючи права присвоєння новоствореної вартості. Отже, природно-ресурсний актив слід розглядати як «актуальний» ресурс, тобто такий, що готовий до використання і в певний спосіб інституціоналізований у виробничу систему «активного» природного капіталу. Такий активний ресурс інтегрується в господарський обіг відповідним суб'єктом господарювання, який використовує його для отримання нової вартості. З цих позицій вельми доречною є характеристика природних активів з позиції «зеленої» економіки, у якій увага зосереджується на зростанні добробуту населення за рахунок ефективного використання природних ресурсів. Відповідно, отримання вигоди відбувається в

Рис. 1. Схема формування новоствореної вартості в природно-господарській системі
Джерело: побудовано авторами.

результаті збільшення чистих грошових потоків як від прямого використання ресурсів у вигляді сировини і джерела енергії, так і від надання екосистемних послуг. З приводу цього ряд дослідників (Буркинський, Хумарова, Шевченко, 2020, с. 13) зазначають, що сумарний обсяг природних ресурсів відрізняється від обсягу природних активів на величину тієї частини ресурсів, які не приносять вигоди, а, навпаки, вимагають витрат, тобто є пасивною частиною природного капіталу.

З огляду на це, нами запропоновано загальну структурно-логічну схему формування новоствореної вартості в природно-ресурсній сфері з визначенням сукупності складових, задіяних у процесі створення природного багатства в національному господарському просторі (рис. 1).

На рис. 1 по-новому окреслено роль природно-ресурсної сфери. Зокрема, зосереджено увагу на її представленні у вигляді зростаючого ланцюга ієрархізованих складових, починаючи з блоку «природні ресурси і умови» і завершуючи блоком «природно-ресурсні активи». У такому разі «природні ресурси і умови» становлять інтерес як компоненти природних продуктивних сил, наявних у господарському просторі. Далі блок «природно-ресурсний потенціал» відображає емерджентну функцію, тобто таку, що створює комплекс системних ефектів від сполучення різних видів природних ресурсів і умов, а також формує відповідне середовище життєдіяльності людини, яке дозволяє потенційно використовувати продуктивні сили природи для задоволення потреб населення.

В умовах організації розвинутих господарських відносин з'являється можливість залучення «природних ресурсів і умов» як капіталу в економічний обіг. Отже, у природних об'єктів крім фізичного продуктив-

ного потенціалу з'являються ознаки товару і капіталу, з наявною споживною і міноюю вартістю, а також здатністю створювати нову вартість, тобто капіталізуватися.

На наступному рівні частина природного капіталу, яка володіє актуальним потенціалом щодо використання у виробництві, переходить до категорії природного багатства, тобто тієї складової національного багатства, яка у своїй основі несе природні продуктивні сили матеріального, а саме сировинно-енергетичного характеру, або ж набуває екологічного чи нематеріального значення. Останнє стосується її прояву як складової екосистеми, що може надавати, наприклад, екосистемні послуги, або ж слугує культурним надбанням чи туристичним брендом, створюючи специфічне високоякісне середовище буття людини, яке має свою цінність, ціну і вартість.

На вищому ієрархічному рівні природний об'єкт, який набув ознак капіталу й багатства і став власністю конкретного власника, будучи повноцінно інтегрованим у господарський обіг, починає функціонувати як матеріальний або нематеріальний актив, який приносить потік вигод для конкретного суб'єкта господарської діяльності.

У поданому на схемі вигляді природно-ресурсна сфера функціонує в просторі розвинутих господарських відносин, що передбачає наявність належного інституційного середовища. Інституційного супроводу потребують процеси не тільки перетворення природного капіталу на багатство і активи, але й інклюзії, упорядкування економічних і фінансових відносин. Відповідним чином, з урахуванням наявності природно-ресурсних активів, необхідно переосмислити й ідентифікацію таких явищ, як господарський простір, господарський обіг тощо. Окремим дуже важливим аспектом є те, що природні активи здатні брати участь у створенні не тільки підприємницького доходу, а й різноманітних видів ренти, а отже, у появі зазначеної комплексної категорії новоствореної вартості (*new value*), включаючи й екосистемні ефекти.

Таким чином, природно-ресурсний актив являє собою активну складову природного багатства, уречевлену в матеріальній (тіла й сили природи) і нематеріальній (права використання, інтелектуальної власності, особливий правовий статус та ін.) інституціоналізованих формах, що несе в собі мінову й споживну вартість, і в результаті залучення якого в господарську діяльність створюється додана вартість, а також формуються потоки вигоди від прямого і опосередкованого використання природних ресурсів.

Очевидно, що для повноцінної ідентифікації природних ресурсів як активів необхідно розглянути також їх класифікацію, яку нами запропоновано проводити одночасно з позицій ідентифікації їх належності до складу явищ природи і наявності в них загальновизнаних ознак економічних активів. Відповідно, за характером участі в господарському процесі виокремлено оборотні й необоротні, а за ступенем ліквідності — ліквідні й неліквідні природно-ресурсні активи. Нарешті, за функціональною роллю в процесі економічного відтворення нами охарактеризовано природно-ресурсні ак-

Таблиця 1. Системно-структурна класифікація природно-ресурсних активів

Класифікаційна ознака	Класифікаційні типи природно-ресурсних активів	Приклади і складові природно-ресурсних активів
За характером участі в господарському процесі	<i>Необоротні</i> як та частина природного капіталу, що багаторазово бере участь у процесі його господарської діяльності й має тривалість використання понад один рік <i>Оборотні</i> як сукупність майнових цінностей, які обслуговують поточну господарську діяльність підприємства і повністю споживаються протягом одного операційного (виробничо-комерційного) циклу з терміном використання до одного року	Водні, земельні, лісові, мінерально-сировинні, екосистемні та інші ресурси, що використовуються як основні засоби, джерела сировини, транспортні артерії, нематеріальні активи та іншим чином протягом тривалого строку Запаси у виробництві й готова продукція природно-ресурсного походження — вирощена і зібрана сільгосппродукція, включаючи ліс, добута мінеральна сировина, запаси водних ресурсів, призначені для реалізації і використання протягом виробничого циклу; дебіторська заборгованість, наприклад, за реалізовані природно-ресурсні об'єкти або товарний продукт природно-ресурсного походження тощо
За ступенем ліквідності	<i>Неліквідні</i> як такі, що зовсім не можуть бути конвертовані в грошову форму або можуть (без втрати своєї вартості), але тільки протягом досить значного періоду часу <i>Ліквідні</i> як такі, що можуть бути швидко конвертовані в грошову форму	Земельні ресурси, водні джерела, лісові масиви, природно-рекреаційні, повітряні, вітроенергетичні, геотермальні ресурси, енергія припливів і відливів, кліматичні ресурси, ландшафти тощо Запаси готової продукції (мінеральна сировина, вода, ліс, біологічні продукти), призначеної для реалізації за умов наявності відповідного попиту; потенційно ознак ліквідних активів можуть набути земельні й лісові ресурси за умов наявності розвинутого ринку таких активів; цінні папери, емітовані шляхом сек'юритизації природних ресурсів
За функціональною роллю в процесі економічного відтворення	<i>Природно-ресурсні активи</i> — засоби у сфері виробництва, що використовуються як засоби і предмети праці й проявляють їх вартість використання <i>Природно-ресурсні активи</i> — невиробничі засоби, що використовуються в еко-	Водні, земельні, лісові, мінерально-сировинні, рекреаційні та інші ресурси як джерело сировини, енергії і просторові ресурси Екосистемні ресурси; лісові насадження екологічного призначення; природно-заповідні тери-

Закінчення табл. 1

Класифікаційна ознака	Класифікаційні типи природно-ресурсних активів	Приклади і складові природно-ресурсних активів
За функціональною роллю в процесі економічного відтворення	логічних цілях, у результаті чого виявляється їх вартість невикористання <i>Природно-ресурсні активи — предмети обігу, які представлено у вигляді готових виробів, призначених для реалізації</i>	торії; пам'ятки природи, парки, біота, що охороняються законом Готові для споживання ліс, біоресурси, вода, видобута мінеральна сировина тощо

Джерело: складено авторами.

тиви — засоби у сфері виробництва, які виявляють свою вартість використання, а також природно-ресурсні активи — невиробничі засоби, використовувані з екологічними цілями, у результаті чого проявляється їх вартість невикористання. У цілому, на основі наведеної системно-структурної класифікації можна зробити висновок, що будь-якому природно-ресурсному активу одночасно притаманні дві групи ознак: перша — як такому, що є природним капіталом, або ж прямо походить від природного капіталу і має в основі своєї дохідності природні продуктивні сили; друга — це базові ознаки активу, тобто господарського інструменту, який певним чином інституціоналізований у господарський процес, тобто відносно якого впорядковано відносини власності й який несе в собі мінову і споживну вартість, використовується безпосередньо або опосередковано в господарському процесі, при цьому створюються нові цінності й нова вартість у вигляді чистих доходів суб'єкта господарювання (табл. 1).

Рис. 2. Класифікаційні ознаки природно-ресурсних активів територіального утворення

Джерело: побудовано авторами.

Отже, природно-ресурсні активи, по-перше, відіграють роль факторів, що формують господарський простір з відповідними умовами життєдіяльності й характеристиками якості життя; по-друге, виступають у ролі фізичного капіталу в системі суспільного виробництва в якості матеріально-енергетичного ресурсу як засіб виробництва, товар і джерело доданої вартості; по-третє, у ринкових умовах в комплексі є чинниками формування інвестиційної привабливості, компетенцій і конкурентоспроможності територіальної економіки. У систематизованому, зведеному вигляді класифікаційні ознаки природно-ресурсного активу відображено на узагальнюючій схемі (рис. 2).

Сьогодні для повоєнної реконструктивної розбудови України за європейськими підходами маємо визначити саме ту властивість природно-ресурсних активів, яка виступає як фактор формування умов для забезпечення високого рівня якості життя людини і розвитку ефективних форм організації життєдіяльності територіальних спільнот.

ПРИРОДНО-РЕСУРСНІ АКТИВИ ЯК ФАКТОР РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ Й ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

У першу чергу слід зазначити, що з методологічної точки зору сам природно-ресурсний комплекс виступає об'єднуювальною складовою просторового розвитку, який інтегрує в єдине ціле територіальні утворення з відповідною системою територіального управління. Отже, його можна впевнено розглядати як основу їх функціонування. Водночас за актив-орієнтованого підходу увагу слід зосереджувати на тому, що кожен окремі територіальні утворення являють собою унікальні поєднання природно-ресурсного потенціалу, виробництва, населення та інших різноманітних ресурсів. Розумне використання цього різноманіття дає можливість формувати високо-ефективну територіальну економіку із своїми ключовими компетенціями, виробничою спеціалізацією і місцем у глобальній економічній системі. З подібних позицій повоєнний розвиток в Україні має орієнтуватися на взаємно інтегрований процес упорядкування господарських систем територіальних утворень (громади, регіону, країни тощо) під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів, загроз і ризиків відповідно до ресурсних можливостей територій та інтересів стейкхолдерів.

У забезпеченні якості життя населення природно-ресурсним активам, поряд з іншими видами капіталу, належить важлива роль, оскільки вони є частиною територіального багатства. Завдання полягає в тому, щоб знайти ефективні інструменти їх імплементації у систему сучасних ринкових відносин задля виконання ряду важливих функцій як інструменту просторового розвитку з формування і функціонування територіального господарського простору. Загальну схему системного впорядкування цього процесу наведено на рис. 3.

Насамперед природні ресурси як складові екосистеми проявляють дуалістичний характер. У такому випадку, поряд з сировинно-енергетичною,

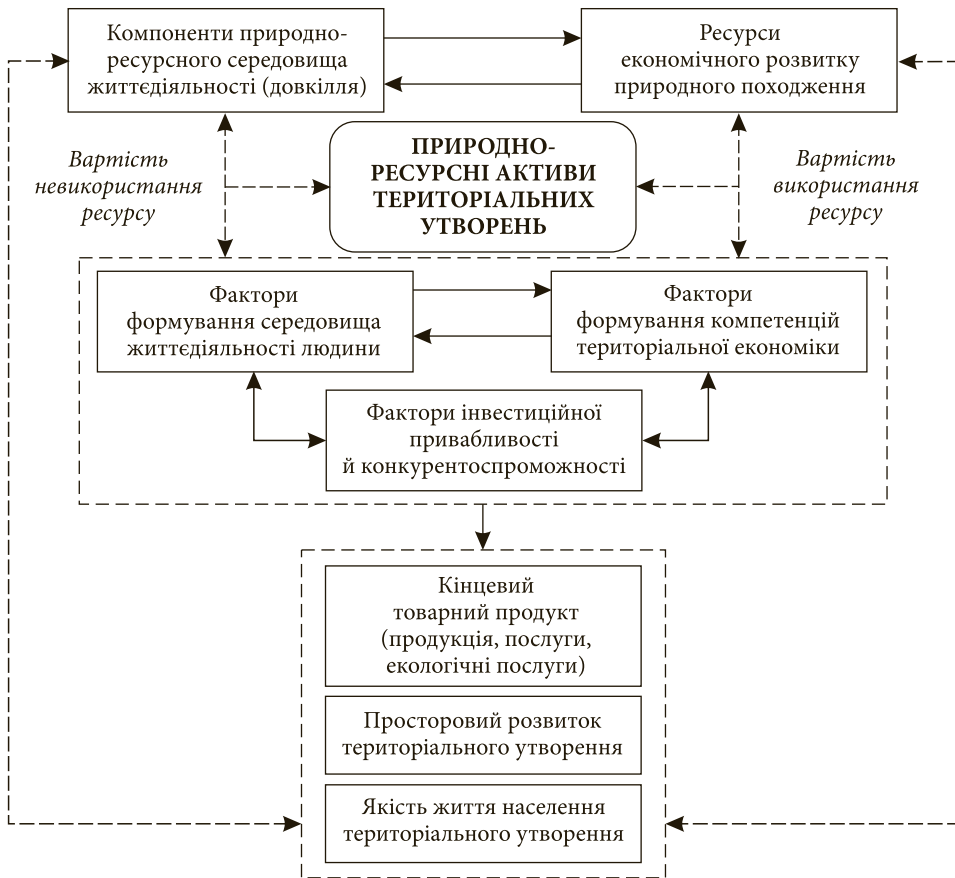

Рис. 3. Природно-ресурсні активи в системі забезпечення просторового розвитку і якості життя населення

Джерело: побудовано авторами.

суттєвою стає їх екологічна функція, яка є цінною для забезпечення якості життя, створення сприятливого і комфортного середовища життєдіяльності завдяки забезпеченню, наприклад, формування привабливих ландшафтних умов для проживання, продуктивної праці й відпочинку населення. За цією функцією природно-ресурсні активи є винятково суспільно важливими складовими економіки, оскільки відображають загальне благо і тому повинні перебувати під суспільним контролем. Отже, у системі обліку активів їх слід відповідним чином обліковувати як такі, що мають екологічну цінність і виступають фактором формування середовища життєдіяльності людини. До загальносуспільного завдання, таким чином, відноситься і підтримка нормального стану таких активів, за яку повинні нести відповідальність органи публічного управління відповідних рівнів, залежно від масштабу територіального утворення, що розглядається.

Механізми інтеграції таких активів у господарський обіг передбачають, по-перше, деволуцію прав від вищестоящих органів управління місцевим органам публічної влади в їх управлінні, тобто перерозподіл влад-

них повноважень для передачі відповідної частини прав власності щодо природних активів від одних власників іншим; по-друге, інтерналізацію управління природними активами місцевими громадами. Зі свого боку, зусилля органів публічного управління місцевого рівня мають бути спрямовані на підтримку таких активів у належному стані для виконання ними зазначених екологічних функцій, насамперед, як чинників формування належної якості життя. Необхідно також вказати на той факт, що нова вартість і відповідні їй вигоди, створені в результаті залучення подібних природно-ресурсних активів до господарського обігу, належать переважно до категорій прихованої вартості й неявних соціальних, екологічних, репутаційних вигод. Для ефективного управління такими активами необхідно створювати відповідні методики їх оцінювання як джерел потоків доходів. Це стосується і так званих екосистемних активів, асиміляційного потенціалу природно-господарських систем, природно-ресурсних комплексів як складових територіального виробничого чи туристичного бренду тощо. Їх вартісна балансова оцінка має враховувати екологічні характеристики екосистемного значення. У цілому наявність активів такого роду в територіальній економіці має розглядатись як основа для появи активів іншого призначення.

Різниця між цими двома типами активів, тобто пов'язаними із складовими середовища життєдіяльності й сировинно-енергетичними ресурсами економічного розвитку, полягає в механізмах забезпечення економічної віддачі від природних ресурсів як капіталу. В першому випадку ця віддача забезпечується переважно природними механізмами взаємодії між собою складових екосистеми з мінімальним втручанням людини, яке має підтримуючий характер. У другому випадку людина активно втручається в природні процеси і використовує безпосередньо природні ресурси як сили й тіла природи у виробництві, експлуатуючи їх як засоби і предмети праці, впливаючи на якісні й кількісні ознаки ресурсу з використанням відповідних засобів техніки і технологій, що, поряд з продуктивними силами природи, виступають факторами виробництва, посилюючи віддачу від перших (Клиновий, Петровська, 2024).

В умовах одночасного прояву обох сторін дуалістичного характеру вартості природного капіталу цілком очевидно, що в системній сукупності критерієм ефективності природокористування є досягнення стану перманентного еколого-економічного балансу, за якого забезпечуються постійне відтворення природних ресурсів і резильєнтність природно-антропогенної екосистеми території, які, у свою чергу, забезпечують формування високоефективної і конкурентоспроможної територіальної економіки. Зрозуміло, що це може бути досягнуто комодифікацією і монетизацією використання природних ресурсів як активів у обох розглянутих нами напрямках, тобто шляхом їх перетворення на активний продуктивний і товарний капітал, у опосередкованому екосистемному і безпосередньому виробничому аспектах.

ОЦІНЮВАННЯ І УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНИМИ АКТИВАМИ

Природно-ресурсні активи мають оцінюватися з позицій як виробничої, так і екосистемної цінності й вартості їх використання / невикористання в господарському обігу. Відповідно, їх залучення в територіальну економіку в будь-який спосіб повинне мати не безкоштовний характер у вигляді плати як за пряме, так і за опосередковане використання ресурсу, включаючи використання природних об'єктів як джерел ресурсів і енергії, а також для отримання різноманітних екосистемних послуг. Також очевидно є необхідність урахування в оцінках природно-ресурсних активів факторів альтернативної вартості й часу шляхом застосування дисконтованих оцінок на основі відповідної норми дохідності й оцінювання зміни вартості капіталу в часі:

$$Va = f(P; I; E; C; R; K; T),$$

де Va — вартість природно-ресурсного активу, функція від таких факторів, як: P — ринкова ціна ресурсу, попиту і пропозиції на нього; I — дохід від використання ресурсів; E — соціально-екологічна цінність активу як складової екосистеми і джерела екосистемних послуг; C — витрати на використання, відновлення і охорону ресурсу; R — еколого-економічний ризик природокористування; K — норми дохідності (соціальної ставки дисконтування); T — фактор часу.

Вибір варіантів тих чи інших напрямів використання природних ресурсів як активів має бути забезпечений шляхом організації відповідної взаємодії усіх ключових груп стейкхолдерів (влади, бізнесу, громади), з урахуванням «інтересів» самої природної екосистеми, яка повинна виступати як окрема специфічна «зацікавлена сторона» господарського процесу, що вимагає до себе уваги з позицій збереження свого стану, відновлення й відтворення її складових. Представниками їх інтересів повинні бути органи влади і громадські організації.

Відповідно, потоки інвестування в природно-ресурсні активи територіальної економіки також мають рухатися за двома напрямками. По-перше, як екологічні інвестиції у охорону й відновлення компонентів довкілля, метою яких є капіталізація цих активів як складових територіальної екосистеми. По-друге, як інвестиції у виробництво товарів і послуг з використанням активів природно-ресурсного походження як безпосередніх матеріально-енергетичних джерел територіального розвитку. Результатом подібної організації інвестиційного процесу стають зростання обсягів виробництва і доходів суб'єктів господарювання, забезпечення належної якості життя населення території і загальної резильєнтності територіального утворення (Клиновий, Петровська, 2023). Узагальнюючи бачення дослідників цього питання (Hafele et al., 2022; Martin, Sunley, 2015), можна сформулювати сутність економічної резильєнтності, яка полягає в задоволенні внутрішніх потреб простору господарської діяль-

ності в самозбереженні й розвитку за допомогою безперервної зміни структури її потенціалу. Водночас вектор забезпечення резильєнтності має збігатися з пошуком відповідної інноваційної моделі розвитку територіальних утворень.

У зв'язку з тим, що наразі забезпечення резильєнтності територіальних утворень в Україні має бути узгоджене із загальними напрямками повоєнної реконструкції України, постає питання низької ефективності традиційних шляхів, які виправдовували себе в минулому. Щоб втілити в нашій країні європейський тренд інституційного забезпечення резильєнтності господарського простору територіальних утворень, слід звернутися до загального концепту просторового планування саме з європейських позицій, але це інше питання, якому буде присвячено подальші статті авторів. Утім, під територіальним утворенням у даному випадку розуміємо будь-яку формально й неформально інституціоналізовану сукупність стейкхолдерів, що окреслена контуром господарської діяльності відповідного простору.

У контексті сказаного необхідно звернути увагу на те, що резильєнтність передбачає не лише досягнення гомеостатичної рівноваги після порушення нормального функціонування, але й вихід на траєкторію зростання. Цей процес супроводжуватиметься розширенням і підвищенням якості функціональних компетенцій і загальної результативності економіки. Саме це дозволяє повноцінно використовувати, нарівні з працею людей, фінансовими і виробничими ресурсами, також і продуктивні сили природи для відновлення господарства в процесі реконструктивного розвитку. За рахунок доступних місцевих ресурсів відбувається відновлення ключових ознак якості життя населення на рівні базових матеріальних, духовних і соціальних потреб, а також формування смарт-спеціалізації територіальної економіки.

Належна організація інвестиційної діяльності й управління територіальними природно-ресурсними активами передбачає залучення до господарського обігу природного капіталу через відповідні адміністративні, економіко-правові й фінансово-економічні механізми. У сучасних умовах це пов'язано із застосуванням полісуб'єктних стейкхолдерських управлінських підходів і розвитком публічно-приватного партнерства (ППП) за участі підприємницьких структур і громадських об'єднань (Хвесик, Бистряков, Клиновий, 2020). За умов ефективної організації публічно-приватних відносин природні ресурси як активи мають надаватися в управління підприємницьким структурам або об'єднанням громадян органами територіального управління, включаючи загальнодержавний, регіональний, місцевий рівні, за спільної участі й під контролем структур публічного управління. Сьогодні застосовувані у світі моделі публічно-приватного партнерства досить добре вивчено, проте в нашому випадку увагу доцільно зосередити на тих його моделях, які характеризуються двома основними форматами. Перший — це типи партнерства, у яких співробітництво між державним і приватним секторами базується виключно на договірно-

контрактних зв'язках без створення структур спільної діяльності, що є можливим і з бізнесом, і з громадськими організаціями. Другий — охоплює типи партнерства з інституційною природою, що передбачає співпрацю між державним і приватним секторами в межах певного володіння, включаючи створення окремої спільної структури, у якій у той чи інший спосіб зафіксовано державну / муніципальну й приватну частку власності (Клиновий, Петровська, 2023; Хвесик, 2019).

РОЛЬ ПРИРОДНО-РЕСУРСНИХ АКТИВІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ

В економічній площині системне впорядкування простору життєдіяльності, пов'язане з інтеграцією природно-ресурсних активів у господарський обіг, приведе до створення нових, реконструкції пошкоджених і реновації існуючих виробничих потужностей; відновлення функціонування поселенської та міжпоселенської інфраструктури; переходу на високопродуктивні технологічні уклади, організації у місцевій економіці високооплачуваних робочих місць, створення привабливих умов праці, стимулювання бізнес-ініціатив стейкхолдерів і забезпечення врахування їх думки в проектуванні й плануванні територіального розвитку. У свою чергу, збільшення зайнятості й доходів домогосподарств спричинить зростання платоспроможного попиту і подальший розвиток місцевої економіки.

У соціальних аспектах екологоорієнтоване відновлення загального простору життєдіяльності людини здатне сформувати привабливий імідж території для повернення вимушених мігрантів, позитивно вплине на якість життя населення завдяки забезпеченню його потреб у належних житлових умовах, товарах і послугах, а також безпеки життєдіяльності в цілому, з урахуванням умов особливого періоду. Створення привабливих умов для проживання, продуктивної діяльності й відпочинку людей; економія часу за рахунок упорядкування транспортних мереж і потоків значною мірою сприятимуть приросту населення територій.

Екологічні чинники залучення природних активів у процес реконструкції господарства територій, а саме — відновлення стану територіальних екосистем і біорізноманіття, мінімізація наслідків впливу бойових дій на довкілля, формування екологічних каркасів, забезпечення «зеленого» енергетично-технологічного переходу, розбудова екологічної поселенської мережі тощо, так вплинуть на якість життя, що суттєво зменшиться рівень забрудненості територій, сформується безпечне й екологічне середовище для роботи, проживання і відпочинку населення, у тому числі й забезпечення екологічно чистими продуктами харчування. Важливим наслідком стане усвідомлення населенням іміджу території як безпечного, комфортного, екологічно чистого й привабливого для проживання місця, що приведе до таких позитивних демографічних зрушень, як зниження захворю-

ваності й смертності, зростання тривалості життя тощо, стане чинником формування додатного міграційного сальдо, повернення населення на території, з яких воно вимушено виїхало через бойові дії, отже, сприятиме нормалізації демографічної ситуації у цілому в країні та регіонах.

Ефективне залучення природного капіталу як економічного активу до господарського процесу під впливом відповідних правових, економічних, фінансових, соціальних та інших чинників здатне відчутно посприяти реконструктивному просторовому розвитку країни та її територій, поліпшенню якості життя населення і резильєнтності національного господарства.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Окреслені контури умов інтеграції природних ресурсів у господарський обіг з їх комодифікацією як економічних активів є дієвим фактором забезпечення просторового розвитку територіальних утворень. Саме в інтерпретації тріади розглянутих ролей — як сировинного фактора організації і забезпечення виробництва, фізичного капіталу і джерела природної та інших видів ренти, а також екосистемної організації життєдіяльності на території — формуються умови для комфортного проживання населення. Окремо це стосується можливостей розвитку на основі унікальної природно-ресурсної бази ключових компетенцій, галузей смарт-спеціалізації, зон зростання і драйверів розбудови територіальної економіки, забезпечення процесу самоорганізації збалансованого природокористування тощо.

У складних умовах, у яких опинилась Україна, перспективні напрями її розвитку мають базуватися на таких реконструктивних проектах, які б відповідали сучасним принципам сталого фінансування і вимогам зеленої таксономії ЄС. Звісно, це вимагає переосмислення економічною наукою методологічних засад організації простору життєдіяльності територіальних утворень, що, у свою чергу, потребує осучаснення категоріальної бази опису процесу, за рахунок використання якої матимемо можливість змінити світогляд нашого буття, а відтак сформувати ефективну комбінацію і алгоритми побудови кращого майбутнього для країни та її регіонів. Насамперед, це стосується широкого запровадження в Україні форсайт-проекткування і майстер-планування територіального розвитку.

Вирішення окресленого проблемного питання передбачає акцентування уваги на ефективному залученні до господарського процесу природного капіталу як економічного активу під впливом відповідних правових, економічних, фінансових, соціальних та інших чинників, що сприятиме реконструктивному просторовому розвитку країни та її територій у повоєнному періоді, поліпшенню якості життя населення і резильєнтності господарства в цілому. З таких позицій перспективи подальших дослі-

джень пов'язані з ідентифікацією концепції залучення природно-ресурсних активів до господарського обігу за рахунок формування інноваційних організаційно-правових, економічних і фінансових механізмів їх використання, а також з напрацюванням інституціональних перетворень, спрямованих на формування ефективного полісуб'єкта управління природно-ресурсними активами на основі продуктивного партнерства влади, бізнесу і громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Boyce, J. (2001). From Natural Resources to Natural Assets. *New Solutions. A Journal of Environmental and Occupational Health Policy*. Vol. 11. Iss. 3. P. 267—288. <https://doi.org/10.2190/5QPY-TPE0-JP5W-5>
- Boyce, J., Pastor, M. (2001). Building Natural Assets: New Strategies for Poverty Reduction and Environmental Protection. Political Economy Research Institute, University of Massachusetts, 2001. 26 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/23693627_Building_Natural_Assets_New_Strategies_for_Poverty_Reduction_and_Environmental_Protection
- Хвесик, М. (ред.) (2017). Формування системи механізмів управління природними ресурсами в умовах євроінтеграційних процесів. Київ, ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 595 с. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000010435>
- Хвесик, М. (ред.) (2020). Формування просторової системи управління природно-ресурсними активами. Моногр. Київ, ДУ ІЕПСР НАН України, 2020. 464 с. URL: https://library.nusta.edu.ua/depositary/Електронні%20книжки/Монографії/Монографія%202020_заг_ред_Хвесик_ДУІЕПСРНАНУ_ФОРМУВАННЯ%20ПРОСТОРОВОЇ%20СИСТЕМИ%20УПРАВЛІННЯ.pdf
- Хвесик, М. (ред.) (2021). Природно-ресурсний потенціал України: забезпечення добробуту та екологічної безпеки населення. Моногр. Київ, ДУ ІЕПСР НАН України, 2021. 148 с. URL: <https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2021/12/220120141057192-1767.pdf>
- Хвесик, М., Бистряков, І., Клиновий, Д. (2018). Фінансово-економічний механізм реконструктивного розвитку України на засадах децентралізованого управління природними ресурсами. *Економіка України*. 61. 3 (676). 3-20. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.03.003>
- Веклич, О. (2020). Сутнісна характеристика екосистемних активів територіальних громад. *Ефективна економіка*. № 5. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.17>
- Веклич, О. (2021). Рамковий концепт оцінювання екосистемних активів територіальних громад. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. № 9 (28). С. 43—49. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/183398>
- Колмакова, В. (2020). Ключові ознаки оцінювання екосистемних активів. *Business, Economics, Sustainability, Leadership and Innovations (BESLI)*. Iss. 5. P. 23—28. URL: <https://www.besli.org/index.php/besli/article/download/41/40>
- Шевченко, Г. (2020). Збалансування чинників управління природно-ресурсними активами рекреаційно-туристичної сфери національної економіки. *Бізнес Інформ*. № 12. С. 82—90. URL: https://www.business-inform.net/article/?year=2020&abstract=2020_12_0_82_90

- Остапчук, С., Царук, Н. (2019). Облік водних, земельних та біологічних активів в контексті управління сталим розвитком: вибір пріоритетного вимірника. *Облік і фінанси*. № 2. С. 36—47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2019_2_7
- Шпильова, Ю., Ільїна, М. (2018). Формування актив-орієнтованого підходу до розвитку територіальних громад. *Бізнес-навігатор*. Вип. 1 (2). С. 63—67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_1%282%29__13
- Пирожков, С., Хвесик, М. (ред.) (2015). Економічна оцінка природного багатства України. Моногр. Київ, ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. 396 с. URL: https://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/16048.030.pdf
- Буркинський, Б., Хумарова, Н., Шевченко, Г. (2020). Деякі аспекти державного управління природними активами в Україні. *Економічні інновації*. Т. 22. № 1 (74). С. 8—19. [https://doi.org/10.31520/ei.2020.22.1\(74\).8-19](https://doi.org/10.31520/ei.2020.22.1(74).8-19)
- Клиновий, Д., Петровська, І. (2024). Природно-ресурсні активи як інструменти просторового розвитку та фактори якості життя. У: Підприємництво та бізнес-адміністрування у воєнний час: сучасні виклики, тренди та трансформації. Матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Харків, 1—28 лютого 2024 р.). П.Т. Бубенко, О.Ю. Палант, О.О. Рудаченко (редколегія). Харків, ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 372 с. С. 173—175. URL: https://knameedu-my.sharepoint.com/:b:/g/personal/vitalina_konenko_kname_edu_ua/EVDD1m50PIBDuyNj_-JlfyUB9CQRB99LYIqVijHI_UJycg?e=ZfQenT
- Клиновий, Д., Петровська, І. (2023). Природні активи у територіальній економіці. У: Управлінські парадигми сталого розвитку та інклюзивного економічного зростання. Матер. міжн. наук.-практ. конференції. За заг. ред. І.І. Рекуненка, В.В. Сулим. Суми, Сумський державний університет. 404 с. С. 36—38. URL: https://management.biem.sumdu.edu.ua/docs/t_2023.pdf
- Hafele, J., Barth, J., Le Lannou, L-A., Bertram, L., Tripathi, R., Kaufmann, R., Engel, M. (2022). A framework for economic resilience: guiding economic policy through a social-ecological transition. ZOE Institute for Future-fit Economies. *Transformation Policy Brief*. No. 9-12. URL: https://zoe-institut.de/wp-content/uploads/2023/10/ZOE_Economic_Resilience_Framework.pdf
- Martin, R., Sunley, P. (2015). On the Notion of Regional Economic Resilience: Conceptualization and Explanation. 51 p. URL: <https://www.geog.cam.ac.uk/files/research/projects/cger/Onthenotion.pdf>
- Хвесик, М., Бистряков, І., Клиновий, Д. (2020). Публічно-приватне партнерство в забезпеченні сталого просторового розвитку. *Економіка України*. 63. 1 (698). 3-23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.01.003>
- Хвесик, М. (ред.) (2019). Публічно-приватні форми забезпечення сталого просторового розвитку України. Моногр. Київ, ДУ ІЕПСР НАН України. 723 с. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000015965>

Надійшла 09.04.2024

Прорецензована 17.04.2024

Доопрацьована 02.05.2024

Підписана до друку 08.05.2024

REFERENCES

- Boyce, J. (2001). From Natural Resources to Natural Assets. New Solutions. *A Journal of Environmental and Occupational Health Policy*. Vol. 11. Iss. 3. P. 267-288. <https://doi.org/10.2190/5QPY-TPE0-JP5W-5>
- Boyce, J., Pastor, M. (2001). Building Natural Assets: New Strategies for Poverty Reduction and Environmental Protection. Political Economy Research Institute, University of Massachusetts. 26 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/23693627_Building_Natural_Assets_New_Strategies_for_Poverty_Reduction_and_Environmental_Protection
- Khvesyuk, M. (Ed.) (2017). Formation of system of natural resource management mechanisms in the context of European integration processes. Kyiv. 595 p. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000010435> [in Ukrainian].
- Khvesyuk, M. (Ed.) (2020). Formation of spatial management system of natural resource assets. Kyiv. 464 p. URL: https://library.nusta.edu.ua/depositary/Електронні%20книжки/Монографії/Монографія%202020_заг_ред_Хвесик_ДУІЕПСРНА-НУ_ФОРМУВАННЯ%20ПРОСТОРОВОЇ%20СИСТЕМИ%20УПРАВЛІННЯ.pdf [in Ukrainian].
- Khvesyuk, M. (Ed.) (2021). Ukraine's natural resource potential: ensuring the well-being and environmental safety of the population. Kyiv. 148 p. URL: <https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2021/12/220120141057192-1767.pdf> [in Ukrainian].
- Khvesyuk, M., Bystriakov, I., Klynovyi, D. (2018). Financial and economic mechanism of Ukraine's reconstructive development on the bases of decentralized management of natural resources. *Economy of Ukraine*. 61. 3 (676). 3-20. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.03.003> [in Ukrainian].
- Veklych, O. (2020). Essential characteristic of ecosystem assets of territorial communities. *Efficient Economy*. No. 5. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.17> [in Ukrainian].
- Veklych, O. (2021). Frame-concept of valuation of ecosystem assets of territorial communities. *Environmental Economics and Sustainable Development*. No. 9 (28). P. 43-49. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/183398> [in Ukrainian].
- Kolmakova, V. (2020). Key Signs of Ecosystem Assets Valuation. *Business, Economics, Sustainability, Leadership and Innovations (BESLI)*. Iss. 5. P. 23-28. URL: <https://www.besli.org/index.php/besli/article/download/41/40> [in Ukrainian].
- Shevchenko, H. (2020). Balancing the Management Factors of Natural-Resource Assets of the Recreation and Tourism Sphere of the National Economy. *Business Inform*. No. 12. P. 82-90. URL: https://www.business-inform.net/article/?year=2020&abstract=2020_12_0_82_90 [in Ukrainian].
- Ostapchuk, S., Tsaruk, N. (2019). Accounting for Water, Land and Biological Assets in the Context of Sustainable Development Management: The Choice of a Main Meter. *Accounting & Finance*. No. 2. P. 36-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2019_2_7 [in Ukrainian].
- Shpyliova, Yu., Il'yina, M. (2018). Advancing active-oriented approach to the development of territorial communities. *Business Navigator*. Vol. 1 (2). P. 63-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_1%282%29_13 [in Ukrainian].
- Pyrozhekov, S., Khvesyuk, M. (Eds.) (2015). Economic assessment of the natural wealth of Ukraine. Kyiv. 396 p. URL: https://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/16048.030.pdf [in Ukrainian].

- Burkynskyi, B., Khumarova, N., Shevchenko, H. (2020). Some aspects of state governance of natural assets in Ukraine. *Economic innovations*. Vol. 22. No. 1 (74). P. 8-19. [https://doi.org/10.31520/ei.2020.22.1\(74\).8-19](https://doi.org/10.31520/ei.2020.22.1(74).8-19) [in Ukrainian].
- Klynovyi, D., Petrovska, I. (2024). Natural resource assets as spatial development tools and quality of life factors. In: Entrepreneurship and business administration in war-time: contemporary challenges, trends and transformations. Proc. int. sci.-pract. Internet conf. (Kharkiv, Feb 1-28, 2024). P.T. Bubenko, O.Yu. Palant, O.O. Rudachenko (editorial board). Kharkiv. 372 p. P. 173-175. URL: https://knameedu-my.sharepoint.com/:b:/g/personal/vitalina_konenko_kname_edu_ua/EVDD1m50PIBDuyNj_-JIfyUB9CQRB99LYJqVijHI_UJycg?e=ZfQenT [in Ukrainian].
- Klynovyi, D., Petrovska, I. (2023). Natural assets in the territorial economy. In: Management paradigms of sustainable development and inclusive economic growth. Proc. int. sci.-pract. conference. I.I. Rekunenko, V.V. Sulym (Eds.). Sumy. 404 p. P. 36-38. URL: https://management.biem.sumdu.edu.ua/docs/t_2023.pdf [in Ukrainian].
- Hafele, J., Barth, J., Le Lannou, L.-A., Bertram, L., Tripathi, R., Kaufmann, R., Engel, M. (2022). A framework for economic resilience: guiding economic policy through a social-ecological transition. ZOE Institute for Future-fit Economies. *Transformation Policy Brief*. No. 9-12. URL: https://zoe-institut.de/wp-content/uploads/2023/10/ZOE_Economic_Resilience_Framework.pdf
- Martin, R., Sunley, P. (2015). On the Notion of Regional Economic Resilience: Conceptualization and Explanation. 51 p. URL: <https://www.geog.cam.ac.uk/files/research/projects/cger/Onthenotion.pdf>
- Khvesyuk, M., Bystriakov, I., Klynovyi, D. (2020). Public-private partnership in sustainable spatial development. *Economy of Ukraine*. 63. 1 (698). 3-23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.01.003> [in Ukrainian].
- Khvesyuk, M. (Ed.) (2019). Public-private forms of ensuring sustainable spatial development of Ukraine. Kyiv. 723 p. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000015965> [in Ukrainian].

Received on April 9, 2024

Reviewed on April 17, 2024

Revised on May 2, 2024

Signed for printing on May 8, 2024

Ihor Bystriakov, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,

Head of the Department of Sustainable Development Methodology
Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
60, Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine

Dmytro Klynovyi, PhD (Econ.), Associate Professor, Senior Research Fellow,
Leading Research Fellow of the Department
of Sustainable Development Methodology

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
60, Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine

Nataliia Korzhunova, PhD (Econ.), Senior Research Fellow,

Leading Research Fellow of the Department
of Sustainable Development Methodology

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine
60, Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine

NATURAL RESOURCE ASSETS AS FACTOR FOR ENSURING THE QUALITY OF LIFE OF TERRITORIAL ENTITIES' POPULATION

The concept of natural resource asset is defined as a component of natural wealth institutionalized in the economic process and embodied in tangible and intangible forms, which has exchange and consumption value, and as a result of it being involved in economic activity by economic entities added value is created and flows of benefits are obtained from use of natural resources as goods, means and factors of production.

It has been established that any natural resource asset simultaneously has two sets of features, the first of which is characteristic of it as capital of natural origin, and the second as an asset. On this basis, a generalized classification of natural resource assets is proposed. They are identified as capital that exhibits a dualistic value of use / non-use, is involved in reconstructive development, on the one hand, as a component of the natural environment and a factor in the formation of human life activity environment, and on the other hand — as a resource and a factor in the resilient development of territorial entities. Essential features of economic systems' resilience have been revealed, based on them the prediction is made about reaching homeostatic equilibrium after disruption of their normal functioning and the beginning of the growth trajectory, which will be accompanied by the expansion and improvement of the quality of competences, the effectiveness of the territorial economy with the involvement of natural resource assets.

Natural resource assets are characterized as spatial development tools, which simultaneously play three roles in the social production system — raw material and energy resources, means and factors of production development and commodity-market relations, as well as quality of life factors. The potential positive effects of natural resource assets integration into the economic circulation on the population's quality of life have been identified, including enhancing the environmental safety of the economy, formation of attractive conditions for economic activity and population's living, which will contribute to the normalization of the demographic situation in the country.

Keywords: *natural resource asset; spatial development; quality of life; territorial entity; resilience.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.070>

УДК 330.338

JEL: H10, J45

І.В. ДУЛЬСЬКА, канд. екон. наук, с. н. с.,
старший науковий співробітник відділу інноваційної політики,
економіки і організації високих технологій
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: i_dulska@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2657-8375>

РОЛЬ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ У ВОЄННИЙ ЧАС І В ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Досліджено релевантність оцінки глибини цифровізації галузей креативної індустрії України для розробки заходів з принципового збільшення гнучкої зайнятості й доходів бізнесу і населення у цій сфері, що може швидко частково замінити втрати матеріальних і людських ресурсів в умовах війни і в період повоєнної відбудови країни за рахунок розвитку гіг-економіки й самозайнятості населення. Запропоновано кроки з підтримки розвитку і цифровізації галузей креативної індустрії у інституційно-му, організаційному, соціальному, технологічному й фінансовому аспектах.

Ключові слова: цифровізація; ІКТ-інновації; галузі креативних індустрій; формальна і гіг-зайнятість; оподаткування креативних індустрій; навички створення цифрового контенту; творчі креативного контенту.

Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль у інтерв'ю японському телеканалу NHK World 20 лютого 2024 р. зазначив, що внаслідок російської збройної агресії Україна втратила 30 % економіки, 20 % території і 3,5 млн робочих місць, країну залишили 10 млн осіб, ще 4,9 млн стали внутрішньо переміщен-

Ц и т у в а н н я: Дульська, І. (2024). Роль цифровізації креативних індустрій у воєнний час і в період післявоєнного відновлення України. *Економіка України*. 67. 07 (752). 70-93. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.070>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ними особами¹. Велику частину промислового, інфраструктурного, науково-технічного, природного потенціалу уражено, або є висока загроза цього, або він залишився на тимчасово окупованій території. Через це суттєво впали доходи бізнесу і населення, що критично зменшило джерела наповнення бюджетів, тоді як значні кошти потрібні на ЗСУ і соціальні цілі. З огляду на це, дуже актуальним є питання принципового збільшення зайнятості й доходів населення в умовах воєнної економіки, а згодом — і повоєнної. Одним з таких драйверів розвитку можуть стати креативні індустрії (КІ), про що до війни йшлося в Національній економічній стратегії на період до 2030 року² й акцентується в Національній стратегії доходів до 2030 року³.

Це можливо за умови розвитку телекомунікаційної інфраструктури, широкої цифровізації КІ й створення релевантних інструментів їх оподаткування. Це відповідає світовим трендам після пандемії COVID-19, яка змусила обмежити контакти, швидко цифровізуючи майже всі сфери життя людини (побут, бізнес, комунікації), і прискорило перехід від постіндустріальної до неоіндустріальної фази розвитку. Цифровізація КІ сприятиме саморозвитку гіг-економіки (із зручним для роботодавців і робітників ринком праці, базованим на цифрових платформах і короткострокових контрактах), що зазвичай збільшує економічну активність населення (як у Uber, службах кур'єрської доставки тощо) через інституціоналізоване підґрунтя. Зростання конкурентоспроможності цифровізованих КІ збільшить експортні надходження. Ряд КІ можуть виконувати соціальну функцію, полегшуючи доступ до надбань культурної спадщини і сприяючи самозайнятості тих, хто під час війни опинився в скрутному становищі.

Розвиток КІ широко досліджується рядом таких інституцій, як ЮНКТАД (Програма креативної економіки має мандати міністерських конференцій 2004—2021 рр.)⁴ — щодо дефініцій КІ; Європейська комісія (Програма «Креативна Європа» на 2021—2027 рр.)⁵ — щодо реалізації комплексної міждержавної політики у сфері просування, підтримки, поширення КІ за підпрограмами (культура, медіа, міжсекторальна співпраця); Уппсальський університет, Швеція (Nielsen, Power, 2011) — щодо базових дефініцій секто-

¹ Ukrainian PM talks loss, reconstruction with NHK World. *NHK World*. 2024. 20 лют. URL: <https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/en/news/backstories/3081/> (дата звернення: 21.02.2024).

² Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. Постанова Кабінету Міністрів України № 179 від 03.03.2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>

³ Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1218-р від 27.12.2023 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhalennia-natsionalnoi-stratehii-dokhodiv-do-2030-s1218-271223>

⁴ Creative Economy Programme (2001-2023). UNCTAD. URL: <https://unctad.org/topic/trade-analysis/creative-economy-programme> (дата звернення: 21.05.2022).

⁵ Creative Europe. Culture and Creativity. European Union. 2021-2027. *European Commission*. URL: <https://culture.ec.europa.eu/creative-europe/about-the-creative-europe-programme> (дата звернення: 21.02.2024).

ру КІ та їх ролі в прискоренні соціально-економічного розвитку; Всесвітня організація інтелектуальної власності — щодо аналізу динаміки показників країнового розвитку сектору КІ в рамках розділу «Творчі результати» (Creative outputs) і «Знаннєві та технологічні результати» (Knowledge and technology outputs) Глобального інноваційного індексу (2017—2023⁶); зарубіжними та українськими колективами дослідників і такими дослідниками, як Т. Сонобе, Н. Бучоуд, Тан Гі та інші (Sonobe, Buchoud, Tan Ghee Tiong et al., 2022) — щодо запровадження інформаційних технологій у економіках з надзвичайним становищем (economic emergency) задля відновлення надійного, креативного, інклюзивного і стійкого розвитку, А. Пратт (Pratt, 2021) — щодо створення креативних хабів як інструментів подолання проблем розвитку регіональних економік; О. Євтушенко, Д. Арсенкіна (2022) — щодо можливостей післявоєнного відновлення економіки України за допомогою КІ; О. Ніколаєва, А. Онопрієнко, С. Таран, Ю. Шоломицький, П. Яворський (2021) — щодо макроекономічного аналізу впливу КІ на виробництво валової доданої вартості України і коригування базових дефініцій на базі порівнянь з країнами-орієнтирами; С. Плуталов (2023) — щодо обґрунтування гіпотези, що розвиток креативних індустрій є дієвим способом ефективного повоєнного відновлення економіки України.

У наукових публікаціях з креативних інвестицій є країнові розбіжності в класифікаціях галузей КІ, законодавчо встановленого набору галузей КІ в Україні⁷ й визначень світових інституцій, таких як ЮНКТАД, Упсальський університет (Nielsen, Power, 2011). Проте вони не є догмою і перебувають під впливом світових новітніх технологічних трендів, тому Україні було б доцільно переглянути законодавчо визначений перелік галузей КІ так, щоб він відображав такі сучасні технологічні зміни в суспільному виробництві, як масове поширення електронної (e-) продукції і послуг КІ, а саме: e-видання, e-музичний ринок, e-музеї, e-театри, e-архіви, e-ЗМІ (соціальні мережі, месенджери, блоги, чати); онлайн-реклама, кінотеатри, продаж квитків на події, концерти, вистави; відеохостингові й стрімінгові платформи; e-комерція творів народних ремесел; e-художні твори, створені за допомогою таких ІКТ-інновацій, як штучний інтелект (ШІ), VR (віртуальна реальність), блокчейн і розподілені реєстри (NFT); поява фіджитал-спорту (поєднує цифрові й фізичні навички — кіберспорт, фіджитал-футбол, лазертаг, битви роботів, перегони дронів); легалізація азартних ігор (сфера розваг, відпочинку) та їх цифровізація; включити сектори КІ цілком, як от 72.1-72.2 «Професійна, наукова та технічна діяльність», а не лише 72.20

⁶ Dutta S., Lanvin B., León L.R., Wunsch-Vincent S. (Eds.). Global Innovation Index 2023. Innovation in the face of uncertainty. WIPO, 16th Ed. 250 p. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>

⁷ Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 265-р від 24.04.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text>

«Дослідження й експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук»; 73 «Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку» повністю, а не лише 73.11 «Рекламні агентства»; смарт-туризм і рекреацію.

Є проблеми з моніторингом цифрового розвитку КІ, який був би корисним його потенційним і поточним стейкхолдерам та дослідникам: 1) більшість галузей КІ не включено до статистичних обстежень Держстату «Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах» (навіть укрупнені секції О «Освіта», R «Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок», не говорячи вже про дрібні підсекції КВЕД)⁸; упровадження в національну економіку таких ІКТ-інновацій, як ІІІ, що масово використовується в КІ (нейромережі, Chat-GPT⁹), блокчейн (NFT¹⁰), що суперечить підходам європейського табло цифровізації¹¹; 2) у складі Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД) і послуг (КЗЕП)¹² у офіційних статистичних виданнях можна виокремити лише деякі позиції товарів групи ВЕД КІ; 3) при отриманні доходів від розміщення інтелектуального продукту й послуг на іноземних відеохостингових платформах, у Інтернеті українські кріейтори перебувають у полі дії іноземного законодавства з податків і авторського права, які іноді не збігаються з українським, і в ідеалі мають звертатися до відповідних консультантів, як це їм рекомендує, наприклад, Google, а, за фактом, через відсутність допоміжних інституцій залишені напризволяще; 4) недостатньо розроблено механізми сприяння розвитку масових цифровізованих КІ з боку бізнесу, держави, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства тощо.

Отже, **мета статті** — дослідити релевантність оцінки глибини цифровізації секторів КІ національної економіки і українського суспільства для розробки заходів з принципового збільшення зайнятості й доходів насе-

⁸ Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах. Е-торгівля у 2022 р.; Використання мережі Інтернет, соціальних медіа, послуг хмарних обчислень у 2022 р.; Е-торгівля, аналіз «великих даних», фахівці та навички у сфері ІКТ, використання 3D друку; Використання мережі Інтернет, послуг хмарних обчислень, робототехніки. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 05.01.2023).

⁹ Chat-GPT — система чат-ботів, яка дозволяє у відповідь на текстові запити користувачів обговорювати і видавати відповіді на запити як людина; генерувати і маніпулювати зображеннями.

¹⁰ NFT (non-fungible token — невзаємозамінні токени) — мультимедійний файл (GIF або JPEG), що є публічним інформаційним записом, пов'язаним із цим файлом, який являє собою свідоцтво про право власності на картину й відповідний сертифікат автентичності.

¹¹ Digital Economy and Society Index Report 2022 — Human Capital. Thematic chapters. *European Commission*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (дата звернення: 23.04.2022).

¹² Класифікація зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП). Державна служба статистики України. Затверджена наказом Державної служби статистики № 69 від 27.02.2013 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/klasf/st_kls/kzep.pdf

лення в секторах КІ за рахунок ІКТ-інновацій в умовах воєнної економіки і в період повоєнної відбудови країни, запропонувати необхідні для досягнення цього кроки в інституційному, організаційному, соціальному, технологічному і фінансовому аспектах.

У 2019 р. Генасамблея ООН оголосила 2021 рік Міжнародним роком креативної економіки для сталого розвитку, чим підкреслила потенціал КІ у створенні доданої вартості й робочих місць через культурне (мистецьке) і/або креативне вираження, оскільки КІ перебувають на перетині творчої, технологічної, соціальної і бізнес-сфер, а їх продукт є результатом індивідуальної творчості, навичок і таланту, розвитку яких сприяють ІКТ. Класифікацію КІ від ЮНКТАД подано в табл. 1.

Методологія вибору ВЕД КІ Єврокомісії спирається на дослідження креативних і культурних секторів Уппсальського університету (Швеція). На неї орієнтується законодавство з визначення ВЕД КІ в Україні (табл. 2). Однак цей перелік відрізняється від переліку, визначеного ЮНКТАД (виділені жирним шрифтом у табл. 1 позиції відсутні в табл. 2): 1) до нього входить лише частина ВЕД науки, досліджень і розробок (НДДКР), 2) не входять культурно-рекреаційні (відпочинок і розваги: цирк, виставки,

Таблиця 1. Класифікація КІ від ЮНКТАД

Креативні індустрії			
культурна спадщина (матеріальна і нематеріальна)	мистецтво	медіа (ЗМІ)	функціональна творчість
Культурні пам'ятки (музеї, архіви, бібліотеки, виставки , археологічні пам'ятки та ін.) Традиційні прояви культури (мистецтво і ремесла, фестивали й святкування)	Образотворче (живопис, скульптура, фотографія і антикваріат) Перформативне (музика, театр, танець, опера, цирк та ін.)	Видавництво і друковані (книги, преса та інші видання) Аудіовізуальний сектор (кіно, телебачення, радіо та інше мовлення)	Дизайн і мода (інтер'єрний, графічний, модний, прикраси, іграшки) Креативні послуги (архітектурні (будівництво, ландшафтна архітектура), рекламні, культурно-рекреаційні, культурно-оздоровчі; наука, дослідження і розробки (НДДКР), цифрові та інші супутні творчі послуги, нові медіа, цифровий творчий контент, ІТ, програмне забезпечення, розробка комп'ютерних і відеоігор)

Примітка: жирним шрифтом виділено галузі КІ, які присутні у визначенні ЮНКТАД і відсутні в українському законодавстві щодо визначення КІ.

Джерело: адаптовано авторкою за: Creative Economy Programme (2001-2023). UNCTAD. URL: <https://unctad.org/topic/trade-analysis/creative-economy-programme> (дата звернення: 21.05.2022).

Таблиця 2. Характеристики суб'єктів господарювання КІ за ВЕД у 2019—2022 рр.

Код КВЕД-2010, вид економічної діяльності сектору «Креативні індустрії»	Кількість зайнятих, тис. осіб				Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн			
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
Економіка в цілому у тому числі	9145,5	9057,0	9056,1	7606,0	10725,4	11285,6	15240,0	11485,8
КІ, р а з о м *	420,3	431,6	495,3	474,3	333,2	391,9	534,0	236,0
КІ, % від економіки	4,6	4,8	5,5	6,2	3,1	3,5	3,5	2,1
Галузева структура сектору КІ, % від економіки в цілому								
32.12 Виробництво ювелірних і подібних виробів	1,5	1,2	0,8	0,6	0,3	0,2	0,2	0,2
32.13 Виробництво біжутерії та подібних виробів	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
32.20 Виробництво музичних ін- струментів	к	0,0	0,0	к	к	0,0	0,0	к
58.11 Видання книг	1,0	0,9	0,8	0,6	к	0,0	0,0	к
58.13 Видання газет	1,5	1,3	1,0	0,6	0,5	0,4	0,2	0,3
58.14 Видання журналів і пе- ріодичних видань	1,1	0,9	0,7	0,5	0,5	0,4	0,3	0,4
58.19 Інші види видавничої ді- яльності	0,9	0,8	0,7	0,5	0,6	0,5	0,5	0,5
58.21 Видання комп'ютерних ігор	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
58.29 Видання іншого програм- ного забезпечення	1,2	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,4
59 Виробництво кіно-, відео- фільмів, ► телепрограм, видан- ня звукозаписів ►	4,4	4,1	3,9	3,0	4,6	3,4	3,5	3,1

Закінчення табл. 2

Код КВЕД-2010, вид економічної діяльності сектору «Креативні індустрії»	Кількість зайнятих, тис. осіб				Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн			
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
60 Діяльність у сфері радіо- і телемовлення ▶	4,3	3,7	3,1	2,7	4,1	3,1	2,6	2,8
62 Комп'ютерне програмуван- ня, консультування, пов'язана з цим діяльність ▶	46,5	49,7	52,0	56,0	54,3	58,0	59,7	62,6
63 Надання інформаційних по- слуг (обробка даних, розміщен- ня інформації на вебвузлах, по- в'язана з цим діяльність; веб- портали; надання інших інфор- маційних послуг) ▶	14,0	14,2	14,9	14,8	12,4	12,6	13,1	14,3
63.91 Діяльність інформаційних агентств	0,4	0,3	0,3	0,3	0,1	0,2	0,2	0,1
70.21 Діяльність у сфері зв'яз- ків з громадськістю	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,1
71.11 Діяльність у сфері архітек- тури	4,5	4,4	4,0	3,4	2,2	2,3	1,9	1,3
72.2 Дослідження й експеримен- тальні розробки у сфері суспіль- них і гуманітарних наук	0,3	0,3	0,3	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1
73.11 Рекламні агентства	7,6	6,8	6,2	5,5	11,8	10,8	9,4	8,2
73.12 Посередництво в розмі- щенні реклами в ЗМІ	1,2	1,1	1,0	0,8	3,8	3,5	3,1	1,9

74.1 Спеціалізована діяльність з дизайну	2,2	2,2	2,4	2,7	1,1	1,2	1,4	0,4
74.2 Діяльність у сфері фото-графії	1,4	1,2	1,1	0,9	0,4	0,3	0,3	0,0
74.3 Надання послуг перекладу	1,2	1,2	1,0	0,9	0,6	0,5	0,5	0,1
85.52 Освіта у сфері культури	0,5	0,5	0,4	0,4	0,1	0,1	0,1	0,0
90.01 Театральна і концертна діяльність	2,4	2,3	1,9	1,8	0,4	0,2	0,3	0,1
90.03 Індивідуальна мистецька діяльність	0,6	0,6	0,6	0,7	0,3	0,3	0,3	0,0
90.04 Функціонування театральних і концертних залів	0,4	0,3	0,3	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0
91.01 Функціонування бібліотек і архівів	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1
91.02 Функціонування музеїв	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
92 Організація азартних ігор *	к	к	0,3	0,5	к	к	0,2	1,6

Примітки: к — дані не оприлюднюються з метою виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» щодо забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності; ► — укрупнений сектор КВЕД (наприклад, 60 Діяльність у сфері радіо- і телемовлення включає 60.1 Діяльність у сфері радіомовлення і 60.2 Діяльність у сфері телевізійного мовлення, решта аналогічно); * — ВЕД 92 Організація азартних ігор включена для наочності.

Джерело: складено авторкою за: Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 265-р. від 24.04.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text>; Показники діяльності суб'єктів реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2010—2022). *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Показники діяльності суб'єктів господарювання. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2010—2022). *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 3. Характеристики ЗЕД галузей КІ, млн дол. *

Послуги і товари ЗЕД КІ	Експорт				Імпорт				Сальдо	
	усього		% до попереднього року		% до загального обсягу		усього		% до попереднього року	
	2021	2022	2021	2022	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Найменування послуги згідно з КЗЕП										
Комп'ютерні	3044,7	2751,7	129,8	87,0	79,0	74,1	385,2	240,0	116,4	59,8
Інформаційні	710,2	837,0	115,9	109,0	18,4	22,5	174,0	83,1	119,9	40,6
Аудіовізуальні й пов'язані	17,7	11,5	128,6	60,2	37,6	53,4	15,2	12,3	248,6	77,5
Код і назва товарів згідно з УКТ ЗЕД										
Твори мистецтва	1,1	1,1	100,2	41,7	0,0	0,0	0,8	0,5	161,3	7,3
									0,0	0,0
									0,0	0,6
									2,5	2,5
									71,8	71,0
									58,2	57,9
									26,3	20,1
									2659,5	2511,7
									536,2	754,0
									-0,8	-0,8

* Решту галузей КІ, за класифікаторами ЗЕД товарів і послуг, виокремити неможливо; без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.
Джерело: складено авторкою за: Структура зовнішньої торгівлі послугами за видами у 2021—2022 рр.; Товарна структура зовнішньої торгівлі в 2021—2022 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

фестивалі, святкування, туризм, азартні ігри) й культурно-оздоровчі (спорт, рекреація) послуги, антикварна сфера, створення іграшок, цифрові та інші супутні творчі послуги, нові медіа, цифровий творчий контент. Ці КІ виробляють значний обсяг продуктів і послуг, створених так, як цього вимагає визначення КІ, і сплачують податки. Окремі з них є високомаржинальними, суттєво допомагають ЗСУ. Отже, на мою думку, є всі підстави включити їх до нового переліку ВЕД КІ.

У 2019—2022 рр. (до пандемії і на першому році війни) у КІ було зайнято близько 500 тис. осіб (4,8—5,5 % від усіх зайнятих у економіці), у 2022 р. їх кількість скоротилася незначно, проте частка зайнятих зросла до 6,2 % (див. табл. 2). У 2019—2021 рр. обсяг реалізованої продукції КІ зріс з 333,2 млрд до 534,0 млрд грн, або на 3,1—3,5 % по економіці в цілому. У 2022 р. показник у натурі впав у 2,2 разу, а частка скоротилася до 2,1 % унаслідок кризових явищ у країні, пов'язаних із збройною агресією РФ.

За цей період у структурі КІ переважали «Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність» (46,5—56,0 % зайнятих і 54,3—62,6 % реалізованої продукції), «Надання інформаційних послуг (обробка даних, розміщення інформації на вебвузлах і пов'язана з ними діяльність; вебпортали; надання інших інформаційних послуг)» (відповідно, 14,0—14,8 і 12,4—14,3 %); «Рекламні агентства» (відповідно, 7,6—5,5 і 11,8—8,2 %), «Виробництво кіно-, відеофільмів, телепрограм, видання звукозаписів» і «Діяльність у сфері радіо- та телемовлення» (відповідно, 8,7—5,7 і 8,7—5,9 %).

Ряд галузей КІ генерують значні валютні надходження, обсяги ЗЕД зростають. Так, у 2021—2022 рр. було експортовано 79,0—74,1 % комп'ютерних послуг від загального обсягу послуг КІ, аудіовізуальних — 37,6—53,4 % із значним додатним сальдо, інформаційних — 18,4—22,5 % (табл. 3).

Всесвітня організація інтелектуальної власності (The World Intellectual Property Organization — WIPO), що розробляє Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index — GII), до креативних результатів (creative outputs) відносить інші критерії оцінювання (табл. 4). У 2021 р. Україна в рейтингу 132 країн за групою показників «Креативні результати» посіла 48-ме місце, що вважалось сильною стороною, у 2022 р. цей показник погіршився до 63-го місця і втрати сильних позицій. Слабкі позиції України за групою показників GII «Креативні товари та послуги» частково можна пояснити тим, що результати діяльності ІТ-сектору віднесено до іншої групи показників — «Результати знань і технологій», а також тим, що укладачі не мали відомостей щодо ринку розваг і медіа (такі статистичні й експертні спостереження в Україні не проводяться). За групою позазників GII «Інтернет-креативність» позиції України є сильними. Це свідчить про те, що Україна, попри втрати, усе ще має високий потенціал людського капіталу завдяки широкому доступу до освіти, відносно високому рівню технічної освіти, незважаючи на цифрові розриви в частині доступу населення до цифрової інфраструктури (хоча, згідно з GII 2022, Україна посіла 66-те місце

Таблиця 4. Місце України в рейтингу Глобального інноваційного індексу у 2021—2022 рр. серед 132 країн (підсекція «Креативні результати»)

Показники	2021			2022		
	значення	ранг	експертна оцінка сили позиції (сильна чи ін.)	значення	ранг	експертна оцінка сили позиції (сильна чи ін.)
Результати знань і технологій, разом	32,3	33	♦	32,9	36	♦
6.2.3 Витрати на програмне забезпечення, % ВВП	0,5	17	♦	0,6	9	♦
6.3.4 Експорт послуг ІКТ, % загальної торгівлі	6,3	9	♦	8,5	7	♦
Креативні результати, разом	30,9	48	♦	19,8	63	
7.1 Нематеріальні активи	45,0	29	♦	29,7	62	
7.1.1 Інтенсивність нематеріальних активів, % загальної вартості ТОП-15 найкращих фірм	х	х		н/д	н/д	
7.1.2 Оригінальні торгові марки / 1 млрд дол. ВВП ПКС	96,8	10	♦	70,6	26	♦
7.1.3 Вартість світового бренду, ТОП-5000, % ВВП	3,1	74		3,1	71	
7.1.4 Оригінальні промислові зразки / 1 млрд дол. ВВП ПКС	8,3	15	♦	5,9	19	•
7.1.4 Створення ІКТ і організаційної моделі	55,6	58		х	х	
7.2 Креативні товари і послуги	7,0	93		8,9	87	
7.2.1 Експорт культурних і креативних послуг, % загального товарообороту	0,5	47		0,7	43	
7.2.2 Національні кінофільми / 1 млн населення віком 15—69 років	0,6	97	°	0,5	69	°
7.2.3 Ринок розваг і медіа / 1 тис. населення віком 15—69 років	н/д	н/д		н/д	н/д	
7.2.4 Видавництво та інші медіа, % виробництва	0,8	68		0,8	64	
7.2.5 Експорт креативних товарів, % загальної торгівлі	0,2	78		0,2	82	
7.3 Інтернет-креативність	26,4	45	♦	11,0	42	♦
7.3.1 Загальні домени верхнього рівня (TLD) / 1 тис. населення віком 15—69 років	4,5	55	♦	4,5	55	♦

Закінчення табл. 4

Показники	2021			2022		
	зна-чення	ранг	експертна оцінка сили позиції (сильна чи ін.)	зна-чення	ранг	експертна оцінка сили позиції (сильна чи ін.)
7.3.2 Код країни TLD (національні, регіональні домени) / 1 тис. населення віком 15—69 років	5,1	55	♦	5,1	55	♦
7.3.3 Редагування Вікіпедії / 1 млн населення віком 15—69 років	65,0	44	♦	х	х	
7.3.3 Отримання комітів від GitHub / 1 млн населення віком 15—69 років	х	х		14,3	37	♦
7.3.4 Створення мобільних додатків / 1 млрд дол. ПКС ВВП	29,1	17	♦	20,1	13	♦

П р и м і т к и: н/д — немає даних; ° — слабка сторона; ♦ — сильна сторона; • — дуже сильна сторона; х — показник не розраховувався у відповідний рік.

Джерело: адаптовано авторкою за: Dutta S., Lanvin B., León L.R., Wunsch-Vincent S. (Eds.). Global Innovation Index 2023. Innovation in the face of uncertainty. WIPO. 16th ed. 250 p. URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>; Dutta S., Lanvin B., León L.R., Wunsch-Vincent S. (Eds.). World Intellectual Property Organization (WIPO). Global Innovation Index 2021 Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. 14th ed. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf

за доступом до ІКТ і 62-ге — за його використанням, що вважається сильними показниками, мали місце регіональні диспропорції: на початок 2021 р. із 7,8 тис. ліній (точок) фіксованого доступу до Інтернету 6,2 тис. знаходились у міській місцевості, 1,6 тис. — у сільській; на кінець 2022 р. — відповідно, 5,5 тис. і 1,7 тис.¹³), а також засобів цифрового виробництва і взаємодії. У 2021 р. доступ до Інтернету мали 91,8 % населення.

Мала місце позитивна динаміка набуття цифрових компетентностей населенням: якщо у 2019 р. базовими й просунутими цифровими навичками володіли 47 % населення, низькими — 15,1, то у 2021 р. — відповідно, 52,2 і 11,2 %; середній дохід працівників з цифровими навичками становив 45 тис. грн, що в 5,36 разу більше, ніж у працівників без цих навичок.

¹³ Звіт про діяльність НКЕК за 2022 р. Київ, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку, 2023. 25 с. URL: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/10509/NCEC_Annual_Report_30032022.pdf

У 2021 р. 88 % українців користувались Інтернетом останні три місяці, 93 % серед них робили це щодня, 53 % населення України віком 18—70 років здійснювали платежі й онлайн-покупки, що на 13 % більше, ніж у 2019 р.¹⁴ На 24 січня 2024 р. кількість користувачів сервісу державних е-послуг «Дія» перевищило 20 млн¹⁵.

Людині для реалізації себе в КІ важливо мати **навички створення цифрового контенту**: створення і редагування нового вмісту (від обробки тексту до зображень і відео); інтеграції і переробки попередніх знань і змісту; створення творчих виразів, ЗМІ й програмування; вміння застосовувати права і ліцензії на інтелектуальну власність. Опитування Мінцифри показало, що в Україні хоча б одну з цих навичок за останні три місяці застосовували 17,7 % населення, більше однієї — 36,8 %; для молоді віком 10—17 років — відповідно, 11,5 і 77,0 %. Навички створення цифрового контенту застосовували, відповідно, 20,7 і 45,8 % працюючих, 12,8 і 21,8 % непрацюючих, що створює хороші перспективи для формальної чи малоформальної зайнятості в цифровізованих КІ. Про це також свідчить показник «Розповсюдження гіг-економіки» Network Readiness Index (Індекс мережевої готовності)¹⁶, за яким у 2018—2020 рр. Україна посідала високе 36-те місце із 134 країн¹⁷.

Отже, обмеженість статистичної інформації щодо галузей КІ в Україні суттєво утруднює їх релевантну оцінку і моніторинг стану й основних тенденцій розвитку сектору. З огляду на це, Держстату доцільно створити спеціальний розділ статистики «Креативні індустрії» і більшою мірою наповнити розділ «Інформаційне суспільство» даними про цифровізацію сектору. За таких умов єдиним інструментом дослідження залишається івент-метод аналізу, яким встановлено, що всі галузі КІ інтенсивно використовують ІКТ і швидко відновлюються від шоку початку війни (Плуталов, 2023).

ФУНКЦІОНАЛЬНА ТВОРЧИСТЬ, КРЕАТИВНІ ПОСЛУГИ

ІТ-сектор. Розвитку ІТ в Україні сприяє потужна екосистема підтримки: біржі аутсорсингу і аутстафінгу, ІТ-кластери, стартап-інкубатори, бізнес-акселератори, формальна і неформальна ІТ-освіта, інвестиційна підсистема — вітчизняні та іноземні інвестиційні компанії, венчурні й грантові

¹⁴ Цифрова грамотність населення України. Звіт за результатами загальнонаціонального опитування. 2021. Міністерство цифрової трансформації. 134 с. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2625-doslidzenna_2021_ukr.pdf

¹⁵ Божок С. Кількість користувачів «Дії» перевищила 20 мільйонів. *Вечірній Київ*. 2024. 26 січ. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/94193/> (дата звернення: 15.01.2023).

¹⁶ Показник розповсюдження гіг-економіки Network Readiness Index 2023 базується на статистиці Всесвітнього економічного форуму за 2018—2020 рр.

¹⁷ Network Readiness Index 2023. Trust in a Network Society: A crisis of the digital age? S. Dutta, B. Lanvin (Eds.). Portulans Institute. 264 p. URL: https://download.networkreadinessindex.org/reports/nri_2023.pdf

фонди, бізнес-ангели. У 2021 р. мав місце історичний найвищий обсяг венчурних і приватних інвестицій, який сягнув 832 млн дол., з них 242 млн дол. — у стартапи ранньої (посівної) стадії¹⁸. У 2022 р. сектор забезпечив 7,34 млрд дол. валютних надходжень, сплатив 32,2 млрд грн податків і зборів до зведеного бюджету, що на 4,4 млрд грн (або на 16 %) більше, ніж у попередньому році. У 2023 р. комп'ютерні послуги склали 41,5 % експорту послуг, проте їх обсяг упав на 8,4 % — до 6,7 млрд дол. У тому ж році частка ІТ у ВВП України становила 4,9 %, до бюджету було сплачено 20,8 млрд грн, що на 3,1 млрд грн (або на 17,4 %) більше, ніж у 2022 р.¹⁹

Фріланс (вільна віддалена робота без юридичного оформлення) є одним з проявів гіг-економіки. Українська ІТ-фріланс-біржа Freelancehunt, найбільший сервіс фрілансу в Україні, до війни забезпечувала частковою або повною зайнятістю 25—40 тис. осіб на рік, на ній щодня публікується 150—200 завдань за 11 категоріями і 128 напрямками, у тому числі від іноземних замовників. Українські фрілансери виходять і на зарубіжні біржі, наприклад Upwork, Fiverr. Їхні доходи розподіляються так: до 500 дол. отримують 74,8 % фрілансерів, до 1000 дол. — 15,8, 1000—2000 дол. — 6,1, 2000—3000 дол. — 2,0 %. Понад 50 % спеціалістів, що заробляють порядку 500—1000 дол., мають додаткові можливості заробітку²⁰. Однак фріланс в Україні не мав законодавчого підґрунтя до прийняття у 2022 р. закону, що регулює різні форми непостійної зайнятості й передбачає дещо громіздке укладання трудових договорів (з утворенням ФОП чи без), обмеження за трудовим законодавством щодо загального часу роботи на тиждень, базові соціальні гарантії; декларацію доходів і сплату податків, які важко перевірити, адже доходи можуть надходити через різні платіжні системи²¹.

У 2021—2022 рр. у ІТ-секторі 83,5—85,4 % зайнятих працювали на спрощеній системі оподаткування як ФОПи. Тому, згідно з Національною стратегією доходів на 2024—2030 роки, держава планує перехід у 2025 р. ІТ-ФОПів і працівників на гіг-контрактах (згідно із Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»²²,

¹⁸ Sysoyev Ye. Deal Book of Ukraine: 2023 edition. *slideshare*. 2023. May 22. URL: <https://www.slideshare.net/YevgenSysoyev/dealbook-of-ukraine-2023-edition> (дата звернення: 10.02.2024).

¹⁹ IT Ukraine. Оновлені дані: ІТ — єдина експортна галузь в Україні, що зростає. *IT Ukraine Association*. 2023. 31 січ. URL: <https://itukraine.org.ua/onovleni-dani-it-yedina-eksportna-galuz-v-ukrayini-shho-zrostaye/> (дата звернення: 10.05.2023).

²⁰ Пальчинська Л. «До війни забезпечували роботою до 40 000 фрілансерів на рік. Не збираємося зменшувати оберти і зараз». Як працює Freelancehunt. *ain.ua*. 2022. 18 бер. URL: <https://ain.ua/2022/03/18/freelancehunt-v-umovah-viyny/> (дата звернення: 29.02.2024).

²¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом. Закон України № 2421-IX від 18.07.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-20#Text>

²² Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні. Закон України № 1667-IX від 01.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>

гіг-спеціаліст оподатковується як ФОП і працює на гіг-контракті на компанію-резидента Дія-Сіті, яка має не менше дев'яти ФОПів і гіг-спеціалістів) до загальної системи оподаткування, що має збільшити дохід держави, проте зменшить доходи зайнятих, що може призвести не до тих наслідків, на які держава очікує. Це відбувається за складних внутрішніх умов: на лютий 2024 р. бронь від призова до ЗСУ мали 3400 ІТ-фахівців (1 % зайнятих), іноземні замовники наразі почали обережніше укладати контракти з українськими вендорами через воєнні ризики, такі як несподівана мобілізація важливих працівників, а навчання того, хто міг би замінити вилучену людину, є тривалим — досвід роботи фахівця рівня senior часто набувається більш як протягом десяти років. Особливо негативно це впливає на малі й середні компанії, які становлять 43 % українського ринку. Великі ж ІТ-компанії після початку війни частину персоналу релокували за кордон. Отже, бронювання ключових ІТ-працівників може стати аргументом для клієнтів не відмовлятися від співпраці з українськими компаніями. До цього додаються кризові явища на світовому ІТ-ринку, в який тісно інтегрований український ІТ. У 2023 р. 277 провідних технологічних компаній скоротили 90 тис. ІТ-працівників, у січні 2024 р. — 23,7 тис. з 85 компаній через постпандемічну оптимізацію і кризові явища в глобальній економіці; 38 % опитаних керівників очікують подальших звільнень, половина призупинили наймання через можливу рецесію і вплив ІІІ²³. Українські ІТ-компанії з метою скорочення витрат також звільняють співробітників. Нові зарплатні пропозиції у ІТ знижуються, що негативно впливає на весь сектор.

Реклама в Інтернеті. У 2022 р. рекламний медіаринок України впав на 63 % порівняно з 2021 р. Згідно з даними IAB Ukraine, ринок е-реклами відновлюється, особливо performance-маркетинг (концепція, згідно з якою покупець сплачує за товар лише тоді, коли стимулюючі до нього дії будуть аналітично обґрунтовані, а результати всіх робіт виміряні), зросло споживання контенту на смартфонах. В Україні діє 74 SMM-агенції (social media marketing). Ринок SMM падав у 2022 р., у 2023 р. вийшов на довоєнні позиції²⁴. Збільшується застосування інструментів пошукової оптимізації сайтів (search engine optimization — SEO). На 2024 р. прогнозується зростання обсягів реклами на 28 % — до 27,6 млрд грн²⁵.

²³ Олійник В. Хвиля скорочень у світовій технологічній галузі: лише у січні 23670 осіб втратили роботу. *ain.ua*. 2024. 29 січ. URL: <https://ain.ua/2024/01/29/hvilya-skorochen-u-tehnologichnij-sferi/> (дата звернення: 08.02.2024).

²⁴ Ярова М. Скільки коштує SMM в Україні? Від 4000 до 100 000 грн за проект. *ain.ua*. 2023. 21 сер. URL: <https://ain.ua/2023/08/21/skilky-koshtuye-smm-v-ukrayini-vid-4000-do-100-000-grn-za-proekt/> (дата звернення: 30.09.2023).

²⁵ Шаповал К. Рекламний медіаринок в Україні цього року виріс на 77 %, найбільший приріст у радіо — Всеукраїнська рекламна коаліція. *Forbes*. 2023. 20 груд. URL: <https://forbes.ua/news/reklamniy-media-rinok-v-ukraini-tsogorich-viris-na-77-naybilshiy-pririst-u-radio-vseukrainska-reklamna-koalitsiya-20122023-18030> (дата звернення: 15.02.2024).

Архітектура. Тут використовують ІКТ III, 3D-моделювання, візуалізацію креслення за допомогою різних типів VR, аналізують параметри освітленості, енергоефективності, топології простору, що дозволяє оптимізувати використання матеріалів. На архітектурному факультеті Київського національного університету будівництва і архітектури викладають обчислювальне проектування. За допомогою III розроблено концепцію проекту реновації вагонного депо Київ-Пасажирський між масивами Чоколівка і Політех. Алгоритм імітував поведінку натовпу, базуючись на поведінці птахів у зграї. Так змодельовано шляхи в просторі депо, близькі до оптимальних. Нещодавно в архітектурних проектах почали застосовувати технологію III ChatGPT, що допомагає програмувати алгоритми 3D-моделювання, для генерування і редагування зображень на етапі скетчингу чи постпродакшн залучаються інші III, такі як Midjourney і DALL-E²⁶.

ПЕРФОРМАТИВНІ ВИДИ МИСТЕЦТВА

Музичний ринок. Український музичний ринок розгортається на рівні дистриб'юторів, стрімінгових сервісів і лейблів. За врегулювання ринку роялті стрімінги є серйозним джерелом доходу для стейкхолдерів.

Театральна і концертна діяльність. Найбільший представник бізнесу онлайн-продажу білетів на події, концерти, вистави Karabas.com надає послуги з продажу квитків через сайт karabas.com, точки продажів по Україні, call-центр; має партнерську мережу сайтів і банків-партнерів (Приватбанк, Ощадбанк); доставку квитків за допомогою власної служби доставки і сервісу «Нова пошта»; просування заходів через соціальні мережі й за допомогою тематичних e-mail розсилок. Сайт підключений до найбільших платіжних систем.

Сфера розваг і відпочинку. Розвивається ряд високомаржинальних бізнесів. За оцінками, сукупний оборот компаній гемблінгу (азартні ігри) і беттінгу (ставки на спорт) становить 12—15 млрд грн на місяць, однак багато з них не сплачують податків²⁷. Натомість, група компаній FAVBET, одного з найбільших платників податків України, на серпень 2023 р. сплатила до ЗСУ (на дрони, авто, сучасне обладнання), долучається до евакуації з прифронтових регіонів, займається доставкою гуманітарних вантажів, адапта-

²⁶ Ідеальний воркспейс архітектора Дмитра Аранчія: як організувати та які гаджети обрати. *ain.ua*. 2022. URL: <https://ain.ua/special/dream-workspace-with-dmytro-aranchii-canyon/> (дата звернення: 01.04.2023).

²⁷ Мойсеєнко В. Що приховує в собі український ігровий бізнес і чому страждає бюджет. Служба безпеки України та Бюро економічної безпеки вже відкрили 45 справ. *Comments.ua*. 2023. 01 бер. URL: <https://money.comments.ua/ua/news/taxes/scho-prihovue-v-sobi-ukrainskiy-igroviy-biznes-i-chomu-strazhdae-byudzheta-708872.html> (дата звернення: 02.03.2023).

цією переселенців²⁸. У цілому ж у 2023 р. гральний бізнес сплатив до держбюджету 10,4 млрд грн податків, що в 51 раз перевищив обсяг 2021 р. і в 14 разів — 2022 р.²⁹

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА (ТРАДИЦІЙНІ ПРОЯВИ КУЛЬТУРИ, КУЛЬТУРНІ ПАМ'ЯТКИ)

Народні ремесла. В Інтернеті діє ряд спільнот, наприклад Ukraïner, що підтримують розвиток відкритого українського суспільства через висвітлення важливих тем, створення додаткової цінності об'єктів культурної та історичної пам'яті, у тому числі народних ремесел³⁰. Запущено продаж на міжнародній платформі Etsy, peer-to-peer вебсайті e-комерції, що фокусується на оригінальних виробках ручної роботи, вінтажних речах і матеріалах, унікальних товарах обмеженого випуску³¹. Українські виробники хендмейд-товарів представлені, крім того, на інтернет-сервісах e-комерції eBay і Amazon.

Архіви. Мінцифри і Державна архівна служба України оголосили про пілотний проект «е-Архів». Паперову документацію держави переводитимуть у онлайн³². Проект планують масштабувати на всі органи державної влади.

Бібліотеки. В Україні є понад 15 тис. публічних бібліотек, більшість з яких сільські. Лише 30 % з них комп'ютеризовані й мають підключення до Інтернету. В рамках проекту Мінцифри і FAVBET «Цифровізація бібліотек» бібліотекам по всій країні буде передано 5000 комп'ютерів³³. На початок 2023 р. 350 бібліотек в Україні було розбомблено і пограбовано, фонди знищено. Тому триває оцифрування книг, що є дуже важливим для збереження книжкових раритетів і можливості віддаленого доступу до їх цифрових копій, дозволить читачам мати дистанційний доступ до бібліотечних фондів, оскільки через війну паперові книжки в Україні здорожчали вдвічі (за даними Міністерства культури та інформаційної політики України). Попит

²⁸ FAVBET. У 2023 році група компаній FAVBET значно посилсила підтримку ЗСУ та глибше інтегрувалася в національну економіку. *ain.ua*. 2023. 31 сер. URL: <https://ain.ua/2023/08/31/u-2023-rocz-grupa-kompanij-favbet-znachno-posylyla-pidtrymku-zsu-ta-glybshe-integruvalasya-v-nacjonalnu-ekonomiku/> (дата звернення: 10.10.2023).

²⁹ Климковецький М. Гральний бізнес за рік сплатив у 50 разів більше податків, ніж у 2021-му. *hromadske*. 2024. 03 січ. URL: <https://hromadske.ua/posts/gralnij-biznes-zarik-splativ-u-50-raziv-bilshe-podatkov-nizh-u-2021-mu> (дата звернення: 15.03.2024).

³⁰ Ukraïner. URL: <https://www.ukrainer.net/expedition/>

³¹ Etsy. URL: <https://www.etsy.com/> (дата звернення: 10.03.2024).

³² Карпенко О. Замість тисяч аркушів: в Україні запускають електронні архіви. *ain.ua*. 2023. 10 сер. URL: <https://ain.ua/2023/08/10/v-ukrayini-zapustyat-elektronni-arhivy/> (дата звернення: 30.10.2023).

³³ Проект Мінцифри та FAVBET «Цифровізація бібліотек» став найкращою практикою взаємодії бізнесу з державою. *Прес-офіс Мінцифри*. 2021. 21 трав. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/proekt-mintsifri-ta-favbet-tsifrovizatsiya-bibliotek-stav-naykrashchoyu-praktikoyu-vzaemodii-biznesu-z-derzhavoyu> (дата звернення: 21.02.2024).

на цифрове читання, за свідченням Forbes, під час війни зріс: на Yakaboo продажі е-книжок активізувалися в 1,5 разу, на Букнет — у 2,5 разу³⁴.

Музеї. Пандемія COVID-19 пришвидшила цифровізацію надбань світової культури і мистецтва. Google Arts & Culture співпрацює з 1200 музеями світу, з них 29 знаходяться в Польщі й Україні³⁵. За даними Міністерства культури та інформаційної політики, 12 провідних музеїв України тестують прототип е-системи реєстру музейного фонду України, який дозволить музеям створити е-систему обліку цінностей, самостійно вносити до неї дані про музейні предмети збереження, реставрації, перевезення або ті, що були втрачені. Реєстр матиме доступ до державних і міжнародних сервісів. Це полегшить отримання дозволів на вивезення культурних цінностей за кордон, що дасть можливість швидше інтегруватись у світовий мистецький простір. Відкриті дані реєстру опублікують на сайті для популяризації українського мистецтва і музейних колекцій. Проект реалізується представництвом Фонду міжнародної солідарності в Україні й фінансується канцелярією прем'єр-міністра Польщі³⁶.

МЕДІА- І АУДІОВІЗУАЛЬНИЙ СЕКТОР

Згідно з відкритими даними, в Україні функціонують ряд потужних компаній з мовлення повного циклу (бродкастинг), кіно- і телепродакшн і постпродакшн (FILM.UA Group, Star Media, Starlight Media, 1+1 Media та ін.), що створюють повнометражні кінопрокатні фільми, телесеріали, шоу для найбільших телеканалів України і світу, анімацію повного циклу у 2D- і 3D-технологіях, дистрибуцію і доставку контенту в Україні, Східній Європі, у тому числі підйом телевізійного сигналу на супутники, DCP-мастерінг (Digital Cinema Package) для подачі на супутник, доставку сигналів телеканалів у високих і надвисоких форматах стандартів передачі цифрового відео SDI (Serial Digital Interface) і HD (High-Definition SDI), створення цифрових кінокопій DCP художніх фільмів і рекламних роликів для демонстрації у цифрових кінозалах, KDM-ключів (Key Delivery Message) для відтворення зашифрованого фільму; пакетування каналів, сертифікацію безпеки зберігання і передачі контенту за стандартами SDSA (Set Decorators Society of America), розробленими спільно Єврокомісією і представниками цифрового ринку.

³⁴ Карпенко О. Цифрове життя для старовинних книг та сучасних документів: як працює Scanner Pro. *ain.ua*. 2022. URL: <https://ain.ua/special/readdle-how-scanner-pro-works/> (дата звернення: 10.09.2023).

³⁵ Андросчук Г. COVID-19 і музеї: економічний вплив, цифровізація, комунікація, безпека. *Юридична газета online*. 2020. 22 чер. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/covid19-i-muzei-ekonomichniy-vpliv-cifrovizatsiya-komunikatsiya-bezpeka.html> (дата звернення: 21.02.2024).

³⁶ Розпочато цифровізацію музейного фонду України. *liga.net*. 2023. 17 лют. URL: <https://life.liga.net/rozvagy/news/nachata-tsifrovizatsiya-muzeynogo-fonda-ukrainy> (дата звернення: 21.02.2024).

Стрімінгові сервіси OTT (over-the-top) потокового мультимедіа через Інтернет поза кабельним, ефірним, супутниковим телебаченням. Український ринок тільки розвивається, проте на ньому вже представлено такі потужні компанії, як Megogo, Київстар ТБ, Sweet TV та ін. У 2023 р. найбільший OTT-сервіс України — Megogo — мав 16 млн передплатників у 15 країнах і надавав послуги будь-яких Digital Goods — кіно, аудіо, курси на навчання, квитки та ін. Megogo підписав багаторічну ліцензійну угоду з Warner Bros, Discovery на показ серіалів HBO і MAX, інвестує в переклад й озвучку серіалів HBO, які поки не виходили українською³⁷.

Онлайн-кінотеатри. Онлайн-кінотеатр Takflix з найбільшою колекцією українських фільмів був запущений у грудні 2019 р. Takflix випустив мобільний застосунок для Android (доступний на Google Play Market) та iOS. Монетизація відбувається через продаж квитків: 50 % вартості квитка надходять авторам фільму, частину Takflix віддає в благодійний фонд «Повернись живим» та ін.³⁸

Паблішинг (онлайн-самвидав). На LitNet Group автори можуть розміщувати свої літературні твори, а читачі — отримувати до них доступ за передплатою, спілкуватися з авторами й давати відгуки (фідбек). Доступними є українська, іспанська, англійська і російська мови. Букнет наростив базу читачів і авторів, які заробляли на своїх творах до 12 тис. грн на місяць³⁹. Команда Projector (надає послуги інтернет-освіти) уже протягом трьох років працює над друкованими випусками Telegraf.Magazine, реалізує видавничий проєкт Projector Publishing з української візуальної культури, технологій, інновацій і сучасного суспільства, анонсує створення періодичних друкованих видань, артбуків, нонфікшну, освітньої літератури. Працюватимуть з українськими авторами і не видаватимуть переклади закордонних книжок, продовжать випускати журнали й артбуки, створені власною авторською командою⁴⁰.

³⁷ Кіщак В. «У 2022 р. мали виходити на IPO, нас оцінювали у \$800—900 млн». Стрімінг Megogo втратив половину платних абонентів, а тепер планує експансію на 10—12 країн. Інтерв'ю співзасновника Федора Дроздовського. *Forbes*. 2023. 01 сер. URL: <https://forbes.ua/innovations/v-2022-rotsi-mali-vikhoditi-na-ipo-nas-otsinyuvali-v-800-900-mln-ukrainskiy-striming-megogo-vtrativ-polovinu-platnikh-abonentiv-a-teper-planue-ekspansiyu-na-10-12-krain-intervyu-spivvlasnika-fedora-dr-31072023-15150> (дата звернення: 21.02.2024).

³⁸ Шкіль Л. Український онлайн-кінотеатр Takflix випустив додаток для Android. *ain.ua*. 2022. 07 чер. URL: <https://ain.ua/2022/06/07/ukrayinskyj-onlajn-kinoteatr-takflix-vypustyv-mobilnyj-zastosunok-dlya-android/> (дата звернення: 21.02.2024).

³⁹ Ярова М. Російську частку популярної української платформи самвидаву LitNet викупили росіяни. Власник вийшов з бізнесу. *ain.ua*. 2022. 02 чер. URL: <https://ain.ua/2022/06/02/ukrayinsku-platformu-samvydavuv-litnet-vykupyly-rosiyany/> (дата звернення: 15.05.2024).

⁴⁰ Ївженко Д. Projector запускає власне видавництво, що працюватиме тільки з українськими авторами. *ain.ua*. 2023. 27 чер. URL: <https://ain.ua/2023/06/27/projector-zapuskaye-vydavnyctvo/> (дата звернення: 27.09.2023).

В Україні не тільки масово переглядають відеохостингові сервіси і соцмережі (YouTube, Google Play, App Store, Twitter, Instagram, Tik-Tok, Facebook, X (колишній Twitter) тощо), а й масово розміщують на них свій творчий продукт, отримуючи дохід від монетизації переглядів. Найбільш популярними YouTube-блогерами є ⁴¹: Д. Гордон (1-й канал — 78 млн передплатників (фоловерів) і 2053,5 млн переглядів, 2-й — відповідно, 2,53 і 1179,4 млн); Д. Комаров (відповідно, 3,85 і 1062,3 млн) та ін. Середина рейтингу блогерів може заробляти до 10 тис. дол. на місяць. Є сегмент нерегулярних розміщень відео.

На перетині розглянутих секторів КІ знаходиться великий перелік креативних робіт у Інтернеті, що приносять дохід, завдання на які можна отримати на онлайн-біржах (їх понад 100), job-порталах, у соцмережах, на фріланс-біржах, від блогерів, підприємців у рамках формального працевлаштування і гіг-контрактів, таких як: спеціалізований функціональний фріланс (транскрибація, участь у онлайн-опитуваннях, таргетинг, арбітраж трафіку, перепродаж доменних імен, тестування сайтів і застосунків, онлайн-заняття з дітьми), продаж інтелектуального контенту (переклад, публікація е-книг, продаж фото і відео, обробка фото, створення подкасту і презентацій, розробка і продаж PR-матеріалів, розробка дизайну і мобільних додатків, онлайн-реклама в блозі, монтаж відео, озвучка відео- і аудіоконтенту, написання музики й аудіоефектів, створення власних курсів), робота з контентом (набір тексту, рерайтинг), робота з сайтами (створення сайту або відеоблогу та їх просування; контент-менеджмент сайтів, розміщення посилань на партнерські програми за відсоток від їх доходу, платні підписки на сайт), робота в соцмережах (створення, адміністрування і розвиток спільнот (пабліків); SMM, адміністрування акаунтів у соцмережах), заробіток на криптовалюті (майнінг, торгівля криптовалютою) тощо ⁴².

У цьому зв'язку на розгляд Парламенту спрямовано законопроект, яким передбачається реєстрація і оподаткування нерегулярних видів діяльності ⁴³, під який часто підпадає окреслена діяльність у сфері КІ. З огляду на це, буде необхідно зареєструвати відповідний рахунок, і дохід, що на нього надходитиме, якщо особа отримує від своєї додаткової діяльності річний дохід, менший від 153 мінімальних зарплат, оподатковуватиметься

⁴¹ Як змінилася кількість підписників у топових YouTube-блогерів, які розповідають про війну. *Слово і діло*. 2023. 24 жов. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/10/24/infografika/suspilstvo/yak-zminylasya-kilkist-pidpysnykiv-topovyx-youtube-bloheriv-yaki-rozpovidayut-pro-vijnu> (дата звернення: 15.02.2024).

⁴² Жученя К. Робота в інтернеті: 40 найкращих способів заробітку онлайн. *Happy Monday*. 2021. 13 трав. URL: <https://happymonday.ua/zarabotok-v-internete-30-sposobov-online> (дата звернення: 29.02.2024).

⁴³ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо запровадження спеціального режиму оподаткування доходів, отриманих фізичними особами від здійснення окремих видів діяльності. Проект Закону України № 10166 від 20.10.2023 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=77021

за ставкою 6 %, решта — за ставкою ПДФО 18 %. Дохід від нерегулярної діяльності в Інтернеті має бути задекларований.

Однак оподаткування доходів від роботи в Інтернеті, які надходять від іноземних компаній, має проблеми через те, що іноді українське податкове законодавство не збігається з іноземним. Так, у Податковому кодексі України (ПКУ) роялті визначено як винагороду за використання (надання права на використання) об'єкта права інтелектуальної власності. Водночас, відповідно до пп. 14.1.225 п. 14.1 ст. 14 ПКУ, наводиться також перелік платежів за використання інтелектуальної власності, що роялті не є⁴⁴. Однак саме такий дохід їх творці часто отримують через відеохостингові платформи. Так, Google готує інформаційний звіт про податок на дохід за рік, що подає інформацію лише для декларації з ПДФО і не дає права вимагати податкової пільги. У разі виникнення запитань Google рекомендує звернутися до свого консультанта з оподаткування⁴⁵, якого мало хто з українських творців (крійторів) має, а інституції з юридичної допомоги авторам у цих випадках не створені, тоді як Державна податкова служба моніторить соціальні мережі, інтернет-майданчики в пошуках порушників податкового законодавства⁴⁶.

ВИСНОВКИ

В умовах істотного зменшення матеріальних, людських і виробничих ресурсів унаслідок збройної агресії проти України значний потенціал у відновленні її прискореного розвитку під час війни і в повоєнний період мають галузі КІ, де джерелом створення доданої вартості, доходів і робочих місць є результати індивідуальної творчості, навичок і таланту через культурне (мистецьке) і/або креативне вираження. Цей процес суттєво прискорить подальша цифровізація КІ й масове застосування в них ІКТ-інновацій, створення інституціоналізованих ефективних інструментів оподаткування, комплаєнсу і моніторингу галузей КІ. Україна має для цього достатньо освічених людських ресурсів з необхідними навичками і розвинуту телекомунікаційну інфраструктуру. Такі пріоритети повинні всіляко підтримуватися всіма інститутами соціально-економічної системи на відповідних рівнях. Так, бізнес може здійснювати спонсорську підтримку та інвестиції у КІ-бізнес, особливо малий і мікро-; в умовах певного вакууму

⁴⁴ Податковий кодекс України (в хронологічно останній редакції зі змінами, внесеними згідно із Законом № 3553-IX від 16.01.2024 р.), пп. 14.1.225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

⁴⁵ Перебільшені ризики: як «податок на Google» вплинув на користувачів популярних сервісів. *dou.ua*. 2023. 10 січ. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/tax-from-big-tech-companies/> (дата звернення: 01.03.2024).

⁴⁶ Жирій К. Українців хочуть змусити платити податки з усіх епізодичних доходів. *UNIAN*. 2023. 30 груд. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/ukrajinciv-hochut-zmusiti-platiti-podatki-z-usih-epizodichnih-dohodiv-12497622.html> (дата звернення: 21.02.2024).

статистики ініціювати і фінансувати дослідження різних аспектів розвитку КІ; держава — налагодити розлогу систему статистичного моніторингу розвитку галузей КІ, запроваджувати креативні кластери розвитку, коворкінги, хаби для консультування потенційних гіг-підприємців з питань податків, інтелектуальної власності тощо (усе це за значних зусиль можна знайти в Інтернеті, але окремим верствам потрібна саме цільова допомога), курси з підвищення цифрових компетенцій, притиманих КІ, благодійні платформи з навчання й перенавчання, менторські сесії з експертами для осіб, що через війну потрапили в складне становище, втратили роботу, але мають навички і бажання реалізувати себе в КІ; органи місцевого самоврядування та інститути громадянського суспільства — фінансову, юридичну, організаційну і благодійну підтримку соціально вразливим в умовах війни верствам, що хочуть стати самозайнятими в КІ та взяти участь у розвитку регіональних економік.

Для України як кандидата на вступ до ЄС взірцем реалізації державної політики підтримки цифровізації розвитку КІ є програма «Креативна Європа» 2021—2027, до якої входить і Україна. Серед її інструментів — полегшення доступу КІ (у оригіналі — «культурному і креативному сектору») до джерел фінансування шляхом надання гарантій, розподілу ризиків по банківських кредитах. Для України актуальними є розробка і впровадження специфічних бізнес-моделей розвитку підприємництва в КІ з урахуванням особливостей воєнної економіки, а згодом — повоєнної відбудови національної економіки.

Статтю підготовлено в рамках відомчої тематики НДР ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» «Відновлення та розвиток науково-інноваційного потенціалу України у повоєнний період» (№ державної реєстрації 0123U100631).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Nielsén, T., Power, D. (2011). Priority Sector Report: Creative and Cultural Industries. *Europa Innova Paper*. No. 16. 52 p. URL: <https://fomecc.org/uploads/fomecc-org/recursos/46.pdf>
- Sonobe, T., Buchoud, N., Tan Ghee Tiong et al. (Eds.) (2022). Creative Economy 2030. Imagining and Delivering a Robust, Creative, Inclusive, and Sustainable Recovery. Asian Development Bank Institute. 339 p. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/804501/adbi-creative-economy-2030.pdf#page=32>
- Pratt, A. (2021). Creative hubs: A critical evaluation. *City, Culture and Society*. Vol. 24. 100384. <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2021.100384>
- Євтушенко, О., Арсенкіна, Д. (2022). Можливості післявоєнного відновлення економіки України за допомогою креативних індустрій. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Вип. 16. С. 64—74. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/21641/20115>
- Ніколаєва, О., Онопрієнко, А., Таран, С. та ін. (2021). Креативні індустрії: вплив на розвиток економіки України. 111 с. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/04/KSE-Trade-Kreativni-industriyi-Zvit.pdf>

Плуталов, С. (2023). Креативні індустрії як спосіб ефективної повоєнної розбудови економіки України. У: Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень. Матер. VI міжнар. наук. конф. (Дніпро, 4 серпня 2023 р.). URL: <https://archive.mcmd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/683/694>

Надійшла 14.03.2024

Прорецензована 03.04.2024

Доопрацьована 18.04.2024

Підписана до друку 26.04.2024

REFERENCES

- Nielsén, T., Power, D. (2011). Priority Sector Report: Creative and Cultural Industries. *Europa Innova Paper*. No. 16. 52 p. URL: <https://fomecc.org/uploads/fomecc-org/recursos/46.pdf>
- Sonobe, T., Buchoud, N., Tan Ghee Tiong et al. (Eds.) (2022). Creative Economy 2030. Imagining and Delivering a Robust, Creative, Inclusive, and Sustainable Recovery. Asian Development Bank Institute. 339 p. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/804501/adbi-creative-economy-2030.pdf#page=32>
- Pratt, A. (2021). Creative hubs: A critical evaluation. *City, Culture and Society*. Vol. 24. 100384. <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2021.100384>
- Yevtushenko, O., Arsenkina, D. (2022). Possibilities of post-war economic recovery using creative industries. *The journal of V.N. Karazin Kharkiv National University*. Vol. 16. P. 64-74. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/21641/20115> [in Ukrainian].
- Nikolayeva, O., Onopriyenko, A., Taran, S. et al. (2021). Creative industries: impact on the development of Ukraine's economy. 111 p. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/04/KSE-Trade-Kreativni-industriyi-Zvit.pdf> [in Ukrainian].
- Plutalov, S. (2023). Creative industries as a way for effective post-war economic development of Ukraine. In: Technologies, tools and strategies for the realization of scientific research. Proc. VI int. sci. conf. (Dnipro, Aug. 4, 2023). URL: <https://archive.mcmd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/683/694> [in Ukrainian].

Received on March 14, 2024

Reviewed on April 3, 2024

Revised on April 18, 2024

Signed for printing on April 26, 2024

Iryna Dulcka, PhD (Econ.), Senior Research Fellow,
Senior Research Fellow of the Department of Innovation Policy
and Economics and Organization of High Technologies
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasna Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

THE ROLE OF CREATIVE INDUSTRIES DIGITIZATION IN WARTIME AND DURING POSTWAR RECOVERY OF UKRAINE

The research is conducted on the relevance of assessing the depth of digitization of the creative industries (CI) branches in Ukraine for the development of measures to fundamentally increase flexible employment and business and population incomes in CI, which can partially replace the loss of material, human and production resources in wartime and during the post-war reconstruction of the country.

It has been established that there are methodological differences between the definitions of CI by global institutions (UNCTAD), countries' lists of CI branches and the list legally defined in Ukraine in 2019, which needs updating, as it does not take into account the depth of the information society formation and the rapid transition of the socio-economic system from the post-industrial to the neo-industrial phase of development, spurred by the COVID-19 pandemic and the full-scale war in Ukraine.

The development of CI digitization lacks means for statistical monitoring, since the vast majority of CI branches are not included in the statistical surveys of the State Statistics Service of Ukraine; the implementation of such ICT innovations as artificial intelligence, which is being massively introduced in CI (neural networks, Chat-GPT, etc.), blockchain (NFT), is not monitored, which contradicts the EU approaches to monitoring the digitization of socio-economic systems and is not acceptable for a candidate country for EU membership. For the most part, only the event-method of analysis is available for the study of CI digitization. Due to statistical problems, it is difficult to assess the place of CI in foreign economic activity. The compliance ecosystem for irregular CI entrepreneurship when placing an intellectual product and services in the so-called new media on foreign video hosting platforms and on the Internet has not been established with regard to taxes, copyright and intellectual property. Attempts to introduce adequate tools to control the payment of taxes on freelancers' incomes have proven ineffective. The draft law on registration and taxation of irregular types of activities, including in CI, is yet to be adopted.

Mechanisms for promoting the development of mass CI by business, the state, local self-government bodies, civil society institutions, etc. are proposed.

Keywords: *digitization; ICT innovations; branches of creative industries; formal and gig employment; creative industries taxation; digital content creation skills; creative content creators.*

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І СОЦІАЛЬНА СФЕРА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

SOCIAL TRANSFORMATIONS
AND SOCIAL SPHERE, DEMOGRAPHY
AND LABOR ECONOMICS

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.094>

УДК 331.5:338.22.021.1

JEL: E24, E61, H56, J23

О.Ф. НОВІКОВА, д-р екон. наук, проф.,
завідувачка відділу економічних проблем соціальної політики
Інститут економіки промисловості НАН України
вул. Марії Капніст, 2, 03057, Київ, Україна
e-mail: novikovaof9@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8263-1054>

О.І. ЦИМБАЛ, д-р екон. наук, с. н. с.,
завідувач відділу досліджень ризиків у сфері зайнятості населення
e-mail: cymbal_a@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0699-2499>

Я.В. ОСТАФІЙЧУК, д-р екон. наук, с. н. с.,
провідний науковий співробітник відділу досліджень ризиків
у сфері зайнятості населення
e-mail: ost_ya@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2495-4100>

Інститут демографії та проблем якості життя НАН України
бул. Тараса Шевченка, 60, 01032, Київ, Україна

СТАНОВЛЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОЇ РОЗБУДОВИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розкрито сутність і зміст соціально-трудової сфери, обґрунтовано необхідність її трансформації з набуттям потенціалу стійкості (резильєнтності). Проаналізовано підходи до трактування резильєнтності в різних галузях наукових знань, визначено переваги міждисциплінарного підходу. Окреслено пріоритетні напрями забезпечення резильєнтності соціально-трудової сфери в контексті потреб повоєнної розбудови економіки України.

Ц и т у в а н н я: Новікова, О., Цимбал, О., Остафійчук, Я. (2024). Становлення резильєнтності соціально-трудової сфери в контексті повоєнної розбудови економіки України. *Економіка України*. 67. 07 (752). 94-112. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.094>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Ключові слова: соціально-трудова сфера; стійкість; резильєнтність; воєнний стан; повоєнна розбудова; робоча сила; соціально-трудові відносини.

Серед проблем, які нині постають перед Україною, особливо важливим є напрацювання підходів до забезпечення стійкості (резильєнтності) соціально-трудової сфери, які мають відповідати наявним викликам і потребам відновлення країни. Наразі серед дослідників відсутнє чітке розмежування понять «стійкість» і «резильєнтність». У більшості випадків вони ототожнюються. Це не випадково, оскільки за своєю суттю ці поняття в загальному тлумаченні означають протистояння загрозам, коли йдеться про безпековий аспект. Реалії сьогодення є вкрай неоднозначними, складно прогнозованими: з одного боку, вони пов'язані із значними можливостями, а з іншого — з деструктивними процесами й загрозами. Повномасштабна військова агресія РФ проти України істотно ускладнила, а в деяких випадках унеможливила діяльність підприємств, порушила усталені практики трудових відносин. У фахових дискусіях висловлюється припущення, що вітчизняна економіка здатна витримати спричинену війною кризу і відносно швидко відновитися після припинення бойових дій за умови, що вдасться зберегти людський і трудових потенціали. В іншому разі їх втрата через масштабну еміграцію, руйнування соціальних мереж і суспільну дезорієнтацію матиме довгострокові негативні наслідки.

З огляду на це, актуальним завданням є пошук релевантних моделей і стратегій розвитку соціально-трудової сфери в умовах воєнного стану і майбутньої невизначеності. Уже нині необхідно формувати бачення її параметрів у повоєнний час і розробляти механізми їх реалізації. Таке бачення має виходити, по-перше, з орієнтирів концепції гідної праці, по-друге, з усвідомлення того, що вітчизняна економіка і соціально-трудова сфера повинні володіти значним потенціалом адаптації. Завершення війни не означатиме зникнення ризиків військового конфлікту в майбутньому. Наукове опрацювання теоретичних засад, принципів, напрямів формування стійкості соціально-трудової сфери покликане відповісти на ці та інші важливі питання, що сприятиме повоєнній відбудові України.

Проблемі адаптації політики у сфері праці до екстремальних умов і викликів, пов'язаних з пандемією COVID-19 та ймовірним повторенням схожих епідемій у майбутньому, а також з військовими конфліктами, масштабність яких у світі має виражену тенденцію до зростання, присвячено останні звіти Міжнародної організації праці (МОП), Світового банку, Всесвітнього економічного форуму та інших міжнародних організацій¹, у яких

¹ COVID-19: Public Employment Services and Labour Market Policy Responses. International Labour Organization, 2020. 25 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_753404.pdf; World Employment and Social Outlook: Trends 2022. International Labour Organization, 2022. URL: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/trends2022/WCMS_834081/lang-en/index.htm (дата звернення: 15.02.2024); Global Employ-

аналізується зарубіжний досвід підтримки зайнятості за форс-мажорних обставин і надано загальні рекомендації для урядів, що є емпіричним підґрунтям для подальшої оцінки кращих зарубіжних практик у контексті перспектив їх застосування в умовах України.

У низці наукових досліджень розглядаються сучасні трансформації соціально-трудової сфери й пов'язані з цим ризики для різних сторін соціально-трудових відносин і економіки в цілому. Серед зарубіжних публікацій насамперед слід виокремити праці А. Бассаніні (Bassanini, Batut, Caroli, 2023), Е. Бенмелеха, (Benmelech, Bergman, Kim, 2022), В. Ейхгорста². У серії вітчизняних публікацій (Колот, Герасименко, 2020; 2021; 2022) розкрито авторське бачення моделі праці та зайнятості, адекватної умовам першої половини ХХІ ст. У монографії фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи (Цимбал, Лібанова, Макарова та ін., 2021) приділено увагу формам асиметрії на ринку праці, обумовленим глобальними трендами сьогодення, наголошено на пов'язаних з цим ризиках і загрозах, запропоновано бачення засад майбутньої ризикоорієнтованої політики на ринку праці.

В останні роки з'явилися дослідження, присвячені оцінюванню впливу війни на вітчизняний ринок праці. У деяких публікаціях (Пищуліна, Маркевич³; Антонюк, Підоричева, Ляшенко, 2024) описується поточний стан, розкриваються можливі сценарії подальшого розвитку, а також ризики, з якими, імовірно, стикнется ринок праці. У монографії А. Арсеєнка, В. Буткалюк, О. Іваненко (2023) проаналізовано зміни в зайняттєвих практиках українського населення за часів воєнних дій. Науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України в науковій доповіді «Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України» (Геєць, Гриценко, Єфименко та ін., 2022) окремий розділ присвятили соціально-трудовим аспектам повоєнного відновлення України, де системно визначено соціально-трудові виклики для українського суспільства воєнного часу, розкрито переваги гнучкості для адаптації і відновлення ринку праці, обґрун-

ment Policy Review 2023 Macroeconomic policies for recovery and structural transformation. International Labour Organization, 2023. 86 p. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_882222.pdf; Social Protection and Jobs Responses to COVID-19: A Real-Time Review of Country Measures. The World Bank Group, 2022. 907 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/110221643895832724/pdf/Social-Protection-and-Jobs-Responses-to-COVID-19-A-Real-Time-Review-of-Country-Measures.pdf>; Future of Jobs Report 2023. World Economic Forum, May 2023. 296 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf

² Eichhorst W., Kalleberg A., Portela de Souza A., Visser J. Designing Good Labour Market Institutions: How to Reconcile Flexibility, Productivity and Security? IZA, July 2019. 26 p. URL: <https://docs.iza.org/dp12482.pdf>

³ Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналітична записка. Київ, Центр Разумкова, 2022. 21 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>

товано пропозиції щодо заходів з відновлення соціально-трудової сфери в повоєнному періоді.

Критичний аналіз і узагальнення проведених досліджень дозволяють визначити консенсусне бачення ключових трендів, проблем і ризиків розвитку вітчизняної соціально-трудової сфери, сформулювати загальні концептуальні контури її перспективної моделі для потреб повоєнного відновлення України. У цьому контексті значний інтерес також становлять публікації, у яких розглядається проблематика формування національної системи стійкості (Пирожков, Божок, Хамітов, 2021; Пирожков, Майборода, Хамітов та ін., 2022; Резнікова, 2022), де зроблено спроби обґрунтувати концепцію національної стійкості, модель забезпечення національної стійкості в Україні й засади відповідної державної політики. Проте роль і місце соціально-трудової сфери в цих концепціях у цілому залишаються нерозкритими.

Отже, **мета статті** — узагальнити наукові підходи до формування стійкості (резильєнтності) соціально-трудової сфери і визначити можливі напрями їх запровадження в практику державного управління. Дослідження проведено з використанням методів кабінетного аналізу⁴.

За визначенням А. Колота, соціально-трудова сфера «в одних випадках трактується надто широко і охоплює соціальні, трудові, а нерідко й інші інститути суспільства, у других ця сфера розглядається як така, що включає інститути та відносини, які охоплюють усі стадії життєвого циклу людини («до» трудового життя, трудове життя, «після» трудового життя), у третіх соціально-трудова сфера ототожнюється з соціально-трудовими відносинами» (Колот, 2010, с. 9). Автор влучно звертає увагу на те, що основою функціонування цієї сфери в будь-якому випадку є «інститути соціально-трудового спрямування та притаманні їй відносини» (Колот, 2010, с. 9), а її рамки виходять далеко за межі ринку праці. Соціально-трудова сфера, як мінімум, охоплює крім власне трудових відносин уже найнятих працівників відносини щодо пошуку роботи, підтримки людини, яка достатній час працювала, у період тимчасової чи постійної непрацездатності, професійної підготовки людини до економічної діяльності та її орієнтації у світі трудових і підприємницьких можливостей тощо.

Соціально-трудова сфера відрізняється специфікою не тільки предметів охоплення, а й інститутів. Складовими її інституційного простору є: інститути зайнятості та інститути розвитку трудового потенціалу (ринок праці, посередники в працевлаштуванні, профорієнтації, структури, що здійснюють підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації населення); інститути трудових відносин і соціальної сфери підприємств і органі-

⁴ В умовах воєнного стану Державна служба статистики України з 2022 р. не проводить обстежень робочої сили, а отже, відсутні офіційні дані про склад робочої сили, обсяг зайнятості й рівень безробіття населення. За таких умов автори застосовували непрямі методи оцінки на основі інформації Пенсійного фонду України, Міністерства економіки України, матеріалів міжнародних організацій, результатів соціологічних опитувань тощо.

зацій; інститути-норми, що регулюють технічні й технологічні відносини у сфері праці; інститути соціального захисту працівників (від тимчасової непрацездатності й втрати працездатності, безробіття, непрацездатності за віком); інститути оплати праці й компенсації; інститути соціального діалогу і колективно-договірного регулювання тощо.

Специфіка предмета та інститутів визначає мультисуб'єктний характер регулювання процесів у соціально-трудовій сфері, що не є чисто ринковим механізмом, який не має інституційно визначеного єдиного суб'єкта регулювання, чи класично адміністративним, який має єдиного дискреційного суб'єкта управління. Завдяки цьому соціально-трудова сфера можна цілком обґрунтовано віднести до класу так званих складних і відкритих систем, життєздатність і функціональність яких визначаються класичними системними критеріями: оптимумом емерджентності, необхідним зовнішнім доповненням, контуром негативного оберненого зв'язку із зовнішнім середовищем, зоною гомеостазу тощо. Якщо абстрактне представлення соціально-трудової сфери як складної та відкритої системи цілком припустиме як аналітичний і дослідницький прийом, це зовсім не означає, що конкретно-історична соціально-трудова сфера завжди є цілісною системою, яка в дійсності володіє властивостями цілісності й емерджентності. Відповідь на це не тільки становить цікаві наукові запитання, а й розкриває потенціал наявної та бажаної стійкості (резильєнтності): чи може соціально-трудова сфера набути властивостей внутрішньої резильєнтності; чи зможуть її певні властивості забезпечити резильєнтність економічної системи в цілому?

Раніше нами було детально проаналізовано негативні наслідки військових дій зовнішнього і внутрішнього характеру, а також ступінь їх впливу на процеси розбалансованості соціально-трудової сфери (Новікова, Шамілева, Хандій, 2023). Зовнішні наслідки виявились у спаді економіки, припиненні або скороченні діяльності підприємств, їх релокації до безпечних регіонів країни, значній втраті робочих місць. Внутрішні дисбаланси в соціально-трудовій сфері проявились у руйнуванні інститутів ринку праці та їх неефективному функціонуванні, надвисоких втратах трудового потенціалу, зростанні безробіття. Посилилася тінізація ринку праці, зросли неформальна, часткова зайнятість і приховане безробіття, а також прекарізація зайнятості. Аналіз засвідчив, що кількісні й якісні характеристики соціально-трудової сфери покращуються тільки ситуативно, а загальні тенденції несприятливого стану в цілому зберігаються, а за окремими параметрами — поглиблюються.

Так, наприкінці 2022 р. можна було констатувати досягнення певної тимчасової стабілізації ринку праці на значно гіршому за довоєнний рівні: з високим рівнем безробіття, нижчим рівнем зайнятості й нижчими реальними зарплатами. За даними різноманітних опитувань, кількість працівників стабілізувалась і в більшості роботодавців переважали очікування, що вона не зміниться в короткостроковій перспективі. Зокрема, згідно з результатами опитування НБУ щодо ділових очікувань підприємств,

62 % не планували змінювати кількість працівників у наступні 12 місяців. Пошук робочої сили не був проблемою для роботодавців — брак кваліфікованих працівників зазначали як обмежувальний чинник для розвитку підприємства лише близько 14 % респондентів⁵.

Протягом 2023 р. базові індикатори ринку праці демонстрували покращення. Однак більшість експертів, оцінюючи ситуацію, зауважують, що обвал економіки у 2022 р. (падіння ВВП перевищило 30 %) сформував дуже низьку базу порівняння для наступних років, тому позитивна динаміка у 2023 р. не повинна вводити в оману — Україна не вийшла на траєкторію стійкого зростання, а стан ринку праці тривалий час залишатиметься складним і розбалансованим: на фоні зростання показника зайнятості територіальні й освітньо-кваліфікаційні диспропорції поглиблюються, що утримує безробіття на рівні, помітно більшому, ніж до вторгнення, а також загострює пошук кваліфікованих працівників. За даними опитування НБУ, в IV кварталі 2023 р. частка тих, хто зазначив негативний вплив на свою діяльність чинника «брак кваліфікованих працівників», збільшилася до 34 % порівняно з 26 % у попередньому кварталі⁶. Поглиблення дефіциту кваліфікованої робочої сили ставить під загрозу можливості реалізації планів повоєнного відновлення України.

З огляду на це, виникає гостра потреба в пошуку рішень щодо зміни державної політики в галузі праці із залученням її до сфер національної, економічної та соціальної безпеки, спрямованих на формування умов забезпечення національної системи стійкості (резильєнтності).

Так, відповідним Указом Президента України було схвалено Концепцію забезпечення національної системи стійкості, у якій національну стійкість визначено як «здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпечового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій»⁷. Документ містить ключові принципи, актуальні й для розвитку соціально-трудової сфери. Так, серед іншого, слід виокремити принцип адаптивності, який розуміється як спроможність пристосуватися до екстремальних умов і змін, спричинених кризовими явищами, а також можливість отримати позитивні результати й властивості завдяки ефективній реакції на загрози. Принцип наявності резервів передбачає існування в системі додаткових спроможностей, які можуть бути задіяні, а також альтернативних планів, стратегій

⁵ Ділові очікування підприємств України. IV квартал 2022 р. Національний банк України. Департамент статистики і звітності. Вип. № 3 (68). 72 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BOS_2022-Q4.pdf?v=8

⁶ Інфляційний звіт. Січень 2024. Національний банк України. 54 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q1.pdf?v=7

⁷ Концепція забезпечення національної системи стійкості. Затверджена Указом Президента України № 479/2021 від 27.09.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>

розвитку. Принцип мобільності означає можливість швидкого залучення таких резервів, а на його актуальність указують процеси релокації бізнесу і мобільності робочої сили в умовах воєнного стану.

Як уже було сказано, серед учених-економістів відсутнє чітке розмежування понять «стійкість» і «резильєнтність». Вони переважно ототожнюються, і ми теж дотримуємося цієї позиції. Так, С. Пирожков, Є. Божок, С. Майборода, Н. Хамітов (2022, с. 19) у національній доповіді «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз» розглядають національну стійкість як стратегію, покликану дати «гідну відповідь на виклики та забезпечити випередження загроз, їх нейтралізацію. По суті, справжня національна стійкість у сучасному світі є стратегією недопущення переростання викликів у загрози, а загроз — у кризи. Проте це є певним ідеалом; рано чи пізно кризові явища можуть виникнути у будь-якій країні та її державі. Тому національна стійкість повинна означати і здатність ефективно відновлюватися після криз». У іншій праці (Пирожков, Божок, Хамітов, 2021, с. 76) ідеться про національну резильєнтність, яку автори інтерпретують як «здатність давати відповідь на виклики, протидіяти загрозам, зберігаючи автентичність (цінності) і набуваючи адекватність (поведінкову адаптацію)».

Наразі існує широкий перелік наукових публікацій, які розкривають значення концепції резильєнтності в зміцненні національної безпеки (Белінська, Корольчук, 2018; Лісовський, 2020), обґрунтовують роль резильєнтності у формуванні стратегій збереження і відновлення України (Пирожков, 2022), а також конкретизують можливості використання переваг резильєнтності в економіці (Череватський, 2023). У науковий обіг увійшли такі поняття, як національна резильєнтність, резильєнтність суспільства, економіки, а також тих чи інших сфер суспільної діяльності (освіти, державного управління тощо). Практична значимість концепту полягає в такому: розуміючи відповідні принципи і реакції, можна розвинути або ж посилити вже існуючу здатність різних об'єктів і систем виживати (у широкому значенні) у складних і незвичних умовах. Розбудова резильєнтності дає змогу запобігати, протидіяти або вистояти з меншими втратами у тих випадках, коли кризові явища є довготривалими і повною мірою неподоланими.

Соціально-трудова сфера розглядається як чинник забезпечення резильєнтності, водночас нерозкритими залишаються запитання: як забезпечити ефективне функціонування соціально-трудової сфери в умовах військового стану і повоєнного відновлення; які політики, стратегії і механізми будуть дієвими; які нові характеристики повинні бути притаманні робочій силі?

У більшості публікацій з цієї проблематики можливості досягнення резильєнтності розглядаються в контексті формування та імплементації ефективних державних інструментів для здатності протистояти загрозам. Водночас, на наш погляд, міждисциплінарний аналіз дозволив би розширити цей інструментарій і переглянути роль соціально-поведінкових чин-

ників, які сприяють набуттю можливостей розвитку після реалізації здатності протистояти загрозам.

Визначення поняття «резильєнтність» походить з фізики, де воно означає властивість матерії відновлювати початкові форми після деформацій, які відбулися в результаті тиску. Пізніше його стали використовувати в психології, з акцентуванням на питаннях подолання травматичних подій і набуття людиною нових рис, нових патернів і проявів поведінки, таких як життєздатність, креативність, самоповага, зростання самовпевненості тощо (Адаменко, 2020).

Феномен резильєнтності пропонується розглядати за допомогою трьох центральних конструкцій: 1) фактори ризику; 2) захисні фактори; 3) фактори вразливості. К. Болтон (Bolton, 2013, р. 4) описує їх як «тимчасово пов'язані інтерактивні аналоги більшої багатогранної моделі процесу резильєнтності». У психології до факторів ризику, або, як їх часто називають, стресорів, зазвичай відносять несприятливі соціальні умови і події, несприятливі фактори оточення (природні катастрофи, війни, бідність тощо). У соціально-трудовій сфері факторами ризику (стресорами) також виступає широкий спектр глобальних трендів сьогодення, що чинять потужний як прямий, так і опосередкований вплив з огляду на національну специфіку соціально-економічного розвитку. До цих трендів застосовано таку класифікацію: екологічні, демографічні, медико-епідеміологічні, соціально-поведінкові, технологічні, економічні, політико-управлінські (Новікова, Амоша, Залознова та ін., 2022). Зокрема, демографічні стресори для соціально-трудової сфери проявляються в подовженні тривалості життя й обумовленому цим старінні робочої сили, активізації трудової міграції тощо. Старіння робочої сили і зменшення частки працездатних контингентів зумовлюють низку системних ризиків. Найбільш гостро проблема дефіциту робочої сили постає в тих європейських країнах, де населення і старіє, і прискорено зменшується внаслідок депопуляції, як це має місце в Україні (яка входить до 30 найстаріших країн світу). Повномасштабне російське вторгнення змусило значну кількість українців шукати прихисток за межами країни. За даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців, статус тимчасового захисту в країнах Європи станом на березень 2024 р. отримали близько 5,98 млн українців⁸. Переважна більшість мігрантів належить до вікових груп 35—59 і 18—34 років, тобто це найпродуктивніші когорти населення, міграційний відплив яких суттєво обмежуватиме можливості пропозиції робочої сили. За оцінками, що базуються на прогнозі Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України⁹, нині на підконтрольних тери-

⁸ Ukraine situation: Regional protection profiling and monitoring factsheet. UNHCR Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення 20.03.2024).

⁹ Демографічний прогноз по Україні 2023. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. URL: https://idss.org.ua/forecasts/nation_pop_proj

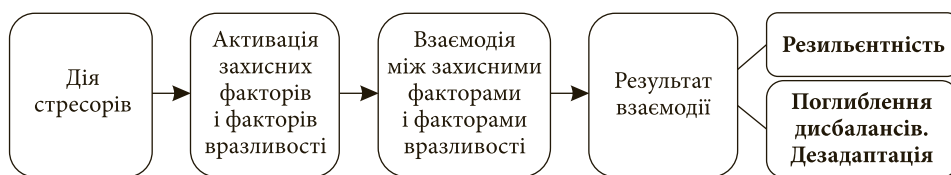
торіях проживають близько 24,0 млн осіб віком 15—70 років. Після 2025 р. прогнозується збільшення їх чисельності, що пов'язано із завершенням війни і поверненням частини (принаймні половини) населення, яке виїхало за кордон. Однак, навіть за найкращого сценарію, подальші депопуляція і скорочення кількості робочої сили після 2030 р. виглядають неминучими.

Медико-епідеміологічні стресори відображають посилення впливу суто біологічних чинників на політико-правову, соціально-економічну сфери і соціально-трудова відносини. Вагомість цього стресора яскраво проілюструвала коронакриза. Незалежно від сценаріїв подальшого розвитку епідеміологічної ситуації (нові хвилі захворюваності, мутація вірусу тощо), постає завдання адаптації економіки і соціально-трудова сфери до умов гнучких карантинних чи інших обмежень невизначеної тривалості з метою можливого повноцінного функціонування.

Соціально-поведінкові стресори проявляються через вплив на соціально-трудова сферу змін у поведінкових шаблонах, моделях взаємодії у суспільстві. Так, основними характеристиками сучасної молоді робочої сили є схильність відтерміновувати вихід на ринок праці, обираючи здобуття освіти або тимчасову економічну неактивність («пошук себе»). Водночас молоді покоління, які вирости в середовищі нових технологічних та інформаційних моделей розвитку, дуже часто відчують пряму відразу до фізичної праці. Майже всі розвинуті країни сьогодні мають дефіцит фахівців робітничих спеціальностей, пов'язаний із старінням робочої сили цього фаху і небажанням молоді опановувати такі професії. І саме ці спеціальності, як очікується, будуть особливо затребувані в Україні в період повоєнної відбудови.

Особливістю стресорів у соціально-трудова сфері є широкий спектр їх дії. Зумовлені ними потенційні зміни можуть бути посилені процесами в інших сферах життєдіяльності суспільства й призвести до не передбачуваних і не зворотних для розвитку країни наслідків. Дослідники виокремлюють такі властивості деструктивного впливу: незначні «точкові» зміни можуть поєднуватися між собою безпосередньо або опосередковано і призводити до значних збоїв у роботі всієї системи; збитки мають переважно «ланцюговий» ефект, оскільки кожна окрема втрата спричиняє низку послідовних втрат, які розвиваються непередбаченим чином; властивість «гістерезису», тобто неспроможність системи самостійно відновити рівновагу після певного, навіть незначного, шоку.

У теоретичній конструкції резильєнтності фактори ризику (стресори) провокують та ідентифікують наявність і якість як захисних факторів, так і факторів вразливості (Smith-Osborne, 2007). У розумінні А. Сміта-Озборна, захисні фактори й фактори вразливості є певними властивостями системи і ресурсами навколишнього середовища, які впливають на траєкторію розвитку соціально-трудова сфери після впливу факторів ризику (стресорів). Вони проявляються на суспільному, колективному, сімейному та індивідуальному рівнях. Так, лояльне ставлення до незадекларованої праці з боку відповідальних суспільних інститутів може розцінюватись як

Модель резильєнтності

Джерело: складено авторами за: Лазос, 2019.

фактор вразливості в умовах швидкого поширення нових форм зайнятості, тоді як законодавче закріплення ознак і презумпції існування трудових правовідносин, а також створення належних умов для функціонування інспекції праці можуть бути прикладом захисних факторів. Характер відносин у сім'ї може стати причиною вразливості при профорієнтації молоді людини у випадку низького рівня освіти і/або економічної неактивності її батьків, тоді як сімейне виховання, спрямоване на формування впевненості в собі, може бути важливим захисним фактором. Отже, теоретична модель резильєнтності містить чотири окремі фази (рис.).

Запуск процесу резильєнтності починається з моменту порушення під впливом стресорів так званого «гомеостазу системи» — стану, за якого система пристосувалася до тих обставин, які склалися на певний момент часу (при цьому пристосування можуть бути як добрими, так і поганими). Іншими словами, це адаптований стан системи, або, як його ще називають, «зона комфорту». Варто зазначити, що в даному випадку «зона комфорту» означає лише ситуацію, до якої система пристосувалась, і вона є знайомою чи звичною, навіть якщо не є справді збалансованою / комфортною. Наприклад, це можна простежити за станом соціального діалогу в Україні. Протягом останніх років він зазнає критики з боку численних дослідників, міжнародних і громадських організацій, які характеризують його як український неефективний¹⁰. Водночас можна вести мову про гомеостаз системи соціального діалогу, коли його учасники пристосувалися до такого стану речей. Шляхом «підкилимних» домовленостей відбувається боротьба за зони впливу на політичні рішення, це стало звичним і переважно влаштовує учасників соціального діалогу.

Під впливом стресорів і зумовленого ними порушення гомеостазу активуються комплекс захисних факторів і їх подальша взаємодія з факторами вразливості. За твердженням К. Болтона (Bolton, 2013, p. 10), у випадку з людиною взаємодія цих факторів є складним багатовимірним процесом, який відрізняється протягом життя залежно від обставин та стану людини, що опинилася в стресових (травмівних) обставинах. І саме ця взаємодія призводить до завершальної фази, на якій відбувається або не відбувається

¹⁰ Програма гідної праці 2020—2024. Україна. Міжнародна організація праці, 2020. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_774455.pdf

реінтеграція (тобто відновлення). Аналогічний механізм працює і у випадку з соціально-економічними системами. Якщо остання має достатній набір захисних факторів (зокрема, сформованих і ефективних інститутів, а також релевантних патернів поведінки населення), які протистоять факторам ризику і нейтралізують фактори вразливості, то результат цієї взаємодії приведе до резильєнтності, а якщо бракує захисних факторів, то наслідком може бути поглиблення дисбалансу системи і навіть її руйнування.

Доречно детальніше диференціювати ймовірні результати, які можуть мати місце внаслідок взаємодії протилежних факторів. Порушення гомеостазу спричиняє процеси керованого або некерованого відновлення, яке теоретично може відбуватися шляхом:

- резильєнтного відновлення (стійка резильєнтність);
- відновлення до попередньої зони комфорту (до так званого гомеостазу);
- відновлення, у результаті якого відбулися певні втрати функціональності;
- дисфункціонального відновлення (табл.).

Резильєнтне відновлення полягає в тому, що учасники соціально-трудових відносин досягають розуміння (так званого інсайту — осмислення існуючої проблеми), а соціально-трудова сфера відчуває певне зростання після впливу стресорів, набуваючи нових позитивних характеристик

Можливі типи і результати відновлення соціально-трудової сфери

Типи відновлення	Результати відновлення
Резильєнтне	Соціально-трудова сфера адаптувалася до впливу стресорів, набувши нових якостей на шляху до збалансованості. Поліпшилися взаємодія між учасниками соціально-трудових відносин та їх становище, що привело до імплементації вищих гарантій зайнятості, стандартів умов і оплати праці тощо
До попередньої зони комфорту	Соціально-трудова сфера повернулася до попередніх параметрів, які були притаманні їй у достресовий період. Не вироблено ефективних механізмів протидії таким стресорам. Керівні принципи соціально-трудових відносин залишилися без змін
З певними втратами	Соціально-трудова сфера переважно повернулася до попередніх параметрів за рахунок погіршення становища однієї із сторін соціально-трудових відносин (здебільшого найманих працівників), що пов'язано з ризиками активації внутрішніх стресорів у результаті зростання конфліктності у взаємовідносинах
Дисфункціональне	Зросли дисбаланси і зруйновано усталені механізми регулювання соціально-трудових відносин. Суттєво збільшився рівень економічної неактивності населення

Джерело: складено авторами.

(у психології — приріст функціональних компетенцій¹¹). Цей процес потребує усвідомлення нетипової ситуації, використання трансформованих патернів поведінки, набуття нових цінностей, що сприятиме подальшій діяльності. Натомість сутність відновлення назад до попередньої зони комфорту (до гомеостазу) полягає в тому, щоб упоратись із стресором або «просто пережити» (Лазос, 2019, с. 81). Учасники соціально-трудових відносин можуть тяжіти до своїх «зон комфорту» (красномовною ілюстрацією є поширений вираз «аби не гірше») і відмовитися від перспективи трансформацій, уникаючи подальших імовірних негараздів.

У дослідженнях з психології ідеться про те, що механізми резильєнтності не обов'язково успадковуються, вони можуть бути розвинені в будь-якої особистості, а здатність відновлюватись у стресових умовах розглядається як передумова прогресивного розвитку і загальної життєстійкості (Fletcher, Sarkar, 2013). Резильєнтність — це і сукупність певних характеристик, і процес їх набуття під впливом зовнішніх умов (стресорів), і відповідна стратегія їх цілеспрямованого формування. Резильєнтність як процес полягає у формуванні нових властивостей під час дії стресору чи запобігання йому в разі свідомих упереджень. Стресове навчання і самонавчання, навіть з випереджальним модусом щодо можливих рекомбінацій стресору, є не тільки потенціалом для життєздатності, а й передумовою прогресивного розвитку і загальної життєстійкості. Така увага до механізмів становлення резильєнтності має важливе значення для розробки відповідних стратегій.

Повоєнне відновлення соціально-трудової сфери на засадах резильєнтності повинно відбуватись як органічна складова в системі повоєнної розбудови економіки України. Узагальнення окреслених наукових підходів дозволяє сформулювати низку пріоритетів і напрямів їх практичного впровадження:

- резильєнтність соціально-трудової сфери означає формування стратегій, запровадження механізмів і набуття властивостей, які, у разі потреби, дозволяти б швидко адаптуватися, перебудовуватися і вистояти з набуттям нового досвіду. Це можливо лише за умови узгодження позицій і зацікавленості різних суб'єктів соціальних, у тому числі соціально-трудо-вих, відносин, їх спроможності швидко консолідувати зусилля й суспільні ресурси. Для цього Україні, серед іншого, необхідно модернізувати інститут соціального діалогу. Результатом його діяльності мають бути «соціальні пакти», спрямовані на погодження коригувальних заходів у національній економіці для протидії зовнішнім потрясінням, досягнення прийнятного компромісу щодо візії повоєнного відновлення, схвалення основоположних прав і принципів у соціально-трудо-вій сфері тощо;

- у законодавство України слід закласти чіткі механізми регулювання і стимулювання зайнятості в екстремальних умовах. Відповідний чинний

¹¹ Ваништендаль С. «Резильєнтность» или оправданные надежды. Раненный, но не побежденный, 1998. URL: <https://studfiles.net/preview/5582162> (дата звернення: 18.03.2024).

Закон України¹² не відповідає цим вимогам. На думку експертів у сфері трудового права, переважна більшість запроваджених ним правил регулювання трудових відносин діє в інтересах роботодавця й істотно обмежує права працівника, що має наслідком формування дисбалансу прав і обов'язків сторін трудових відносин. Очевидно, на початку війни запровадження таких змін було вимушеним і значною мірою виправданим кроком. Проте на практиці вони створюють широкі можливості для зловживань з боку роботодавців стосовно оплати праці, необґрунтованого збільшення тривалості робочого дня тощо;

- реалізація можливостей набуття резильєнтності в соціально-трудо- вій сфері здійснюється через інструменти забезпечення захисту трудових прав. Ними мають стати ефективний контроль, достатньо стримуюча система санкцій, справедливе і доступне правосуддя. Неприпустимими є по- дальше запровадження мораторіїв або обмеження можливостей прове- дення перевірок інспекціями праці. Судова система має забезпечити спра- ведливе, оперативне і недороге розв'язання трудових спорів;

- резильєнтність пов'язується із суттєвим зменшенням невідповідності підготовки фахівців у системі професійної і вищої освіти запитам економі- ки. Працівники повинні мати потенціал високої професійної мобільності в умовах шоккових впливів на ринок праці, зокрема, необхідні навички для швидкого переходу в споріднені професії. Запорукою цього, на нашу думку, є модернізація національної системи підготовки кваліфікованої робочої сили і профорієнтації. Слід завершити формування незалежної національ- ної системи кваліфікацій. Її завданням має стати науково обґрунтована ве- рифікація професійної кваліфікації робочої сили, набутої у процесі фор- мального чи неформального навчання, що стане підґрунтям для оцінюван- ня відповідності набутих знань і навичок критеріям резильєнтності. Логіч- ним продовженням реформи системи професійної підготовки було б за- провадження вихідного зовнішнього оцінювання професійних компетен- цій випускників навчальних закладів для широкого переліку професій на базі кваліфікаційних центрів Національного агентства кваліфікацій;

- з високою часткою ймовірності в повоєнній Україні буде значна кіль- кість населення, яке втратить можливість і/або бажання займатися тим, чим воно займалося до війни. Допомогти таким людям у виборі нового за- няття, навчити розуміти свої здібності й здатності, перспективи навчання і нової кар'єри має нова система профорієнтації. Остання не повинна зводи- тися до маркетингового інструменту просування своїх послуг вищими на- вчальними закладами. Це має бути послуга, яка дозволить людині орієнту- ватись у світі складної і суперечливої інформації про ринок праці на всіх етапах її трудової кар'єри, розвивати навички використання інформації про перспективні технології праці, уміння комунікації, пошуку й вибору оптимальної траєкторії трудової кар'єри;

¹² Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України № 2136-IX від 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

- як свідчать дослідження у сфері психології, здатність бути стійким і швидко відновлюватися в стресових ситуаціях може напрацьовуватися цілеспрямовано. Для формування резильєнтної людини в цілому і резильєнтного працівника зокрема необхідно переглянути підходи до змісту освіти на всіх її рівнях (від дошкільної до освіти дорослих), посиливши компоненти, спрямовані на прищеплення людині на різних етапах її життєдіяльності психологічних характеристик резильєнтності: гнучких когнітивних, поведінкових, емоційних, соціально-поведінкових якостей і здібностей, необхідних для подолання стресів і негараздів із збереженням нормального функціонування.

ВИСНОВКИ

Пошук теоретичних моделей і стратегій розвитку соціально-трудової сфери, які були б найбільш придатними в умовах воєнного стану і в період повоєнного відновлення, визначив переваги концепції резильєнтності, що розглядається як сукупність характеристик, які визначають здатність соціально-трудової сфери протистояти викликам і кризам; як прогресивні зміни, набуті в процесі подолання кризових явищ і адаптації до нових умов; як стратегія забезпечення збалансованого розвитку. Необхідним є цілеспрямоване вироблення комплексу властивостей і якостей, які визначатимуть здатність до резильєнтності. Це потребує як адекватної підготовки робочої сили (отже, і реалізації спеціальних завдань у сферах загальноосвітньої і професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, профорієнтації тощо), так і формування дієвої системи взаємодії між учасниками соціально-трудових відносин, яка б дозволяла швидко знаходити оптимальні компромісні рішення.

Цей напрям наукових досліджень у економічній науці новий і потребує подальших теоретичних опрацювань, практичної апробації і реалізації при ухваленні управлінських рішень. Концепція резильєнтності дає змогу по-новому аналізувати й оцінювати функціонування суспільних інститутів з позиції формування резильєнтної робочої сили, що виходить за рамки оцінювання кваліфікації. Важливим залишається запитання, яким є резильєнтний працівник? Ідеться і про затребувані професійні навички, і про психологічні характеристики, і про здатність людини виходити за межі буденності в екстремальних умовах. Це вкрай актуальне і водночас складне завдання, яке потребує подальшого дослідження на засадах міждисциплінарного підходу.

Статтю підготовлено в межах реалізації проекту «Інституційні інструменти повоєнної розбудови резильєнтності економіки України» (за договором № 1-2 від 03.01.2023 р. з Національною академією наук України) за цільовою програмою досліджень «Стійкий (резильєнтний) розвиток вітчизняної економіки у воєнний та повоєнний періоди».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Bassanini, A., Batut, C., Caroli, E. (2023). Labor Market Concentration and Wages: Incumbents versus New Hires. *Labour Economics*. Vol. 81. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2023.102338>
- Benmelech, E., Bergman, K., Kim, H. (2022). Strong Employers and Weak Employees: How Does Employer Concentration Affect Wages? *Journal of Human Resources*. Vol. 57. P. 200—250. <https://doi.org/10.3368/jhr.monopsony.0119-10007R1>
- Колот, А., Герасименко, О. (2020). Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України. Київ, Представництво Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні. 32 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/adcaacfd-6088-42f8-89bb-379a80129c3f>
- Колот, А., Герасименко, О. (2021). Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку. Київ, КНЕУ імені Вадима Гетьмана. 487 с.
- Колот, А., Герасименко, О. (2022). Новітні формати організації трудової діяльності: природа, виклики, траєкторії розвитку. *Економіка України*. 65. 5 (726). 59-76. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059>
- Цимбал, О., Лібанова, Е., Макарова, О. та ін. (2021). Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці. Київ, Академперіодика. 210 с. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Block_Libanova_Ludskij_rozvytok_web.pdf
- Антонюк, В., Підоричева, І., Ляшенко, В. (2024). Професійно-кваліфікаційні диспропорції ринку праці як перешкода для структурної трансформації підприємницького сектору України в сучасних і повоєнних умовах. *Економіка України*. 67. 2 (747). 3-31. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.003>
- Арсеєнко, А., Буткалюк, В., Іваненко, О. та ін. (2023). Трансформація зайнятості і майбутнє праці у XXI ст.: глобальний і національний соціологічні виміри. Київ, Ін-т соціології НАН України. 181 с.
- Геєць, В., Гриценко, А., Єфименко, Т. та ін. (2022). Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. Наукова доповідь. Київ, НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcja-povojennoji-economiky.pdf>
- Пирожков, С., Божок, Є., Хамітов, Н. (2021). Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. 8. 74-82. <https://doi.org/10.15407/vsn2021.08.074>
- Пирожков, С., Майборода, О., Хамітов, Н. та ін. (2022). Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз. Національна доповідь. Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. 552 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/nats_dopovyd.pdf
- Резнікова, О. (2022). Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. Київ, НІСД. 456 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-06/reznikova_book_web.pdf
- Колот, А. (2010) Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку. Київ, КНЕУ. 251 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstreams/d413966d-6b63-4e46-8a3b-6506fca914e8/download>
- Новікова, О., Шамілева, Л., Хандій, О. (2023). Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання. *Економіка України*. 66. 2 (735). 17-54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017>

- Адаменко, Л. (2020). Актуальні підходи до проблеми дослідження резильєнтності. *Вісник Національного університету оборони України*. 5 (58). 5-13. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/224471/224687>
- Лісовський, В. (2020). Розвиток резильєнтності у зміцненні національної безпеки України в умовах глобалізаційних викликів. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Вип. 32. С. 120—127. <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.32.16>
- Пирожков, С. (2022). Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал*. № 2. С. 3—10. <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.003>
- Череватський, Д. (2023). Резильєнтність економіки та економіка резильєнтності. *Економіка промисловості*. № 1 (101). С. 31—39. <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.031>
- Bolton, K. (2013). The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington. 118 p. URL: https://mavmatrix.uta.edu/socialwork_dissertations/120/
- Новікова, О., Залознова, Ю., Амоша, О. та ін. (2022). Трансформація соціально-трудової сфери в умовах цифровізації економіки. Київ, НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 385 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/da_mono_2022-pdf-na-sajt_compressed.pdf
- Smith-Osborne, A. (2007). Life span and resiliency theory: A critical review. *Advances in Social Work*. Vol. 8. No. 1. P. 162—178. <https://doi.org/10.18060/138>
- Лазос, Г. (2019). Теоретико-методологічна модель резильєнтності як основа побудови психотехнології її розвитку. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. № 2-3 (17). С. 77—89. <https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.9>
- Fletcher, D., Sarkar, M. (2013). Review of Psychological Resilience. *European Psychologist*. Vol. 18. Iss. 1. P. 12—23. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>
- Белинская, М., Корольчук, О. (2018). Роль национальной резильєнтности в формировании эффективного публичного управления. *Годишник на департамент «Администрация и управление»*. Т. 3. С. 24—45. URL: <https://administracija-i-upravlenie.nbu.bg/download/2-rolj-nacionalnoi.pdf>

Надійшла 26.03.2024

Прорецензована 17.04.2024

Доопрацьована 22.04.2024

Підписана до друку 29.04.2024

REFERENCES

- Bassanini, A., Batut, C., Caroli, E. (2023). Labor Market Concentration and Wages: Incumbents versus New Hires. *Labour Economics*. Vol. 81. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2023.102338>
- Benmelech, E., Bergman, K., Kim, H. (2022). Strong Employers and Weak Employees: How Does Employer Concentration Affect Wages? *Journal of Human Resources*. Vol. 57. P. 200-250. <https://doi.org/10.3368/jhr.monopsony.0119-10007R1>
- Kolot, A., Herasymenko, O. (2020). Labor sphere in the global socio-economic reality 2020: challenges for Ukraine. Kyiv. 32 p. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/adcaacfd-6088-42f8-89bb-379a80129c3f> [in Ukrainian].
- Kolot, A., Herasymenko, O. (2021). Labor XXI: philosophy of change, challenges, vectors of development. Kyiv. 487 p. [in Ukrainian].

- Kolot, A., Herasymenko, O. (2022). Novel formats of labor activity organization: nature, challenges, development trajectories. *Economy of Ukraine*. 65. 5 (726). 59-76. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059> [in Ukrainian].
- Cymbal, O., Libanova, E., Makarova, O. et al. (2021). Human development in Ukraine. Priorities of the national policy of minimizing the asymmetry of Ukrainian labor market. Kyiv. 210 p. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Block_Libanova_Ludskij_rozvytok_web.pdf [in Ukrainian].
- Antoniuk, V., Pidorycheva, I., Liashenko, V. (2024). Professional and qualification disproportions in the labor market as an obstacle to the structural transformation of Ukraine's entrepreneurial sector in current and post-war conditions. *Economy of Ukraine*. 67. 2 (747). 3-31. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.02.003> [in Ukrainian].
- Arseyenko, A., Butkalyuk, V., Ivanenko, O. et al. (2023). Employment transformation and the future of labor in the 21st century: global and national sociological dimensions. Kyiv. 181 p. [in Ukrainian].
- Heyets, V., Grytsenko, A., Iefymenko, T. et al. (2022). Recovery and reconstruction of Ukraine's post-war economy. Kyiv. 305 p. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoji-economiky.pdf> [in Ukrainian].
- Pyrozhkov, S., Bozhok, Ye., Khamitov, N. (2021). National resilience of the country: strategy and tactics of anticipation of hybrid threats. *Visn. Nac. Acad. Nauk Ukr*. 8. 74-82. <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074> [in Ukrainian].
- Pyrozhkov, S., Mayboroda, O., Khamitov, N. et al. (2022). National resilience of Ukraine: hybrid threats challenge response and prevention strategy. National report. Kyiv, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. 552 p. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/nats_dopovyd.pdf [in Ukrainian].
- Reznikova, O. (2022). National resilience in a changing security environment. Kyiv, NISS. 456 p. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-06/reznikova_book_web.pdf [in Ukrainian].
- Kolot, A. (2010). Social and labor sphere: state of relations, new challenges, development trends. Kyiv. 251 p. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstreams/d413966d-6b63-4e46-8a3b-6506fca914e8/download> [in Ukrainian].
- Novikova, O., Shamileva, L., Khandii, O. (2023). Assessment of imbalance in the labor sphere under the conditions of martial law and the possibilities to overcome it. *Economy of Ukraine*. 66. 2 (735). 17-54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017> [in Ukrainian].
- Adamenko, L. (2020). Current approaches to the problem of researching mental resilience. *The Bulletin of National Defence University of Ukraine*. 5 (58). 5-13. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/224471/224687> [in Ukrainian].
- Lisovsky, V. (2020). Resilience development as strengthening Ukrainian national security in the conditions of globalization challenges. *Visnyk of the Lviv University Philosophical Political studies*. Vol. 32. P. 120-127. <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.32.16> [in Ukrainian].
- Pyrozhkov, S. (2022). National stability of Ukraine: security strategy. *Ukrainian Geographic Journal*. No. 2. P. 3-10. <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.003> [in Ukrainian].
- Cherevatskyi, D. (2023). The resilience of economics and the economics of resilience. *Economy of Industry*. No. 1 (101). P. 31-39. <http://doi.org/10.15407/econindustry.2023.01.031> [in Ukrainian].

- Bolton, K. (2013). The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis. University of Texas at Arlington. 118 p. URL: https://mavmatrix.uta.edu/socialwork_dissertations/120/
- Novikova, O., Zaloznova, Yu., Amosha, O. et al. (2022). Transformation of the social and labor sphere under digitalization of economy. Kyiv. 385 p. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/da_mono_2022-pdf-na-sajt_compressed.pdf [in Ukrainian].
- Smith-Osborne, A. (2007). Life span and resiliency theory: A critical review. *Advances in Social Work*. Vol. 8. No. 1. P. 162-178. <https://doi.org/10.18060/138>
- Lazos, G. (2019). Theoretical and methodological model of resilience as a basis for developing resilience development psychotechnology. *Organizational psychology. Economic psychology*. No. 2-3 (17). P. 77-89. <https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.9> [in Ukrainian].
- Fletcher, D., Sarkar, M. (2013). Review of Psychological Resilience. *European Psychologist*. Vol. 18. Iss. 1. P. 12-23. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124>
- Belinskaya, M., Korolchuk, O. (2018). The role of national resilience in the formation of effective public administration. *Yearbook of "Administration and Management" Department*. Vol. 3. P. 24-45. URL: <https://administracija-i-upravlenie.nbu.bg/download/2-rolj-nacionalnoi.pdf> [in Russian].

Received on March 26, 2024

Reviewed on April 17, 2024

Revised on April 22, 2024

Signed for printing on April 29, 2024

Olga Novikova, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,

Head of the Department of Economic Problems of Social Policy

Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine

2, Marii Kapnist St., Kyiv, 03057, Ukraine

Oleksandr Cymbal, Dr. Sci. (Econ.), Senior Research Fellow,

Head of the Department of Risk Studies in the Field of Population Employment

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine

60, Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine

Yaroslav Ostafiichuk, Dr. Sci. (Econ.), Senior Research Fellow,

Leading Research Fellow of the Department

of Risk Studies in the Field of Population Employment

Institute for Demography and Life Quality Problems of the NAS of Ukraine

60, Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine

BUILDING THE RESILIENCE OF THE SOCIAL AND LABOR SPHERE IN THE CONTEXT OF POSTWAR DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ECONOMY

The military aggression of the Russian Federation against Ukraine caused large-scale challenges in both the short and long run, as the consequences of the war are the destruction of the demographic and labor resource base of socio-economic development, and the aggravation of the risks of shortages in labor force for the needs of postwar reconstruction. Despite the positive changes in 2023, the state of the labor market will remain unbalanced for a long time, because amid the employment growth,

territorial, educational and qualification disparities are deepening, which keeps unemployment at a high level and exacerbates difficulties in finding qualified employees. An urgent task is to determine the possibilities of overcoming or minimizing the impact of these destructive processes.

Using desk analysis methods, the scientific principles of the formation of social and labor sphere stability (resilience) are substantiated, and the priority directions of their introduction into the practice of public administration are determined. In the absence of official statistical data on labor force parameters and labor market, indirect assessment methods are used based on available administrative data, materials of international organizations, results of sociological surveys, etc.

Resilience is interpreted as the ability of the social and labor sphere to prevent, counteract or withstand with less losses in cases where threats and crises are long-lasting and completely insurmountable; at the individual level — as the ability of the labor force to quickly adapt to dynamic changes in the labor market, acquiring new positive qualities. It is proposed to consider the phenomenon of resilience on the basis of interdisciplinary approach using three constructs: risk factors (stressors), protective factors and vulnerability factors, the interaction of which shapes the development trajectory of socio-economic system.

It is concluded that resilience should be understood not simply as an ability, but as action strategy for the acquisition and development of the necessary properties at the individual and institutional levels; the priority directions of ensuring the resilience of the social and labor sphere in the context of the needs of the postwar economic development of Ukraine are outlined.

Keywords: *social and labor sphere; stability; resilience; martial law; postwar development; labor force; social and labor relations.*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. Відкритий доступ до повних версій статей журналу є на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
2. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
3. Редакційна колегія оцінює рукописи щодо їх наукового змісту без будь-яких расових, гендерних, сексуальних, релігійних, етнічних або політичних упереджень. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
4. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю або в тексті виявлено плагіат.
5. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
6. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
7. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
8. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.
9. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The open access to the full versions of articles are on the journal's site and on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
2. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
3. The Editorial Board evaluates manuscripts for their scientific content without any racial, gender, sexual, religious, ethnic or political bias, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
4. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal or plagiarism is detected in the text.
5. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
6. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
7. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
8. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
9. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 7 від 16.07.2024 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 7 of July 16, 2024)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602

тел. +38 (044) 280-12-34

E-mail: econom-ukraine@ukr.net

<https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/index>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 29.07.2024. Формат 70 × 108/16.

Гарн. Minion Pro. Тираж 129 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

Індекс 74158

ISSN 2522-9303. Економіка України. 2024. № 7 (752). С. 1–114